Bertrand Russell

BATI FELSEFESİ TARİHİ

St. Augustinus

St. Benedictus

Thomas Aquinas

2. CİLT

KATOLİK FELSEFESİ

ALFA | FELSEFE

3. BASKI

2977 | ALFA | FELSEFE | 58

BATI FELSEFESİ TARİHİ
2. Cilt: Katolik Felsefesi

BERTRAND RUSSELL (18 Mayıs 1872-2 Şubat 1970)

Ailesi İngiltere'nin en önde gelen aristokratlarından olan Russell filozof, mantıkçı, matematikçi, tarihçi, sosyal eleştirmen, siyasal aktivist olup aynı zamanda 1950 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü de kazanmıştır. İngiltere'de idealizme isyanın başını çekmiş ve analitik felsefenin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Whitehead'le birlikte yazdığı *Principia Mathematica* (1910-13) matematiğe mantıksal bir temel oluşturmaya çalışmıştır. 1910'da ders vermeye başladığı Cambridge'de Avusturyalı mühendislik öğrencisi Ludwig Wittgenstein'la tanışmıştır. Dahi olarak gördüğü Wittgenstein'ı mantık üzerinde çalışmaya teşvik etmiştir. Bütün yoruculuklarına rağmen Wittgenstein'ı desteklemeyi sürdürmüş, 1922'de *Tractatus Logico-Philosophicus*'un yayımlanmasına katkıda bulunmuştur.

Kimi zaman liberal, sosyalist, pasifist olarak bilinse de savaş ve emperyalizm karşıtlığı çok belirleyici olmuştur. Nasıl Adolf Hitler ve Stalin'e karşı kampanya yürüttüyse Amerika'nın Vietnam'ı işgaline de şiddetle karşı çıkmıştır.

AHMET FETHİ

1959 yılında doğdu. 1990'dan bu yana çeviri yapmaktadır. Yayımlanmış elliyi aşkın çevirilerinden bazıları: George Duby ve Michael Perrot (ed.), *Kadınlann Tarihi*, 5 cilt (İş Kültür Yayınları, 2005); G. N. Smith, *Dünya Sinema Tarihi* (Kabalcı, 2003); John Freely, *Büyük Türk* (Doğan Kitap, 2011); William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (Alfa, 2013); Peter Hart, *Gelibolu 1915* (Alfa, 2014); Richard Hawkins, *Atalann Hikâyesi* (Hil, 2014); Tom Standage, *Altı Bardakta Dünya Tarihi* (Kırmızı Kedi, 2012); Julia M.H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa* (Alfa, 2015), David Modatel, *İslam ve Naziler* (Alfa, 2015).

Batı Felsefesi Tarihi
2. Cilt: Katolik Felsefesi
© 2012, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

History of Western Philosophy
© 1996, The Bertrand Russell Peace Foundation Ltd
İlk baskısı Taylor & Francis Group'un tescilli markası olan Routledge tarafından basılmıştır.

Kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Kurtul Gülenç - Güçlü Ateşoğlu
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Zuhal Turan

ISBN 978-605-171-302-1
ISBN 978-605-171-300-7 (takım)
1. Basım: Eylül 2016
3. Basım: Haziran 2017

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

Bertrand Russell

ALFA FELSEFE

İÇİNDEKİLER

Giriş, 7

Bölüm I

BABALAR, 17

1 Yahudilerin Dini Gelişimi 19
2 İlk Dört Yüzyılda Hıristiyanlık 44
3 Kilisenin Üç Doktoru 61
4 Aziz Augustinus'un Felsefesi ve Teolojisi 90
5 Beşinci ve Altıncı Yüzyıllar 114
6 Aziz Benedictus ve Büyük Gregorius 128

Bölüm II

SKOLASTİKLER, 149

7 Karanlık Çağda Papalık 151
8 Johannes Scotus 172

9 On Birinci Yüzyılda Kilise Reformu 183
10 İslam Kültürü ve Felsefesi 203
11 On İkinci Yüzyıl 218
12 On Üçüncü Yüzyıl 239
13 St. Thomas Aquinas 256
14 Fransisken Skolastikler 275
15 Papalığın Sönüşü 296

Dizin, 315

GİRİŞ

Katolik felsefe, terimi kullandığım anlamda, Augustinus'tan Rönesansa kadar Avrupa düşüncesine egemen olan felsefedir. On yüzyıllık bu dönemden önce ve sonra, aynı genel okula mensup filozoflar oldu. Augustinus'tan önce ilk Babalar, özellikle Origenes vardı; Rönesanstan sonra, bir ortaçağ sistemine, özellikle Thomas Aquinas'ın sistemine sadık çok kişi vardır; günümüzün bütün ortodoks Katolik felsefe öğretmenleri de bunlara dahildir. Ama yalnızca Augustinus'tan Rönesansa kadar olan dönemde çağın en büyük filozofları, Katolik sentezi inşa etmekle ya da kusursuzlaştırmakla ilgilendi. Augustinus'tan önceki Hıristiyan yüzyıllarda, Stoacılar ve yeni-Platoncular, felsefi yetenekte Babaları gölgede bırakır; Rönesanstan sonra önde gelen filozoflardan hiçbiri, ortodoks Katolik olanlar arasında bile skolastik ya da Augustinusçu geleneği sürdürmekle ilgilenmedi.

Bu kitapta ilgilendiğimiz dönem yalnızca felsefe bakımından değil, birçok bakımdan önceki ve sonraki dönemlerden farklıdır. Bu farkların en dikkate değer olanı Kilisenin gücüdür. Kilise felsefi inançları toplumsal ve siyasal koşullarla, daha önce olduğundan ya da İS 400'den İS 1400'e kadar geçen dönemi kapsayan ortaçağdan beri olduğundan daha yakın bir ilişki içine soktu. Kilise kısmen felsefi, kısmen kutsal tarihle ilgili bir amentü üzerinde inşa edilen toplumsal bir kurumdur. Amentüsü aracılığıyla güç ve servet kazandı. Sık sık Kiliseyle çatışma içine giren laik yöneticiler yenildi; çünkü pek çok laik yönetici de dahil olmak üzere nüfusun çoğunluğu Katolik inancın doğruluğuna inanmaktaydı. Kilisenin savaşmak zorunda kaldığı Roma ve Germen gelenekleri vardı. Roma geleneği İtalya'da, özellikle hukukçular arasında çok güçlüydü; Germen geleneği, barbar fethinden doğan feodal aristokraside çok güçlüydü. Bununla birlikte birkaç yüzyıl boyunca her iki geleneğin Kiliseye karşı başarılı bir muhalefet üretecek kadar güçlü olmadığı anlaşıldı; bunun nedeni, büyük ölçüde, yeterli bir felsefenin bünyesinde toplanmamış olmalarıydı.

Üzerinde durduğumuz türden bir düşünce tarihi, ortaçağı ele alırken kaçınılmaz olarak tek taraflıdır. Çok az istisna hariç, bu dönemde kendi zamanlarının entelektüel yaşamına katkıda bulunan insanlar kilise adamıydı. Orta-

çağda kilise mensubu olmayanlar dinç bir siyasal ve ekonomik sistemi yavaş yavaş kurdu, ama faaliyetleri bir anlamda kördü. Ortaçağda Kiliseninkinden çok farklı önemli bir din-dışı edebiyat vardı; genel bir tarihte bu edebiyat, bir felsefi düşünce tarihinde istenenden daha fazla ilgiyi gerektirir. Ancak Dante'ye gelince, kendi zamanının dini felsefesini tam anlamıyla bilerek yazı yazan din-dışı bir kişiye rastlarız. On dördüncü yüzyıla kadar felsefe din adamlarının tekelindedir ve dolayısıyla felsefe Kilisenin bakış açısıyla yazılır. Bu nedenle ortaçağ düşüncesi, dini kurumların, özellikle de papalığın gelişimi oldukça kapsamlı bir biçimde anlatılmadan anlaşılır kılınamaz.

İlkçağ dünyasına karşıt olarak ortaçağ dünyasını, çeşitli düalizm biçimleri karakterize eder. Ruhban ve laik düalizmi, Latin ve Töton düalizmi, Tanrı krallığı ve bu dünyanın krallıkları düalizmi, tin ve beden düalizmi vardır. Bütün bunlar Papa ve İmparator düalizminde temsil edilir. Latin ve Töton düalizmi barbar istilasının bir sonucudur; ama ötekilerin kaynağı daha eskidir. Ortaçağ için, din adamı olanlar ile olmayanların ilişkileri, Şamoel ile Şaul'un ilişkilerini model alacaktı; din adamlarının üstünlük talebi, Ariusçu ya da yâri-Ariusçu imparatorlar ve krallar döneminde ortaya çıktı. Tanrı krallığı ve bu dünyanın krallıkları düalizmi Yeni Ahit'te bulunur; ama St. Augustinus'un *Tanrı Devleti*'nde sistematikleştirildi.

Tin ve beden düalizmi Platon'da bulunur ve yeni-Platoncular tarafından vurgulandı; St. Paulus'un öğretilerinde önemlidir; dördüncü ve beşinci yüzyıllardaki Hıristiyan çileciliğe egemen oldu.

Katolik felsefe, Batı Avrupa'da entelektüel faaliyetin neredeyse hiç var olmadığı karanlık çağda iki döneme ayrılır. Constantinus'un din değiştirmesinden Boethius'un ölümüne kadar Hıristiyan filozofların düşüncelerine, ya bir edimsellik olarak ya da bir yakın zaman hatırası olarak Roma İmparatorluğu egemen oldu. Bu dönemde barbarlar Hıristiyanlığın bağımsız bir parçası olarak değil, bir musibet olarak görülür. Hâlâ uygar bir topluluk vardır; bu toplulukta hali vakti yerinde olan herkes okuyup yazabilir ve bir filozof, ruhban sınıfın yanı sıra din adamı olmayanlara da hitap etmek zorundadır. Bu dönem ile karanlık çağ arasında, altıncı yüzyılın sonunda, kendisini Bizans imparatorunun bir tebaası gören, ama barbar krallara karşı tutumunda kibirli olan Büyük Gregorius vardır. Onun zamanından sonra, Batı Hıristiyan dünyasında ruhban ile laikler ayrımı giderek daha belirginleşir. Laik aristokrasi, egemen olan çalkantılı anarşiyi biraz yumuşatan feodal sistemi yaratır; ruhban sınıf Hıristiyan tevazuu vaaz eder, ama yalnızca alt sınıflar buna uyar; pagan gurur, Kilisenin hoşlanmadığı ama önleyemediği düelloda, dövüşerek yargılanmada, turnuvalarda ve özel

intikam almada somutlaştı. On birinci yüzyılda başlamak üzere Kilise büyük bir güçlükle feodal aristokrasiden kurtulmayı başarır ve bu kurtuluş, Avrupa'nın karanlık çağdan çıkışının nedenlerinden biridir.

Katolik felsefenin ilk büyük dönemine St. Augustinus ve paganlar arasında Platon egemendi. İkinci dönem St. Thomas Aquinas'la sonuçlanır; Thomas Aquinas ve ardıllarına göre Aristoteles, Platon'dan daha üstündür. Bununla birlikte, *Tanrı Devleti*'nin düalizmi bütün gücüyle varlığını sürdürür. Kilise *Tanrı Devleti*ni ve filozoflar siyasal olarak kilisenin çıkarlarını temsil eder. Felsefeyle inancı savunmak için ilgilenildi ve Müslümanlar gibi, Hıristiyan vahyin geçerliliğini kabul etmeyenlerle tartışmayı olanaklı kılmak için akla başvuruldu. Akla başvurmakla filozoflar yalnızca teolog olarak değil, hangi itikattan olursa olsun insanlara hitap etmek için tasarlanan sistemlerin mucitleri olarak eleştiriye meydan okudular. Akla başvuru uzun erimde belki hataydı, ama on üçüncü yüzyılda oldukça başarılı görünüyordu.

Bir eksiksizlik ve kesinlik havası taşıyan on üçüncü yüzyıl sentezi, çeşitli nedenlerle yok oldu. Herhalde bu nedenlerin en önemlisi, önce İtalya'da ve daha sonra her yerde zengin bir ticari sınıfın büyümesiydi. Feodal aristokrasi esas olarak cahil, ahmak ve barbar olmuştu; sıradan insanlar, zekâ, ahlak ve anarşiyle mücadele kapasitesi bakımından soylulardan

üstün gördükleri Kilisenin yanında yer almıştı. Gelgelelim yeni ticari sınıf din adamları kadar zekiydi, dünyevi konularda bilgiliydi, soylularla başa çıkmada daha yetenekliydi ve kentli alt sınıflar tarafından, yurttaş özgürlüğünün savunucuları olarak kabul edilmekteydi. Demokratik eğilimler öne çıktı ve Papa'nın İmparatoru yenmesine yardım ettikten sonra, ekonomik yaşamı dini denetimden kurtarma işine girişti.

Ortaçağın sona ermesinin bir nedeni de, Fransa, İngiltere ve İspanya'da güçlü ulusal monarşilerin yükselişiydi. İç anarşiyi bastıran ve aristokrasiye karşı zengin tüccarlarla ittifak kuran krallar, on beşinci yüzyılın ortasından sonra, ulusal çıkar uğruna Papa'yla savaşacak kadar güçlüydü.

Bu arada papalık sahip olduğu ve on birinci, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda hak ettiği ahlaki itibarı yetirmişti. Önce papaların Avignon'da yaşadığı dönemde Fransa'ya boyun eğmeleriyle, sonra Büyük Bölünmeyle, denetimsiz bir papalık otokrasisinin ne olanaklı ne de istenir olduğuna Batı dünyasını istemeden ikna etmişlerdi. On beşinci yüzyılda Hıristiyanlık dünyasının yöneticileri olarak konumları, pratikte, İtalyan iktidar siyasetinin karmaşık ve ahlaksız oyununa bulaşan İtalyan prensler olarak konumlarına bağımlı hale geldi.

Rönesans ve Reformasyon da ortaçağ sentezini bozdu ve onun yerini, o kadar derli toplu

ve görünürde eksiksiz bir şey almadı. Bu sentezin gelişmesi ve bozulması, II. Kitap'ın konusudur.

Bütün dönem boyunca, düşünen insanların ruh hali bu dünyanın işleri konusunda, yalnızca daha iyi bir öteki dünya umudunun katlanılır kıldığı derin bir mutsuzluk haliydi. Bu mutsuzluk, bütün Batı Avrupa'da olup bitenlerin bir yansımasıydı. Üçüncü yüzyıl, genel refah düzeyinin keskin bir biçimde düştüğü bir afet dönemiydi. Dördüncü yüzyılda bir sessizlikten sonra beşinci yüzyıl, Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışına ve eski topraklarına barbarların yerleşmesine tanık oldu. Geç Roma uygarlığının dayandığı eğitimli kent zenginlerinin büyük bölümü, çaresiz mülteci durumuna düştü; geri kalanlar da kırsal yurtluklarında yaşamaya gitti. Yeni şoklar İS 1000 yılına kadar, nefes aldırmadan devam etti. Bizanslıların ve Lombardların savaşları, İtalyan uygarlığından geri kalanların çok büyük bölümünü yok etti. Araplar Doğu Roma İmparatorluğu topraklarının büyük bölümünü fethetti, Afrika ve İspanya'ya yerleşti, Fransa'yı tehdit etti, hatta bir keresinde Roma'yı yağmaladılar. Danlar ve Normanlar Fransa'da, İngiltere'de, Sicilya'da ve güney İtalya'da büyük hasara neden oldu. Bu yüzyıllar boyunca yaşam pamuk ipliğine bağlıydı ve zorluklarla doluydu. Gerçekte zaten kötü olan yaşamı, kasvetli hurafeler daha da kötüleştirmekteydi. Hıristiyanların büyük

çoğunluğunun bile cehenneme gideceği düşünülüyordu. İnsanlar her an kendilerini kötü ruhlarla çevrilmiş, büyücülerin ve cadıların entrikalarına maruz kalmış hissediyorlardı. Şanslı anlarda çocuk düşüncesizliğini koruyabilenler hariç, yaşamdan tat almak olanaksızdı. Genel sefalet dini duygunun yoğunluğunu arttırdı. Aşağıda iyinin yaşamı göksel kente bir hac yolculuğuydu; ayın altındaki dünyada, sonunda ebedi mutluluğa götürecek sarsılmaz erdem dışında değerli hiçbir şey olanaklı değildi. Büyük günlerinde Yunanlar, gündelik dünyada neşe ve güzellik bulmuştu. Yurttaşlarına dönen Empedokles şöyle der: "Yukarıdaki kaleden sarı Akragas kayalığına bakan büyük kentte oturan, iyi işlerle uğraşan, yabancıların onurlu sığınağı olan, aşağılık işler yapmayı beceremeyen dostlar, hepinize selam." Daha sonraki zamanlarda, Rönesansa kadar insanların görünür dünyada böylesine sade bir mutluluğu olmadı; umutlarını görünmeyene çevirdiler. Sevgilerinde Akragas'ın yerini Altın Kudüs aldı. Sonunda dünyevi mutluluk geri gelince, öteki dünya özleminin yoğunluğu giderek azaldı. İnsanlar aynı sözcükleri kullanıyorlardı, ama daha az içtenlikle.

Katolik felsefenin kökenini ve önemini anlaşılır kılma girişiminde genel tarihe, ilkçağ ya da modern felsefe bağlamında gerekli olandan daha fazla yer ayırmayı gerekli gördüm. Katolik felsefe esas olarak bir kurumun, yani

Katolik Kilesinin felsefesidir; modern felsefe, ortodoksluktan çok uzak olduğu zaman bile özellikle etik ve siyasal teori alanında, Hıristiyan ahlak yasası görüşlerinden ve Kilise ile devletin ilişkileriyle ilgili Katolik öğretilerden türeyen sorunlarla ilgilenir. Yunan-Roma paganlığında, Hıristiyanların başından itibaren Tanrı'ya ve Ceasar'a ya da siyasal terimlerle Kiliseye ve devlete borçlu olduğu türden ikili bir sadakat yoktur.

Bu ikili sadakatin doğurduğu sorunlar, filozoflar gerekli teoriyi sunmadan önce pratikte çok büyük ölçüde halledildi. Bu süreçte çok ayrı iki evre vardı: Biri Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden önce, diğeri ondan sonra. St. Ambrosius'la sonuçlanan uzun bir piskoposlar silsilesinin pratiği, St. Augustinus'un siyasal felsefesinin temelini oluşturdu. Sonra barbar istilası geldi, onu uzun bir karışıklık ve artan cehalet dönemi izledi. Boethius ile St. Anselmus arasında, beş yüzyıldan fazla süren bu dönemde, yalnızca tek bir ünlü filozof, John Scotus vardır ve o da, bir İrlandalı olarak, Batı dünyasının geri kalan kısmını biçimlendiren süreçlerden büyük ölçüde kaçmıştı; ama bu dönem, filozof yokluğuna rağmen, entelektüel gelişmenin olmadığı bir dönem değildi. Kaos, acil pratik sorunlar doğurdu ve sorunlar, skolastik felsefeye egemen olan ve bugün hâlâ büyük ölçüde önemli olan düşünce tarzlarıyla ve kurumlarla ele alındı. Bu kurumlar ve düşünce

tarzları, teorisyenler tarafından değil, çatışmanın stresi içindeki pratik kişilerce dünyaya sunuldu. On birinci yüzyılda, skolastik felsefeye giriş niteliğinde olan ahlaki Kilise reformu, Kilisenin feodal sistem içinde giderek erimesine karşı bir tepkiydi. Skolastikleri anlamak için Hilderbrand'ı anlamamız, Hilderbrand'ı anlamak için karşı çıktığı kötülükler hakkında bir şeyler bilmemiz gerekir. Kutsal Roma İmparatorluğunun temelini ve Avrupa düşüncesi üzerindeki etkisini de küçümseyemeyiz.

Bu nedenlerle okur ilerleyen sayfalarda, felsefi düşüncenin gelişimiyle ilgisi hemen belli olmayan bir dini ve siyasal tarih bulacaktır. İlgilenilen dönem bulanık olduğu ve hem ilkçağ tarihine hem modern tarihe yabancı olmayan birçok kişi bu döneme âşina olmadığı için, bu tarihten bir şeyler anlatmak daha da gereklidir. Felsefi düşünceyi St. Ambrosius, Charlemagne ve Hildebrand kadar etkileyen teknik filozofların sayısı çok azdı. Bu kişilerle ve zamanlarıyla ilgili özsel olan şeyleri anlatmak, bu nedenle, konumuzu yeterince ele almak bakımından vazgeçilmezdir.

Bölüm I

BABALAR

1

YAHUDİLERİN DİNİ GELİŞİMİ

Hıristiyandini, geç Roma İmparatorluğunun barbarlara devrettiği şekliyle, üç öğeden oluşmaktaydı: Birincisi; esas olarak Platon'dan ve yeni-Platonculardan, kısmen de Stoacılardan gelen felsefi inançlar, ikincisi; Yahudilerden gelen bir ahlak ve tarih kavrayışı, üçüncüsü; özellikle kurtuluş konusunda, Hıristiyanlıkta yeni olan, ama kısmen Orpheusçuluğa ve Yakın Doğu'nun akraba kültlerine kadar geri götürülebilen teoriler.

Hıristiyanlıktaki en önemli Yahudi öğeler bana aşağıdakilermiş gibi görünüyor:

1. Yaratılışla başlayan, gelecekte tamamına eren, insanlara Tanrı'nın yolunun doğruluğunu gösteren kutsal bir tarih.
2. Tanrı'nın özel olarak sevdiği küçük bir insan grubunun varlığı. Yahudilere göre bu grup Seçilmiş Halktı, Hıristiyanlar için ise görevlendirilmişti.

3. Yeni bir "dürüstlük" kavrayışı. Örneğin sadaka verme erdemini, Hıristiyanlık geç Yahudilikten aldı. Vaftize verilen önem Orpheusçuluktan ya da doğunun pagan gizem dinlerinden gelmiş olabilir; ama Hıristiyan erdem kavrayışında bir öğe olarak yardımseverlik, Yahudilerden gelmiş gibi görünüyor.
4. Yasa. Hıristiyanlar, İbranice Tora'nın bir kısmını, örneğin On Emiri, kabul ederken, törensel ve ritüel bölümlerini reddettiler; ama pratikte, Yahudiler Yasa'ya hangi duygularla tutunduysa o duygularla İncil'e tutundular. Bu durum, doğru inancın en az erdemli eylem kadar önemli olduğu öğretisini, özünde Helenik olan bir öğretiyi gerektirdi. Kökeninde Yahudi olan şey, görevlendirilmiş olma ayrıcalığıydı.
5. Mesih. Yahudiler, Mesih'in bu dünyada kendilerine refah ve düşmanları karşısında zafer getireceğine inanıyorlardı; dahası gelecekte kalıyordu. Hıristiyanlar için Mesih, Yunan felsefesinin Logos'uyla da özdeşleştirilen tarihsel İsa'ydı; Mesih, müminlerin düşmanları karşısında zafer kazanmasını yeryüzünde değil, gökte olanaklı kılacaktı.
6. Göklerin Egemenliği. Öteki dünya, Yahudilerin ve Hıristiyanların bir anlamda geç Platonculukla paylaştıkları bir kavrayıştır; ama onlarda, Yunan filozoflarda olduğundan çok daha somut bir biçim alır. Hıristiyan felsefede bulunan ama popüler Hıristiyanlıkta rastlanmayan Yunan öğreti

> şuydu: Uzayda ve zamanda duyulur dünya bir yanılsamadır ve bir kişi, entelektüel ve ahlaki disiplinle, tek gerçek olan öncesiz-sonrasız dünyada yaşamayı öğrenebilir. Diğer yanda Yahudi ve Hıristiyan öğretisi Öteki Dünyayı bu dünyadan *metafizik olarak* farklı değil, erdemlilerin sonsuz mutluluğa kavuşacağı ve günahkârların da sonsuz eziyete maruz kalacağı gelecekte bir dünya olarak tahayyül etti. Bu inanç intikam psikolojisini cisimleştirdi ve herkes için anlaşılırdı; Yunan filozofların öğretileri öyle değildi.

Bu inançların kökenini anlamak için, Yahudi tarihinin bazı olgularını dikkate almalıyız ve şimdi dikkatimizi bunlara çevireceğiz.

İsrailoğullarının erken tarihi, Eski Ahit dışında bir kaynakla doğrulanamaz ve hangi noktada salt efsane olmaktan çıktığını bilmek olanaksızdır. Davud ve Süleyman, gerçekten yaşamış kral olarak kabul edilebilir; ama kesinlikle tarihsel olan bir şeyle karşılaştığımız en erken tarihlerde, İsrail ve Yahuda krallıkları zaten vardır. Eski Ahit'te sözü edilen ve hakkında bağımsız bir kayıt bulunan ilk kişi, İS 853 tarihli bir Asur mektubunda adı geçen İsrail Kralı Ahab'dır. Asurlar İÖ 722'de Kuzey krallığını tamamen fethetti ve nüfusun büyük bölümünü sürdü. O tarihten sonra tek başına Yahuda Krallığı İsrail dinini ve geleneğini muhafaza etti. Yahuda Krallığı, İÖ 606'da Babilli-

lerin ve Medlerin Ninova'yı almasıyla birlikte gücünü kaybeden Asurlardan sonra da kısa bir süre varlığını sürdürdü. Fakat İÖ 586'da Nebukadnezar Kudüs'ü ele geçirdi, Tapınağı yıktı ve nüfusun büyük bir bölümünü Babil'e sürdü. İÖ 538'de Medlerin ve Perslerin kralı Kyros Babil'i alınca, Babil krallığı yıkıldı. Kyros İÖ 537'de Yahudilerin Filistin'e dönmesine izin veren bir ferman çıkardı. Birçok Yahudi, Nehemya'nın ve Ezra'nın önderliğinde Filistin'e döndü, Tapınak yeniden inşa edildi ve Yahudi ortodoksluğu kristalleşmeye başladı.

Esaret döneminde ve bu dönemden bir süre önce ve sonra, Yahudi dini çok önemli bir gelişme yaşadı. Başlangıçta İsrailoğulları ile civar kabileler arasında dini açıdan çok fazla fark yokmuş gibi görünüyor. Yahveh, başlangıçta, İsrail'in çocuklarını koruyan bir kabile Tanrısıydı; başka Tanrıların varlığı inkâr edilmiyordu ve onlara tapmak adetti. İlk Emir "Benden başka Tanrı'n olmayacak" dediği zaman, esaretten hemen önceki zamanda yenilik sayılan bir şey söylüyor. Daha önceki peygamberlerle ilgili çeşitli metinler bunu açıkça ortaya koyar. İlk kez bu dönemde peygamberler, putperest Tanrılara tapmanın günah olduğunu öğretti. O zamanın bitmeyen savaşlarında zafer kazanmak için, Yahveh'in desteğinin çok önemli olduğunu; öteki Tanrılar da onurlandırılırsa, Yahveh'in desteğini çekeceğini ilan ettiler. Biri hariç bütün dinlerin yanlış olduğu ve Tanrının

putperestliği cezalandırdığı düşüncesini Yeremya ve Hezekiel icat etmiş gibi görünüyor.

Biraz alıntı, onların öğretilerini ve karşı çıktıkları kafir pratiklerin yaygınlığını aydınlatacaktır. "Onların Yahuda kentlerinde, Yeruşalim sokaklarında neler yaptıklarını görmüyor musun? Çocuklar odun topluyor, babalar ateş yakıyor, kadınlar Gök Kraliçesine [İştar] pide pişirmek için hamur yoğuruyor. Beni öfkelendirmek için başka ilahlara dökmelik içecekler sunuyorlar."[1] Rab, buna kızar. "Oğullarını, kızlarını ateşte yakmak için Hinnom oğlu vadisindeki Tofet'te yüksek yerler kurdular. Böyle bir şeyi ne buyurdum ne de aklımdan geçirdim."[2]

Yeremya'da Mısır'daki Yahudilerin putperestliklerinden ötürü kınayan çok ilginç bir pasaj vardır. Kendisi de bir süre onlarla birlikte yaşamış. Peygamber Mısır'daki Yahudi mültecilere, karıları diğer Tanrılara tütsü yaktığı için Yahveh'in hepsini yok edeceğini söyler. Ancak onu dinlemeyip şöyle diyorlar: "Ağzımızdan çıkan her şeyi kesinlikle yapacağız; Gök Kraliçesine tütsü yakacak, atalarımızın, kralarımızın, önderlerimizin ve kendimizin Yahuda kentlerinde, Yeruşalim sokaklarında yaptığımız gibi ona dökmelik içecekle sunacağız. O zamanlar bol yiyeceğimiz vardı, her işimiz yolundaydı, sıkıntı çekmiyorduk." Ama Yeremya, Yahveh'in putperest pratiklerini fark ettiğini

[1] Yeremya, VII, 17-8.

[2] *A.g.e.*, VII, 31.

ve başlarına bunun için felaket geldiğini söyler. "Bakın, büyük adım üzerine ant içiyorum ki, Mısır'da yaşayan Yahudilerden hiçbiri bundan böyle adımı ağzına alıp Egemen Rabbin varlığı hakkı için diye ant içmeyecek... onların yararını değil, zararını gözlüyorum; Mısır'da yaşayan Yahudiler yok olana dek kılıçtan, kıtlıktan ölecek."[3]

Hezekiel de Yahudilerin putperestliği karşısında şaşırır. Bir görümde Rab, tapınağın kuzey kapısında Temmuz (bir Babil Tanrısı) için ağlayan kadınları gösterir; sonra "daha iğrenç şeyleri," tapınağın kapısında güneşe tapan yirmi beş kişiyi gösterir. Rab ilan eder: "Bundan ötürü onlara öfkeyle davranacak, acımayacağım, onları esirgemeyeceğim. Yüksek sesle beni çağırsalar bile onları dinlemeyeceğim."[4]

Biri dışında bütün dinlerin günah olduğu ve Rabbin putperestliği cezalandırdığı düşüncesi, görünüşe bakılırsa, bu peygamberler tarafından icat edildi. Bir bütün olarak peygamberler aşırı milliyetçiydi ve Rabbin öteki ulusları yok edeceği günü dört gözle bekliyorlardı.

Esaret, peygamberlerin ikazlarının haklı olduğunun kanıtı sayıldı. Yehveh her şeye kadirse ve Yahudiler onun Seçilmiş Halkıysa, çektikleri ıstıraplar ancak günahkârlıklarıyla açıklanabilirdi. Bu psikoloji, ataerkil ıslah psikolojisidir: Yahudiler cezayla arındırılacak. Bu

[3] *A.g.e.*, XLIV, 11-27.

[4] Hezekiel VIII, 14-8.

inancın etkisiyle sürgünde, bağımsız oldukları zaman egemen olandan çok daha katı ve ulusal bakımdan çok daha fazla dışlayıcı bir ortodoksluk geliştirdiler. Geride kalan ve Babil'e nakledilmeyen Yahudiler, bu gelişmeyi aynı ölçüde yaşamadı. Ezra ile Nehemya esaretten sonra Yeruşalim'e geri geldiklerinde, karma evliliklerin yaygın olduğunu görünce şaşırdılar ve bu evliliklerin hepsini iptal ettiler.[5]

Yahudiler, ilkçağın diğer uluslarından inatçı ulusal gururlarıyla ayrılırlardı. Bütün diğer uluslar fethedildiklerinde, dıştan olduğu kadar içten de boyun eğiyorlardı; yalnızca Yahudiler kendi üstünlüklerine inancı, inancın arılığını ve ritüeli koruyamadıkları için Tanrı'nın gazabına uğradıkları kanısını koruduular. Eski Ahit'in büyük ölçüde esaretten sonra derlenen tarihsel kitapları yanıltıcı bir izlenim verir; çünkü peygamberlerin karşı çıktığı putperest pratiklerin, daha önceki katılıktan uzaklaşma olduğunu gösterir; oysa daha önce hiçbir katılık söz konusu değildi. Peygamberler, tarihsel bir gözle okunmadığında Kitabı Mukaddes'te görünenden çok daha fazla yenilikçiydi.

Daha sonra Yahudi dininin ayırt edici özelliği olan bazı şeyler, esaret sırasında, kısmen daha önce var olan kaynaklardan da yararlanılarak geliştirildi. Kurban sunulan tek yer olan

[5] Ezra IX-X, 5

Tapınağın yıkılması nedeniyle, Yahudi ritüeli mecburen kurbansız hale geldi. Sinagoglar bu sırada, Kutsal Kitapların var olan bölümlerinin okunmasıyla başladı. Şabat gününün önemi ilk kez bu sırada vurgulandı ve Yahudilerin işareti olarak sünnet de öyleydi. Gördüğümüz gibi, ancak sürgün sırasında Yahudi olmayanlarla evlilik yasaklandı. Dışlayıcılığın her biçimi gelişti. "Sizi öteki uluslardan ayrı tutan Tanrınız Rab benim."[6] "Kutsal olun, çünkü ben Tanrınız Rab kutsalım."[7] Tora bu dönemin bir ürünüdür. Ulusal birliği korumada başlıca kuvvetlerden biriydi.

Elimizdeki Yeşaya Kitabı, biri sürgünden önce diğeri sürgünden sonra yaşayan iki farklı peygamberin eseridir. Kitabı Mukaddes araştırmacılarının İkinci-Yeşaya dedikleri ikincisi en dikkate değer peygamberdir. Rabbin "Benden başka Tanrı yoktur" dediğini bildiren ilk peygamberdir. Olasılıkla Pers etkisinin bir sonucu olarak bedenin yeniden dirilişine inanır. Onun Mesih'le ilgili kehanetleri, daha sonra, İsa'nın gelişini peygamberlerin önceden gördüğünü göstermek için kullanılan başlıca Eski Ahit metinleridir.

Hıristiyanların Yahudilerle ve paganlarla tartışmalarında, İkinci-Yeşaya'dan alınan metinler çok önemli bir rol oynadı ve bu nedenle en dikkate değer olanlarını aktaracağım. Bü-

[6] Levililer XX, 24.

[7] *A.g.e.*, XIX, 2.

tün uluslar sonunda dine dönecektir: "İnsanlar kılıçlarını çekiçle dövüp saban demiri, mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar; ulus ulusa kılıç kaldırmayacak, savaş eğitimi yapmayacaklar artık" (Yeşaya II, 4): "İşte bir bakire gebe kalıp bir oğul doğuracak; adını Immanuel koyacak."[8] (Bu metin konusunda Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında anlaşmazlık vardı; Yahudiler doğru çevirinin "genç bir kadın gebe kalıp" şeklinde olduğunu söylediler, Hıristiyanlar ise Yahudilerin yalan söylediğini düşündüler.) "Karanlıkta yürüyen halk büyük bir ışık görecek; ölümün gölgelediği diyarda yaşayanların üzerine ışık parlayacak... çünkü bize bir çocuk doğacak, bize bir oğul verilecek. Yönetim onun omuzlarında olacak. Onun adı Harika, Öğütçü, Kudretli Tanrı, Ebedi Baba, Barışın Prensi olacak."[9] Bu pasajların en açık kâhince olanı, bilinen metinleri içeren elli üçüncü bölümdür: "İnsanlarca hor görüldü, yapayalnız bırakıldı. Acılar adamıydı ve hastalığı yakından tanıdı... Aslında hastalıklarımızı o üstlendi, acılarımızı o yüklendi... Oysa bizim isyanlarımız yüzünden onun bedeni deşildi, bizim suçlarımız yüzünden o eziyet çekti. Esenliğimiz için gerekli olan ceza ona verildi; bizler onun yaralarıyla şifa bulduk... O baskı görüp eziyet çektiyse de ağzını açmadı; kesime götürülen kuzu gibi, kırkıcıların önünde sessizce duran koyun gibi,

[8] Yeşaya VII, 14.

[9] *A.g.e.*, IX, 2, 6.

açmadı ağzını."[10] Yahudi olmayanların kurtuluşa dahil edilmesi açıktır: "Uluslar senin ışığına, krallar üzerine doğan aydınlığa gelecek."[11]

Ezra ve Nehemya'dan sonra Yahudiler bir süre tarih sahnesinden kaybolur. Yahudi devleti bir teokrasi olarak varlığını sürdürdü; ama toprağı çok küçüktü; E. Bevan'a göre Kudüs'ün etrafında on beş yirmi kilometrelik bir bölge.[12] İskender'den sonra Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında tartışmalı toprak haline geldi. Ne var ki, bu durum fiili Yahudi toprağında savaşmayı pek gerektirmedi ve Yahudiler uzun bir dönem rahat bırakıldı, dinlerinin gereklerini özgürce yerine getirdiler.

O sıradaki ahlak ilkeleri, olasılıkla İÖ 200 civarında yazılan Ekklasiastikos'ta [Sirak Kitabı] ortaya konulur. Bu kitap yakın zamana kadar yalnızca Yunanca bir versiyonuyla biliniyordu; Apokrifa'ya [Kaynağı Belirsiz Metinler] sürülmesinin nedeni budur. Ancak yakın zamanda İbranice bir elyazması keşfedildi; elimizdeki Apokrifa versiyonunda çevrilen Yunanca metinden bazı bakımlardan farklıdır. Öğretilen ahlak çok dünyevidir. Komşular arasında itibar çök övülür. Dürüstlük en iyi politikadır; çünkü Yehveh'in sizin tarafınızda olmasına yarar. Sadaka vermek öğütlenir. Yunan etkisinin tek işareti, tıbbın övülmesidir.

[10] *A.g.e.*, LIII, 3-7.
[11] *A.g.e.*, LX, 3.
[12] *Jerusalem under the High Priests*, s. 12.

Kölelere çok kibar davranmamak gerekir. "Yem, değnek ve yük eşek içindir: ekmek, ıslah cezası ve iş bir hizmetçi içindir... Onu işe koş, çünkü ona uygun olan budur; itaatkâr olmazsa, daha ağır pranga tak" (XXIII, 24, 28). Aynı zamanda ona bir bedel ödediğini, kaçarsa paranın boşa gideceğini unutma; bu, kazançlı sertliğe bir sınır koyar (*A.g.e.*, 30, 31). Kız evlatlar büyük bir kaygı kaynağıdır; anlaşılan kış günlerinde ahlaksızlığa daha fazla tutkundular (XLIII, 9-11). Kadınları küçük görür: "Giysilerden güve gelir, kadınlardan günahkârlık" (*A.g.e.*, 13). Çocuklara neşeli olmak yanlıştır; doğru yol, "daha gençken boyun eğdirmektir" (VII, 23, 24).

Genelde Yaşlı Cato gibi, erdemli işadamının ahlakını çok itici bir biçimde temsil eder.

Bu rahat ben-bilirimciliğin asude varoluşu, topraklarını Helenleştirmeye kararlı Seleukos kralı IV. Antiokhos kaba bir biçimde bozdu. İÖ 175'de Kudüs'te bir spor tesisi kurdu ve gençlere Yunan şapkaları takmayı ve spor yapmayı öğretti. Bu konuda, yüksek rahip yaptığı Jason adlı bir Yahudiden yardım aldı. Ruhban aristokrasi gevşemişti ve Yunan uygarlığını çekici bulmaktaydı; ama kırsal nüfus arasında güçlü olan ve "Hasidim" ("Kutsal" demek) denilen bir grubun sert muhalefetiyle karşılaştılar.[13]

[13] İlkel Hıristiyanlığı etkilemiş gibi görünen Esseniler tarikatı onlardan çıkmış olabilir. *Bkz.* Oesterley ve Robinson, History of Israel, cilt II, s. 323 vd. Ferisiler de onlardan gelmeydi.

İÖ 170'de Antiokhos Mısır'la savaşa girince, Yahudiler başkaldırdı. Bunun üzerine Antiokhos kutsal kapları Tapınaktan çıkarıp, yerlerine Tanrının suretini yerleştirdi. Diğer yerlerde başarılı olan bir pratiğe uyarak, Yehveh'i Zeus'la özdeşleştirdi.[14] Yahudi dininin kökünü kazımaya, sünnete ve yiyeceklerle ilgili yasaların uygulanmasına son vermeye kararlıdır. Kudüs bütün bunlara buyun eğdi; ama Kudüs'ün dışındaki Yahudiler büyük bir inatla direndi.

Bu dönemin tarihi, birinci Makabiler Kitabında anlatılır. Birinci bölüm, Antiokhos'un krallığında yaşayan herkesin tek halk olmasını, ayrı yasaları terk etmelerini nasıl buyurduğunu anlatır. Bütün kafirler buyruğa uydu ve kral, Şabat gününe saygısızlık etmelerini, domuz kurban etmelerini ve çocuklarını sünnet etmemelerini buyurmasına rağmen, birçok İsrailli de uydu. İtaat etmeyenlerin tümü öldürülecekti. Yine de birçoğu direndi. "Çocuklarını sünnet ettiren bazı kadınlar ölüme gönderildi. Bebekleri boyunlarından astılar, evlerini yağmaladılar, onları sünnet edenleri boğazladılar. Bütün bunlara rağmen İsrail'de birçok kişi murdar bir şey yememe konusunda direndi. Etle kirlenmektense ve kutsal ahde saygısızlık etmektense ölmeyi tercih ettiler: o yüzden öldüler."[15]

[14] İskenderiyeli bazı Yahudiler bu özdeşleştirmeye itiraz etmedi. *Bkz. Letter of Aristeas*, 15, 16.

[15] 1 Maccabees I, 60-3.

Yahudiler arasında ölümsüzlük öğretisine yaygın bir biçimde bu dönemde inanılmaya başlandı. Erdemin burada bu dünyada ödüllendirileceği düşünülmüştü; ama en erdemli kişilerin başına gelen zulüm, durumun öyle olmadığını açıkça gösterdi. Bu nedenle, ilahi adaleti korumak için, öteki dünyada ödül ve cezaya inanmak zorunluydu. Bu öğreti Yahudiler arasında genel kabul görmedi; İsa'nın zamanında Sadukiler bu öğretiyi hâlâ reddediyordu; ama o sırada küçük bir gruptular ve daha sonra bütün Yahudiler ölümsüzlüğe inandı.

Antiokhos'a karşı ayaklanmanın başında, yetenekli bir komutan olan Judah Makabi vardı; önce Kudüs'ü geri aldı (İÖ 164), ardından saldırıya geçti. Bazen bütün erkekleri öldürdü, bazen zorla sünnet ettirdi. Kardeşi Yanatan'ı yüksek rahip yaptı, bir garnizonla Kudüs'ü işgal etti, Samiriye'nin bir kısmını fethedip, Jaffa ve Akra'yı aldı. Roma'yla pazarlık yaptı ve tam özerklik kazanmayı başardı. Ailesi, Hirodes'e kadar yüksek rahip olarak kaldı ve Haşmonayim hanedanı olarak bilinir.

Bu dönemin Yahudileri zulme katlanırken ve direnirken, sünnet ve domuz yememe gibi bize önemli görünmeyen şeyleri savunmak için olmasına rağmen, büyük bir kahramanlık gösterdiler.

IV. Antiokhos'un zulüm dönemi, Yahudi tarihinde can alıcıydı. Dışarıdaki Yahudiler o sırada giderek daha fazla Helenleşiyordu; Ya-

hudiye Yahudileri sayıca azdı; onların arasında bile zenginler ve güçlüler, Yunan yenilikleri kabul etme eğilimindeydi. Hasidim'in kahramanca direnişi olmasaydı, Yahudi dini kolayca ortadan kalkabilirdi. Ortadan kalkmış olsaydı, ne Hıristiyanlık ne İslam fiilen aldıkları biçimle var olabilirdi. Makabilerin Dördüncü Kitabı'nın çevirisine yazdığı girişte Townsend şöyle diyor:

"Denilir ki, bir din olarak Yahudilik Antiokhos döneminde yok olsaydı, Hıristiyanlık tohum yatağından yoksun kalırdı; bu şekilde Yahudiliği koruyan Makabilerin kanı sonunda Kilisenin tohumu oldu. Yalnızca Hıristiyanlık değil, İslam da tektanrıcılığını Yahudi bir kaynaktan aldığı için, anlaşılan o ki, bugünkü dünya hem doğuda hem batıda tektanrıcılığın varlığını Makabilere borçludur."[16]

Bununla birlikte daha sonraki Yahudiler Makabilere hayranlık duymadı; çünkü aileleri yüksek rahip olarak, başarılarından sonra dünyevi ve zamana uygun bir politika benimsedi. Hayranlık şehitlereydi. Olasılıkla İsa zamanında İskenderiye'de yazılan Makabilerin Dördüncü Kitabı, başka ilginç konuların yanı sıra bu noktayı da aydınlatır. Başlığına rağmen hiçbir yerde Makabilerden söz etmez, ama önce yaşlı bir adamın ve ardından yedi genç kardeşin şaşırtıcı metanetini anlatır; Antiokhos yedi

[16] *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, ed. R. H. Charles, cilt II, s. 659.

kardeşe önce işkence etmiş, sonra yakarak öldürmüş; o sırada orada hazır bulunan anneleri, onları sağlam durmaya teşvik etmiş. Kral, önce kardeşleri tatlılıkla kendi yanına çekmeye çalışıp, onlara yalnızca domuz yemeye razı olmaları durumunda, onları koruması altında alacağını ve başarılı meslek temin edeceğini anlatmış. Kabul etmeyince, onlara işkence aletlerini göstermiş. Yine de sarsılmamışlar; krala, o ölümden sonra ebedi işkence çekerken, kendilerinin ebedi mutluluğa kavuşacağını anlatmışlar. Birer birer, birbirlerinin ve annelerinin gözü önünde, önce domuz yemeye zorlanmışlar, sonra yemeyince işkenceyle öldürülmüşler. Sonunda kral askerlerine dönmüş ve onlara, böyle bir cesaret örneğinden ibret alacaklarını umduğunu söylemiş. Anlatı elbette efsaneyle süslenmiştir; ama zulmün şiddetli olduğu ve kahramanca katlanıldığı tarihsel olarak doğrudur; esas sorunun domuz eti yemek ve sünnet olduğu da doğrudur.

Bu kitap başka bir açıdan da ilginçtir. Yazar açıkça ortodoks bir Yahudi olmasına rağmen, Stoacı felsefenin dilini kullanır ve Yahudilerin, eksiksiz bir biçimde Stoacılığın ilkelerine uygun yaşadığını kanıtlamakla ilgilenir. Kitap şu cümleyle başlar:

"Tartışmayı önerdiğim sorun, yani Esinli Aklın tutkulara egemen olup olmadığı sorunu, en yüksek derecede felsefidir; bunun felsefesine en keskin dikkatinizi ciddiyetle rica ederim."

İskenderiyeli Yahudiler Yunanlardan felsefe öğrenmeye istekliydi; ama Tora'ya, özellikle sünnete, Şabat gününe, domuzdan ve diğer murdar etlerden uzak durmaya olağanüstü bir kararlılıkla bağlıydılar. Nehemya'nın zamanından, İS 70'de Kudüs'ün düşüşünün sonrasına kadar Tora'ya verdikleri önem süreli arttı. Yeni şeyler söyleyen peygamberleri artık hoş görmüyorlardı. Aralarında peygamberlerin üslubuyla yazma mecburiyeti duyanlar, Daniel'in ya da Süleyman'ın eski bir kitabını bulmuş gibi davranırdı. Kendilerine özgü ritüelleri onları bir ulus olarak bir arada tutuyordu; ama Tora'ya vurgu giderek özgünlüğü yok etti ve onları koyu muhafazakâr haline getirdi. Bu katılık, St. Paulus'un Tora'nın egemenliğine başkaldırışını çok dikkate değer hale getirir.

Yeni Ahit, İsa'nın doğumundan hemen önceki zamanda Yahudi literatürü hakkında bir şey bilmeyenlere göründüğü kadar yeni bir başlangıç değildir. Dinleyici bulmak için takma ad yolunu benimsemek zorunlu olmasına rağmen, peygamberlik hevesi hiçbir şekilde ölmemişti. Bu bakımdan, Hanok'un Kitabı[17] son derece ilginçtir; bu kitap, en eskisi Makabilerden biraz önce ve en sonuncusu İÖ 64 civarında yaşamış çeşitli yazarların bileşik eseridir. Büyük bölümü, Hanok'un vahiy görülerini anlattığını iddia eder. Yahudiliğin Hıristiyanlığa dönen ta-

[17] Bu kitabın İngilizce metni için *bkz.* Charles, *A.g.e.*, girişi de değerlidir.

rafı için çok önemlidir. Yeni Ahit yazarları kitaba aşinadır; St. Yakup, fiilen Hanok'un eseri olduğunu düşünür. Erken Hıristiyan Babalar, örneğin İskenderiyeli Clemens ve Tertullianus, kitabı kanon gibi ele aldı; ama Hieronymus ve Augustinus reddetti. Sonunda unutuldu ve on dokuzuncu yüzyılın başında Habeşistan'da Etiyopyaca üç elyazması bulunana kadar ortadan kayboldu. O günden bu yana bazı bölümlerinin Yunanca ve Latince yazmaları da bulundu. Özgün hali kısmen İbranice kısmen Aramice yazılmış gibi görünüyor.

Yazarları Hasidim mensuplarıydı ve ardılları ise Ferisiydi. Kralları ve prensleri, yani Haşmonayim hanedanını ve Sadukileri kınar. Özellikle Mesih, Ölüler Diyarı (cehennem) ve demonoloji konusunda Yeni Ahit öğretisini etkilemiştir.

Kitap, esas olarak, Yeni Ahit'tekilerden daha kozmik "meseller"den oluşur. Cennet ve cehennem, Kıyamet Günü ve benzeri görüler vardır; insanın aklına edebi kalitesi iyi olan *Kayıp Cennet*'in ilk iki kitabı ve edebi değeri düşük Blake'in *Kehanet Kitapları* geliyor.

Kitapta, Yaratılış VI, 2, 4'ün tuhaf ve Prometeusçu bir açılımı vardır. Melekler insanlara metalürjiyi öğretmiş ve "öncesiz-sonrasız sırları" açığa vurdukları için cezalandırılmış. Aynı zamanda yamyamdılar. Günah işleyen melekler pagan tanrı, kadınları siren olmuş; ama sonunda ebedi işkenceyle cezalandırılmış.

Edebi meziyeti yüksek cennet ve cehennem tasvirleri vardır. Mahşer Günü, şanlı tahtında oturan ve "hakkaniyet sahibi olan İnsan Oğlu" hesap sorar. Yahudi olmayanlardan bazıları, sonunda nedamet getirecek ve bağışlanacak; ama büyük bölümü ve Helenleşen bütün Yahudiler ebedi laneti yayacak, çünkü hakkaniyetliler intikam duası edecek ve duaları kabul olacak.

Astronomi üzerine bir bölüm vardır; burada güneşin ve ayın rüzgârla çalışan arabaları olduğunu, yılın 364 günden oluştuğunu, insan günahının gök cisimlerinin yörüngelerinden ayrılmalarına neden olduğunu ve yalnızca erdemlilerin astronomiyi bilebildiğini öğreniyoruz. Kayan yıldızlar düşen meleklerdir ve yedi baş melek tarafından cezalandırılırlar.

Sonra kutsal tarih gelir. Bu tarih Makabilere kadar, daha eski kısımları Kitabı Mukaddes'ten, daha sonraki bölümleri tarihten bilinen seyri izler. Yazar oradan geleceği geçer: Yeni Kudüs, diğer uluslardan kalanların din değiştirmesi, haklının ve Mesih'in dirilişi.

Günahkârların cezalandırılması ve günahkârlara karşı Hıristiyan bağışlayıcılık tutumunu göstermeyen doğrunun ödüllendirilmesiyle ilgili çok şey vardır. "Kıyamet günü doğru yolda olanın dua sesini duyunca ne yapacaksınız ey günahkârlar, nereye kaçacaksınız?" "Günah yeryüzüne gönderilmemiştir, insanın kendisi yaratmıştır." Günahlar gökte kaydedilir. "Ey

günahkârlar sonsuza dek lanetleneceksiniz, huzur görmeyeceksiniz." Günahkârlar bütün ömürleri boyunca, hatta ölürken mutlu olabilirler; ama ruhları cehenneme gider ve orada "karanlık ve zincir, yaranan bir alev"le karşılaşır. Doğru yolda olanlara gelince "Ben ve Oğlum sonsuza kadar onlarla birlik olacağız."

Kitabın son sözleri şöyledir: "Vefalı olanlara, doğru yol yurdunda vefa gösterecektir. Doğru yolda olanlar pırıl pırıl parlarken, karanlıkta doğup karanlığa gömülenleri görecekler. Günahkârlar yüksek sesle ağlarken, onları mutluluk içinde görecekler ve gerçekten günlerin ve mevsimlerin onlara uygun gördüğü yere gidecekler."

Yahudiler, Hıristiyanlar gibi, günahı çok düşündü, ama çok azı *kendi*ni günahkâr saydı. Bu esasında Hıristiyan bir yenilikti; Ferisi ve vergi görevlisi meseliyle tanıtıldı ve İsa'nın Din Bilginlerini ve Ferisileri kınarken bir erdem olarak öğretildi. Hıristiyanlar, Hıristiyan tevazuu uygulamaya çalıştı; Yahudiler genel olarak bunu yapmadı.

Bununla birlikte, İsa'nın zamanından hemen önce ortodoks Yahudiler arasında önemli istisnalar vardır. Örneğin İÖ 109 ile 107 arasında, Haşmonayim hanedanından yüksek rahip Yohanan Hurkanus'a hayran bir Ferisi tarafından yazılan *On İki Patriğin Ahdi*'ni alalım. Elimizde olduğu biçimiyle bu kitap Hıristiyan eklentiler içerir; ama bunların hepsi

dogmayla ilgilidir. Bu eklentiler çıkarılınca, etik öğreti İncil'inkine çok benzer. Muht. Dr. R. H. Charles'ın dediği gibi: "Dağdaki Vaaz birçok kere metnimizin ruhunu yansıtır, hatta bizzat ifadelerini kullanır; İncil'de birçok pasaj aynı izleri gösterir ve St. Paulus, bu kitabı bir kılavuz gibi kullanmış gibi görünüyor" (*A.g.e.*, s. 291-2). Bu kitapta şu ilkeleri buluyoruz:

"Birbirinizi yürekten sevin; bir kişi sana karşı günah işlerse, onunla sakin bir biçimde konuş ve içten pazarlıklı olma; pişman olup günahını itiraf ederse, onu affet. Ama inkâr ederse, ona öfkelenme ki, senden zehri alıp yemin ederek iki kat günah işlemesin... Utanmazlık edip kötülük yapmakta ısrar ederse, o durumda bile onu yürekten bağışla, intikamı Tanrıya bırak."

Dr. Charles, İsa'nın bu pasajdan haberdar olduğu kanaatindedir. Yine şunu görüyoruz:

"Rabbi ve komşunuzu sevin."

"Bütün yaşamınız boyunca Rabbi ve birbirinizi doğru bir kalple sevin."

"Rabbi ve aynı şekilde herkesi bütün kalbimle severim." Bunlar, Matta XXII, 37-39'la karşılaştırılmalıdır. *On İki Patriğin Ahdi*'nde her türlü nefreti ayıplama vardır. Örneğin:

"Öfke körlüktür ve başkalarının gerçek yüzünü görmeyi engeller."

"Bu nedenle nefret kötüdür; çünkü sürekli yalanla eşleşir." Bu kitabın yazarı, beklendiği

gibi, yalnızca Yahudilerin değil, bütün ulusların kurtarılacağını savunur.

Hıristiyanlar İncil'den Ferisiler hakkında kötü düşünmeyi öğrendiler; ama bu kitabın yazarı bir Ferisiydi ve gördüğümüz gibi, İsa'nın vaazının en ayırt edici özelliği saydığımız etik ilkeleri öğretmekteydi; ama bunun açıklaması zor değil. Birincisi kendi zamanında bile istisna bir Ferisi olabilir; daha alışılmış öğreti, kuşkusuz, Hanok'un Kitabı'nın öğretisiydi. İkincisi bütün hareketlerin kemikleşme eğiliminde olduğunu biliyoruz; Amerikan Devriminin Kızlarının ilkelerinden Jefferson ilkelerini kim çıkarabilirdi? Üçüncüsü, özellikle Ferisilerle ilgili olarak, mutlak ve nihai hakikat olarak Tora'ya bağlılıklarının onlarda her türlü taze ve canlı düşünce ve duyguya son verdiğini biliyoruz. Dr. Charles'ın dediği gibi:

"Eski ideallerinden kopan Ferisilik kendini siyasal çıkarlara ve hareketlere adayınca, aynı zamanda kendini yalnızca Tora'nın lafzını incelemeye verince, [Patriklerin] Ahdi'ndeki gibi yüce etik sistemler geliştirmeye alan bırakmaz oldu; bu yüzden ilk Hasidlerin ve öğretilerinin gerçek ardılları Yahudilikten koptu ve ilkel Hıristiyanlığın bağrında kendi doğal yuvalarını buldular."

Yüksek Rahiplerin yönetiminden sonra, Marcus Antonius, arkadaşı Hirodes'i Yahudilerin Kralı yaptı. Hirodes çoğu kez iflasın eşiğinde, Roma toplumuna alışmış, Yahudi dindar-

lığından çok uzak şen şakrak bir maceracıydı. Karısı Yüksek Rahipler ailesindendi, ama kendisi Edom'luydu ve tek başına bu durum, Yahudilerin ondan kuşkulanmasına yeterdi. Becerikli bir fırsatçıydı; Octavius'un galip geleceği anlaşılınca, hemen Antonius'u terk etti. Bununla birlikte, Yahudileri kendi yönetimine razı etmek ciddi girişimlerde bulundu. Helenistik üslupla da olsa Tapınağı yeniden inşa etti; ama ana kapısının üzerine büyük bir altın kartal yerleştirdi ve böylece ikinci Emri ihlal etti. Hirodes'in ölmekte olduğu söylentisi çıkınca, Ferisiler kartalı indirdi; o da intikam olarak epeyce Ferisiyi öldürttü. İÖ 4 yılında öldü ve ölümünden hemen sonra Romalılar krallığı ortadan kaldırdı ve Yahudiye'yi bir valinin yönetimine verdiler. İS 26'da vali olan Pontius Pilatus düşüncesizdi ve çok geçmeden emekli oldu.

İS 66'da Yahudiler, Zealot'lar partisinin öncülüğünde Roma'ya başkaldırdı. Yenildiler ve Kudüs İS 70'de ele geçirildi. Tapınak yıkıldı ve Yahudiye'de çok az sayıda Yahudi bırakıldı.

Dışarıdaki Yahudiler bu zamandan yüzyıllar önce önem kazanmıştı. Yahudiler başlangıçta neredeyse tamamen tarımcı bir halktı; ama esaret sırasında Babillilerden ticareti öğrendiler. Ezra ve Nehemya'nın zamanından sonra birçoğu Babil'de kaldı ve bunlardan bazıları çok zengindi. İskenderiye kurulduktan sonra, çok sayıda Yahudi bu kente yerleşti; bir getto

olarak değil, Yahudi olmayanlarla temas yüzünden kirlenme tehlikesinden korumak için onlara tahsis edilen özel bir mahalleleri vardı. İskenderiyeli Yahudiler, Yahudiye Yahudilerinden daha fazla Helenleşti ve İbraniceyi unuttu. Bu nedenle Eski Ahit'i Yunancaya çevirmek zorunlu oldu; sonuç, Septuagint oldu. Tora, İÖ üçüncü yüzyılın ortasında çevrildi; diğer bölümler daha sonra çevrildi.

Septuagint'le (yetmiş çevirmenin eseri olduğu için "yetmiş" anlamına gelen bu ad verildi) ilgili efsaneler çıktı. Söylentiye göre, yetmiş çevirmenden her biri bütün kitabı birbirinden bağımsız çevirdi ve çeviriler karşılaştırılınca, en küçük ayrıntısına kadar birbirinin tıpa tıp aynısı olduğu anlaşıldı; çünkü hepsi ilahi esinliydi; ama daha sonraki bilimsel çalışmalar, Septuagint'in ağır kusurlu olduğunu gösterdi. Hıristiyanlığın doğuşundan sonra Yahudiler onu fazla kullanmadılar, Eski Ahit'i İbranice okumaya döndüler. Çok azı İbranice bilen ilk Hıristiyanlar ise, Septuagint'e ya da onun Latince çevirilerine bağımlı kaldılar. Üçüncü yüzyılda Origenes'in çabalarıyla daha iyi bir metin çıkarıldı; ama yalnızca Latince bilenler, beşinci yüzyılda Hieronymus Vulgata'yı çıkarana kadar, çok kusurlu versiyonları kullandı. Metnin doğrulanmasında Yahudilerden yardım alındığı için bu çeviri başlangıçta çok eleştiriyle karşılandı; birçok Hıristiyan, Yahudilerin, İsa'nın gelişini önceden haber vermiş gibi

görünmemeleri için peygamberleri çarpıttığını düşünüyordu. Bununla birlikte, St. Hieronymus'un eseri giderek kabul gördü ve bugün de Katolik Kilisesinde otorite kabul edilmektedir.

İsa'nın çağdaşı olan filozof Philon, düşünce alanında Yahudiler üzerindeki Yunan etkisinin en iyi örneğidir. Din konusunda geleneğe bağlı olan Philon, felsefede öncelikle Platoncudur; Stoacılardan ve yeni-Pythagorasçılardan da etkilenmiştir. Yahudiler arasındaki etkisi Kudüs'ün düşüşünden sonra son bulduğu halde, Hıristiyan Babalar, onun Yunan felsefesini İbrani Kutsal Yazılarla uzlaştırmanın yolunu gösterdiğini gördüler.

İlkçağın her önemli kentinde hatırı sayılır Yahudi kolonileri olurdu; bunlar, kuşkuculuktan ya da Roma'nın ve Yunanistan'ın resmi dinlerinden hoşnut olmayanların üzerinde bir etkiyi diğer Doğu dinlerinin temsilcileriyle paylaşıyorlardı. Yalnızca İmparatorlukta değil, güney Rusya'da da birçok kişi Yahudiliğe döndü. Herhalde Hıristiyanlık ilk önce Yahudi ve yârî-Yahudi çevrelere çekici geldi. Ne var ki, daha önce Nebukadnezar zaferinden sonra olduğu gibi, Kudüs'ün düşüşünden sonra ortodoks Musevilik daha da ortodokslaştı ve daha daraldı. Birinci yüzyıldan sonra Hıristiyanlık da kristalleşti ve Musevilik ile Hıristiyanlığın ilişkileri tamamen düşmanca ve dışlayıcı oldu; göreceğimiz gibi, Hıristiyanlık anti-Semitizmi güçlü bir biçimde kışkırttı. Ortaçağ boyun-

ca Yahudiler, Hıristiyan ülkelerin kültüründe hiçbir rol oynamadı; katedrallere ve benzer girişimlere sermaye sağlamanın ötesinde, uygarlığa katkıda bulunamayacak kadar ağır zulme uğradılar. Bu dönemde Yahudiler yalnızca Müslümanlar arasında insan muamelesi gördüler, felsefeyle ve aydın düşünceyle ilgilenebildiler.

Ortaçağ boyunca Müslümanlar Hıristiyanlardan daha uygar ve daha insaniydi. Hıristiyanlar, özellikle dini heyecan zamanlarında Yahudilere eziyet ettiler; Haçlı Seferleri, tüyler ürpertici katliamlarla bütünleşti. Müslüman ülkelerde ise Yahudiler çoğu zaman kötü muamele görmedi. Özellikle Endülüs'te bilgiye katkıda bulundular; Cordoba'da doğan İbn Meymun (1135-1204), bazılarınca Spinoza felsefesinin kaynağı kabul edilir. Hıristiyanlar İspanya'yı geri aldığında, Magriplilerin bilgisini onlara aktaranlar büyük ölçüde Yahudiler oldu. İbranice, Yunanca ve Arapça bilen ve Aristoteles'in felsefesinden haberdar olan bilgili Yahudiler, bildiklerini daha az bilgili okul öğretmenlerine aktardılar. Simya ve astroloji gibi daha az istenir şeyleri de aktardılar.

Ortaçağdan sonra Yahudiler, artık bir ırk olarak değil, birey olarak uygarlığa büyük ölçüde katkıda bulunmaya devam ettiler.

2

İLK DÖRT YÜZYILDA HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlığı başlangıçta, geliştirilmiş Musevilik olarak Yahudiler Yahudilere vaaz etti. St. Yakup ve daha az ölçüde St. Petrus öyle kalmasını istedi ve St. Paulus, Yahudi olmayanları sünnet olmalarını veya Musa Şeriatına boyun eğmelerini istemeden dine kabul etmeye kararlı olmasaydı, onların istediği olabilirdi. İki hizip arasındaki çekişme, Elçilerin İşlerinde Paulusun bakış açısıyla anlatılır. St. Paulus'un çeşitli yerlerde kurduğu Hıristiyan cemaatler kısmen Yahudi dönmelerden, kısmen de Yahudiler dışında yeni bir din arayan kimselerden oluşmaktaydı. Yahudiliğin kesinlikleri, inançların çözüldüğü o çağda çekiciydi; ama sünnet, insanların Yahudiliğe dönmesinin önünde bir engeldi. Yiyeceklerle ilgili ritüel yasalar da sıkıcıydı. Bu iki engel, başka engel olmasaydı bile İbrani dininin evrenselleşmesini

neredeyse olanaksız kılmıştı. Hıristiyanlık, St. Paulus sayesinde, Yahudilerin öğretilerinde çekici olan şeyleri alıkoyup, Yahudi olmayanların özümsemekte zorlandığı özellikleri dışarıda bıraktı.

Bununla birlikte, Yahudilerin Seçilmiş Halk olduğu görüşü, Yunan gururu için çekilmez olarak kaldı. Bu görüş Gnostikler tarafından kökten reddedildi. Gnostikler ya da en azından bazıları, duyulur dünyanın, Sophia'nın (göksel bilgelik) asi oğlu, Demiurgos adlı aşağı bir ilah tarafından yaratıldığını savundu. Onlara göre bu ilah, Eski Ahit'in Yehveh'idir; yılan ise, kötü olmaktan çok uzaktı, Havva'yı onun hilelerine karşı uyarmakla meşguldü. Yüce ilah Demiurgos'un kendi başına hareket etmesine uzun bir süre izin verdi; sonunda Kendi Oğlunu insan İsa'nın bedeninde geçici olarak yaşamaya ve dünyayı Musa'nın sahte öğretisinden kurtarmaya gönderdi. Bu görüşü ya da buna benzer bir şeyi savununlar, bunu Platoncu bir felsefeyle birleştirdi; Plotinos, gördüğümüz gibi, bunu çürütmekte güçlük çekti. Gnostisizm felsefi paganizm ile Hıristiyanlık arasında bir orta yol sundu; çünkü İsa'yı onurlandırırken, Yahudiler hakkında kötü düşünmekteydi. Aynı şey daha sonra, St. Augustinus'un Katolik İnanca ulaşmasına vesile olan Maniheizm için de geçerliydi. Maniheizm, Hıristiyan ve Zerdüşti öğeleri birleştirip, kötülüğün olumlu bir ilke olduğunu, maddede cisimleştiğini, iyi

ilkenin ise tinde cisimleştiğini öğretti. Et yemeyi ve evlilikte bile seksi kınadı. Bu tür ara öğretiler, Yunanca konuşan eğitimli kimselerin aşama aşama din değiştirmesine çok yardımcı oldu; ama Yeni Ahit, gerçek müminleri onlara karşı uyarır: "Ey Timoteos sana emanet edileni koru! Kutsallıktan yoksun ve boş sözlerden, yalan yere 'bilim' [Gnosis] denen şeyin itirazlarından sakın. Kimileri bu sözde bilgiye sahip olduklarını ileri sürerek imandan saptılar."[1]

Gnostikler ve Maniheistler, yönetim Hıristiyan oluncaya kadar gelişmeye devam etti. Ondan sonra inançlarını gizleme yoluna gittiler, yine de alttan alta etkileri oldu. Gnostik bir tarikatın öğretilerinden biri, Muhammed tarafından benimsendi. Bu tarikat, İsa'nın insan olduğunu, Tanrının Oğlunun vaftiz sırasında onun üzerine indiğini ve Çile sırasında da onu terk ettiğini düşünüyordu. Bunu desteklemek için şu metne başvurdular: "Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?"[2] İtiraf etmek gerekir ki, Hıristiyanların her zaman güç buldukları bir metin. Gnostikler doğmuş olmayı, bebek olmayı ve her şeyden önce çarmıhta ölmeyi Tanrının Oğluna yakıştıramıyorlardı; bu şeylerin ilahi Tanrının Oğlunun değil, insan İsa'nın başına geldiğini söylüyorlardı. İsa'nın ilah değil, ama bir peygamber olduğunu kabul eden Muhammed'in, peygamberlerin kötü bir

[1] 1. Timoteos VI, 20, 21.

[2] Markos XV, 34.

sonla karşılaşmamaları gerektiğine dair güçlü bir sınıf duygusu vardı. Bu nedenle, Doketiklerin (Gnostik bir tarikat) görüşünü benimsedi; Doketizme göre çarmıha asılan yalnızca bir hayaldi, Romalılar ve Yahudiler cahilce ve etkisiz bir biçimde intikam aldıklarını sandılar. Bu şekilde Gnostisizmden bir şey sünni İslam öğretisine de geçti.

Hıristiyanların çağdaş Yahudilere yönelik tutumu erkenden düşmanca bir hal aldı. Kabul edilen görüşe göre, Tanrı kutsal kişi olan peygamberlerle ve hükümdarlarla konuşmuş ve İsa'nın gelişini önceden söylemişti; ama İsa gelince Yahudiler onu tanıyamadı ve bu nedenle günahkâr sayılmalıydılar. Dahası İsa. Musa Şeriatını kaldırıp yerine, iki emir, Tanrı'yı ve komşularınızı sevin emirlerini koymuştu; Yahudiler bunu da anlayamadı. Devlet Hıristiyanlaştığı anda, ortaçağ biçimiyle anti-Semitizm, ismen Hıristiyan azmin bir tezahürü olarak başladı. Daha sonraki zamanlarda bunu alevlendiren ekonomik gerekçelerin Hıristiyan İmparatorlukta ne kadar etkili olduğunu kesinleştirmek olanaksız gibi görünüyor.

Hıristiyanlık Helenleştiği oranda, teolojik hale geldi. Yahudi teolojisi her zaman yalın olmuştur. Yehveh bir kabile ilahından, yeri ve göğü yaratan tek kadiri mutlak Tanrı'ya dönüşmüştü; ilahi adalet, erdemlilere yeryüzünde refahı sağlamadığı görülünce, gökyüzüne aktarıldı ve bu da ölümsüzlüğe inancı gerektirdi;

ama evrimi boyunca Yahudi itikadı, karışık ve metafizik bir şey içermedi; gizemleri yoktu ve her Yahudi onu anlayabiliyordu.

Bu Yahudi yalınlığı, Sinoptik İncil'lerin (Matta, Markos ve Luka) hâlâ ayırt edici özelliğidir; ama İsa'nın Platoncu-Stoacı Logos'la özdeşleştiği St. Yuhanna'da kayboldu. Dördüncü İncil yazarını, İnsan İsa'dan çok, teolojik figür İsa ilgilendirir. Babalar için de bu geçerlidir; onların yazılarında, diğer üç İncil'in toplamından çok St. Yuhanna İncil'ine gönderme yapılır. Paulus'un mektupları da, özellikle kurtuluş konusunda çok fazla teoloji içerir; aynı zamanda Yunan kültürüyle epeyce tanışık olduklarını da gösterirler. Menandros'tan bir alıntı, bütün Giritliler yalancıdır diyen Giritli Epimenides'e bir gönderme ve benzeri. Yine de St. Paulus[3] şöyle der: "Dikkatli olun!... felsefeyle, boş ve aldatıcı sözlerle kimse sizi tutsak etmesin."

Yunan felsefesi ile İbrani Kutsal Yazılarının sentezi, Origenes'in zamanına (İS 185-254) kadar az çok gelişigüzel ve parçalı kaldı. Philon gibi Origenes de, ticaret ve üniversite sayesinde kurulduğu günden yıkıldığı güne kadar öğrenilmiş senkretizmin başlıca merkezi olan İskenderiye'de yaşadı. Çağdaşı Plotinos gibi, birçok kişinin yeni-Platonculuğun kurucusu saydığı Ammonios Sakkas'ın bir öğrencisiydi. Öğretileri, eseri *De Principiis*'te ortaya konul-

[3] Ya da daha doğrusu St. Paulus'a atfedilen bir mektubun yazarı –Koloseliler II, 8.

duğu şekliyle, Plotinos'un öğretilerine çok yakındır; aslında ortodokslukla daha fazla bağdaşır.

Origenes'in dediğine göre, Tanrı –Baba, Oğul ve Kutsal Ruh– dışında hiçbir şey tamamen cisimsiz değildir. Yıldızlar yaşayan rasyonel varlıklardır; Tanrı onlara zaten var olan ruhlar vermiştir. Güneş günah işleyebilir. İnsanların ruhları, Platon'un öğrettiği gibi, doğum sırasında başka yerlerden onlara gelir; yaradılıştan beri vardır. *Nous* ve ruh, Plotinos'ta olduğu gibi az çok ayırt edilir. *Nous* gerileyince, ruh olur; ruh, erdemli olunca, *Nous* olur. Eninde sonunda bütün tinler İsa'ya tamamen boyun eğecek ve o zaman cisimsiz olacak. Sonunda şeytan bile kurtulacak.

Origenes, Babalardan biri olarak kabul edilmesine rağmen, daha sonra, dört heretikliği savunduğu için mahkûm edildi:

1. Platon'un öğrettiği gibi, ruhların önceden varlığı.
2. İsa'nın yalnızca ilahi doğasının değil, insani doğasının da Cisimlenmeden önce var olduğu.
3. Dirilişte bedenlerimizin, mutlak öncesiz-sonrasız bedenlere dönüşeceği.
4. Sonunda bütün insanların, şeytanların bile kurtulacağı.

Eski Ahit metninin doğrulanmasındaki çalışmasından ötürü Origenes'e biraz çekincesiz

hayranlık ifade eden St. Hieronymus, onun teolojik yanlışlarını reddetmeye zaman ve gayret harcamayı akıllıca buldu.

Origenes'in sapmaları yalnızca teolojik değildi; gençliğinde, aşağıdaki metni gereğinden fazla lafzi yorumlayarak onarılmaz bir hata yapmıştı: "Göklerin Egemenliği uğruna kendini hadım edenler de vardır."[4] Bu Tenin ayartmalarından kurtulma yöntemi, Origenes'in düşünmeden kabul ettiği bu yöntem, Kilise tarafından mahkûm edilmişti; dahası, bazı din adamları aksini düşünmüş gibi görünmesine rağmen, bu durum onu papazlığa uygunsuz hale getirmiş, dolayısıyla eğitici olmayan tartışmalara yol açmıştı.

Origenes'in en uzun eseri *Against Celsus* [Celsus'a Karşı] başlıklı kitaptır. Celsus, Hıristiyanlığa karşı bir kitabın (şimdi kayıp) yazarıydı ve Origenes ona birer birer yanıt vermeye koyulur. Celsus, Hıristiyanlara, yasadışı derneklere mensup oldukları için itiraz ederek başlar; Origenes bunu inkâr etmez, ama tiran öldürmek gibi bir erdem olduğunu iddia eder. Sonra Hıristiyanlıktan hoşlanmamasının gerçek temeline gelir: Hıristiyanlık, diyor Celsus, barbar olan Yahudilerden gelir ve yalnızca Yunanlar barbarların öğretilerinden anlam çıkarabilir. Origenes'in yanıtı şöyledir: Yunan felsefesinden İncil'e ulaşan herkes, doğru olduğu sonucuna varır ve Yunan anlığını tatmin

[4] Matta XIX, 12.

eden bir ispat sunar. Dahası, "İncil'in kendine ait, Yunan diyalektiğinin kanıtladığından daha ilahi bir ispatı vardır. Daha ilahi olan bu yönteme havariler 'Tinin ve kudretin tezahürü' der; özellikle İsa'yla ilgili alanları okuyanda inanç yaratmaya yeten kehanetler nedeniyle 'Tinin,' birçok vesileyle gerçek olduklarına inanmamız gereken ve yaşamlarını İncil'in ilkelerine göre düzenleyenler arasında izleri hâlâ korunan mucizeler ve alametler nedeniyle 'kudretin' tezahürü."[5]

Bu pasaj, Hıristiyan felsefesine özgü inancın ikili kanıtını gösterdiği için ilginçtir. Bir yanda, Hıristiyan inancın temellerini, özellikle Tanrı, ölümsüzlük ve özgür iradeyi kanıtlamak için doğru kullanılan akıl yeterlidir. Diğer yanda Kutsal Yazılar yalnızca bu çıplak temelleri değil, daha fazlasını kanıtlar; peygamberlerin Mesih'in geleceğini önceden söylemeleri gerçeği, mucizeler ve inancın müminlerin yaşamı üzerindeki olumlu etkileri, Kutsal Yazıların ilahi esin kaynağını kanıtlar. Bu argümanların bazıları şimdi çağdışı sayılır; ama sonuncusu, William James tarafından hâlâ kullanılır. Rönesansa kadar her Hıristiyan filozof hepsini kabul etti.

Origenes'in bazı argümanları tuhaftır. Büyücülerin, çoğu kez kim olduğunu bilmeden "İbrahim'in Tanrısı"na yakardıklarını; ama görünüşe bakılırsa bu yakarının özellikle güçlü

[5] Origenes, Contra Celsum, Kitap I, Bölüm II.

olduğunu söyler. Büyüde adlar önemlidir; Tanrı'ya Yahudi, Mısır, Babil, Yunan ya da Brahman adıyla seslenilip seslenilmemesi önemsiz değildir. Büyü formülleri, çevrilince etkilerini kaybederler. Sanki zamanın büyücüleri bilinen bütün dinlerin formüllerini kullanmış gibi; ama Origenes haklıysa, en etkili olanlar İbrani kaynaklardan alınanlardı. Musa'nın büyücülüğü yasakladığına işaret ettiği için, bu argüman daha da tuhaftır.[6]

Bize anlatılana göre Hıristiyanlar devlet yönetimine katılmamalı, yalnızca "ilahi ulusun" yani Kilisenin yönetiminde yer almalılar.[7] Bu öğreti, elbette, Constantinus zamanından sonra biraz değiştirildi, ama ondan bir şeyler varlığını sürdürdü. St. Augustinus'un *Tanrı Devleti*'nde örtük olarak vardır. Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü sırasında kilise adamlarının, Kilise disiplini, teolojik tartışma ve manastır yaşamının yayılması konularında çok büyük yeteneklerini kullanırken, dünyevi felaketleri pasif bir biçimde izlemelerine yol açtı. Bazı izleri hâlâ vardır: Pek çok kişi siyaseti "dünyevi" ve gerçekten kutsal kişiye yakışmayan bir iş sayar.

Kilise yönetimi ilk üç yüzyılda yavaş, Constantinus'un Hıristiyan olmasından sonra hızlı bir biçimde gelişti. Piskoposlar halk tarafından seçilmekteydi; giderek kendi diyakozluk-

[6] *A.g.e.*, Kitap I, Bölüm XXVI.

[7] *A.g.e.*, Kitap VIII, Bölüm LXXV.

larındaki Hıristiyanlar üzerinde hatırı sayılır bir güç elde ettiler; ama Constantinus'tan önce, bütün Kilise üzerinde herhangi bir merkezi yönetim biçimi pek yoktu. Piskoposların büyük kentlerdeki gücü, sadaka pratiğiyle arttı: Müminlerin bağışlarını piskopos yönetirdi ve bunları sadaka olarak yoksullara verip vermemek ona kalmıştı. Bu yüzden piskoposun istediğini yapmaya hazır bir muhtaçlar güruhu oluştu. Devlet Hıristiyan olunca, piskoposlara adli ve yönetsel görevler verildi. En azından öğreti konularında merkezi bir yönetim ortaya çıktı. Constantinus, Katolikler ile Ariusçular arasındaki kavgadan rahatsız oldu; Hıristiyanlarla kader birliği yaptığı için, onların birleşik bir parti olmalarını istiyordu. Anlaşmazlıkları gidermek amacıyla, ekümenik İznik [Nikaia] Konsili'nin toplanmasını sağladı; Konsil, İznik Amentüsü'nü[8] hazırladı ve Ariusçu anlaşmazlık söz konusu olduğu kadarıyla, bütün zamanlar için standart ortodoksluğu belirledi. Daha sonraki anlaşmazlıklar da, Batı ile Doğu ayrılana ve Doğunun Papa otoritesini kabul etmemesi konsilleri olanaksızlaştırana kadar, benzer şekilde ekümenik konsüllerle karara bağlandı.

Papa resmi olarak Kilisede en önemli kişi olmasına rağmen, çok daha sonraki bir döneme kadar bir bütün olarak Kilisenin üzerinde bir otoritesi yoktu. Papalık iktidarının tedrici

[8] 362'de karar verilen şimdiki biçimiyle değil.

gelişimi, daha sonraki bölümlerde ele alacağım çok ilginç bir konudur. Constantinus'tan önce Hıristiyanlığın gelişimi ve Hıristiyanlığı kabul etmesinin nedenleri çeşitli yazarlarca değişik biçimde açıklanmıştır. Gibbon[9] beş neden sayar:

> "I. Hıristiyanların, doğrusu Yahudi dininden gelen ama Yahudi olmayanları Musa şeriatını kabul etmeye davet etmek yerine onları caydıran dar ve asosyal ruhtan arındırılmış katı ve deyim uygunsa hoşgörüsüz gayretleri.
> "II. Her yeni koşulla birlikte ağırlığı ve etkisi artan bir gelecek yaşam öğretisi.
> "III. İlkel Kiliseye atfedilen mucizevi güçler.
> "IV. Hıristiyanların saf ve katı ahlak ilkeleri.
> "V. Roma İmparatorluğunun kalbinde giderek bağımsız ve büyüyen bir devlet oluşturan Hıristiyan cumhuriyetin birliği ve disiplini."

Genel anlamda bazı yorumlarla birlikte bu analiz kabul edilebilir. Birinci neden; Yahudilerden alınan katılık ve hoşgörüsüzlük bütünüyle kabul edilebilir. Günümüzde propagandada hoşgörüsüzlüğün avantajlarını gördük. Hıristiyanların çok büyük bölümü yalnızca kendilerinin cennete gideceğine, öteki dünyada en korkunç cezaların imansızlara verileceğine inanmaktaydı. Üçüncü yüzyılda destek bulmaya çalışan

[9] *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Bölüm XV.

diğer dinlerin böyle tehditkâr bir özelliği yoktu. Örneğin Büyük Ana'ya tapanların vaftize benzer bir törenleri –Taurobolium– olduğu halde, bunu yapmayanların cehenneme gideceğini söylemiyorlardı. Bu arada, Taurobolium'un pahalı olduğu belirtilebilir: Bir boğa kesmek ve kanını o dine dönen kişiye sürmek gerekiyordu. Böyle bir ayin aristokratiktir; zengin ve yoksul, özgür ve köle, nüfusun büyük bölümünce kabul edilecek bir dinin temeli olamaz. Bu konularda Hıristiyanlığın, rakipleri karşısında bir avantajı vardı.

Gelecek yaşam öğretisine gelince; Batıda bunu önce Orpheusçular öğretti ve oradan da Yunan filozoflar benimsedi. İbrani peygamberlerden bazıları, bedenin dirileceğini öne sürdü; ama Yahudiler tinin dirileceğine inanmayı Yunanlardan öğrenmiş gibi görünüyorlar.[10] Yunanistan'da ölümsüzlük öğretisinin Orpheusçulukta popüler bir biçimi, Platonculukta âlimane bir biçimi vardı. İkincisi zor argümanlara dayandığı için, çok popüler olamadı; ama Orpheusçu biçimin, ilkçağın sonraki dönemlerinde yalnızca paganlar arasında değil, Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında da genel kanıları olasılıkla büyük ölçüde etkiledi. Hem Orpheusçu hem Asyalı gizem dinlerinin öğeleri Hıristiyan teolojiye büyük ölçüde girdi; hepsinde, ölen Tanrı'nın tekrar doğacağı miti merkezi bir yer tutmaktaydı.[11] Bu nedenle, ölümsüzlük öğreti-

[10] *Bkz.* Oesterly ve Robinson, *Hebrew Religion.*

[11] *Bkz.* Angus, *The Mystery Religions and Christianity.*

sinin Hıristiyanlığın yayılmasıyla, Gibbon'un sandığından daha az ilişkili olması gerektiğini düşünüyorum.

Mucizeler, Hıristiyan propagandada kesinlikle çok büyük bir rol oynadı; ama mucizeler, ilkçağın sonlarında çok yaygındı ve tek bir dinin ayrıcalığı değildi. Bu rekabette Hıristiyan mucizelere, diğer dinlerin mucizelerinden daha yaygın inanılmasının nedenini anlamak zordur. Sanırım Gibbon çok önemli bir konuyu, yani bir Kutsal Kitaba sahip olmayı gözden kaçırır. Hıristiyanların başvurduğu mucizeler uzak bir ilkçağda, eskilerin gizemli olduğunu düşündüğü bir ulusun arasında başlamıştı; Yaratılıştan itibaren tutarlı bir tarih vardı ve bu tarihe göre İlahi Takdir, önce Yahudiler, sonra Hıristiyanlar için daima mucizeler yaratmıştı. Modern bir tarih öğrencisi için, İsrailoğullarının erken tarihinin esasında efsane olduğu açıktır; ama ilkçağ insanları için öyle değildi. Homeros'un anlattığı Troia kuşatmasına, Romus ve Romulus'a ve benzeri şeylere inanıyorlardı; Origenes sorar: Neden bu gelenekler kabul edilip, Yahudilerinki reddedilsin? Bu argümana verilecek mantıklı bir karşılık yoktu. Bu nedenle Eski Ahit mucizelerini kabul etmek doğaldı ve bunlar kabul edilince, daha yakın tarihli olanlar da, özellikle peygamberlere ilişkin Hıristiyan yorum ışığında, inanılır hale geldi.

Hıristiyanların ahlakı, Constantinus'tan önce, ortalama paganların ahlakından kuşku-

suz çok üstündü. Hıristiyanlar zaman zaman eziyet gördü ve paganlarla rekabette neredeyse her zaman dezavantajlı oldular. Erdemin cennette ödüllendirileceğine ve günahın cehennemde cezalandırılacağına kuvvetle inanıyorlardı. Cinsel etikleri, ilkçağda ender olan bir katılığa sahipti. Resmi görevi Hıristiyanları kovuşturmak olan Plinius, yüksek ahlaki niteliklerine tanıklık eder. Elbette, Constantinus Hıristiyan olduktan sonra, Hıristiyanlar arasında da fırsatçılar türedi; ama önde gelen din adamları, birkaç istisna hariç, sarsılmaz ahlaki ilkelerin adamı olmaya devam etti. Hıristiyanlığın yayılmasının nedenlerinden biri olarak bu yüksek ahlaki düzeye büyük önem vermekte Gibbon'un haklı olduğunu düşünüyorum.

Gibbon "Hıristiyan cumhuriyetin birliği ve disiplini"ni sona koyar. Siyasal bakımdan bunun, beş nedenin en önemlisi olduğunu düşünüyorum. Modern dünyada biz siyasal örgütlenmeye alışığız; her politikacı Katolik oyları hesaba katmak zorundadır, ama diğer örgütlü grupların oyuyla dengelenir. Amerikan başkanlığına Katolik bir aday, Protestan önyargıdan ötürü dezavantajlı olur; ama Protestan önyargı gibi bir şey olmasaydı, Katolik bir adayın şansı diğerlerinden fazla olurdu. Constantinus da bunu hesaplamış gibi görünüyor. Örgütlü bir blok olarak Hıristiyanların desteği, Hıristiyanlar kollanarak elde edilecekti. Hıristiyanlar-

dan duyulan hoşnutsuzluk örgütlü ve siyasal bakımdan etkili değildi. Ordunun büyük bir bölümünün Hıristiyan olduğunu ve Constantinus'un en fazla bundan etkilendiğini savunan Rostovtseff herhalde haklıdır. Ne olursa olsun, hâlâ bir azınlık olan Hıristiyanların, şimdi sıradan olmasına rağmen o sırada yeni olan ve başka hiçbir baskı grubunun karşı çıkmadığı bir baskı grubunun siyasal nüfuzunu, Hıristiyanlara kazandıran türden bir örgütlenmeleri vardı. Bu durum, hamiyet tekeline sahip olmalarının doğal bir sonucuydu ve hamiyetleri, Yahudilerden kalan bir mirastı.

Ne yazık ki, Hıristiyanlar siyasal iktidarı ele geçirir geçirmez, gayretlerini birbirlerine karşı çevirdiler. Constantinus'tan önce sayıları hiç de az olmayan heretiklikler olmuştu; ama ortodoksların onları cezalandırma araçları yoktu. Devlet Hıristiyan olunca, iktidar ve servet biçiminde büyük ödüller din adamlarına açık hale geldi; tartışmalı seçimler oldu ve teolojik kavgalar aynı zamanda dünyevi avantaj kavgalarıydı. Constantinus'un kendisi teologların anlaşmazlıklarında belli ölçüde tarafsızlığını korudu; ama onun ölümünden (337) sonra ardılları (Kafir Iulianus hariç), 379'da Theodosius tahta çıkıncaya kadar, az çok Ariusçulardan yana oldu.

Bu dönemin kahramanı uzun ömrü boyunca İznik ortodoksluğunun en cesur savunucu olan Athanasius'tur (İS y. 297-373).

Constantinus'tan Khalkedon Konsili'ne kadar olan dönem, teolojinin siyasal öneminden ötürü özgündür. İki sorun peşpeşe Hıristiyan dünyasını sarstı: Önce Üçlemenin doğası; sonra Cisimlenme öğretisi. Athanasius zamanında bunlardan yalnızca ilki öne çıkmıştı. İskenderiyeli kültürlü bir rahip olan Arius, Oğulun Baba'yla eşit olmadığını, Baba tarafından yaratıldığını savunmaktaydı. Daha önceki bir dönemde bu görüş fazla zıtlaşma doğurmayabilirdi; ama dördüncü yüzyılda pek çok teolog bu görüşü reddetti. Sonunda egemen olan görüş şu oldu: Baba ile Oğul eşitti, aynı tözdendi; bununla birlikte ayrı Kişilerdi. Ayrı olmadıklarını, yalnızca bir Varlığın farklı veçheleri olduklarını savunan görüşe, kurucusunun adından ötürü Sebellius'çu heretiklik denildi. Böylece ortodoksluk dar bir çizgide yürümek zorunda kaldı: Baba ile Oğulun ayrılığını aşırı vurgulayanlar Ariusçuluğun tehlikesi altındaydı; tekliği aşırı vurgulayanlar, Sebellius'çuluğun tehlikesi altındaydı.

Arius'un öğretileri İznik Konsilinde (325) ezici bir çoğunlukla mahkûm edildi; ama farklı teologlar çeşitli düzeltmeler önerdi ve bunlar İmparatorlarca desteklendi. 328'den ölünceye kadar İskenderiye piskoposu olan Athanasius, İznik ortodoksluğu lehine gayretinden ötürü sürekli sürgündeydi. Anlaşmazlık sürecine kararlılıkla onun peşinden giden Mısır'da çok popülerdi. Teolojik tartışmaların seyri içinde, Roma fethinden beri yok olmuş gibi görünen ulusal (ya da en

azından bölgesel) duygunun canlanmış olması tuhaftır. İstanbul ve Asya Ariusçuluğa eğilimliydi; Mısır, bağnazca Athanasius'çuydu; Batı, İznik Konsilinin kararlarına bağlıydı. Ariusçu anlaşmazlık sona erdikten sonra, az çok akraba türden yeni anlaşmazlıklar ortaya çıktı; bu anlaşmazlıklarda Mısır bir yönde, Suriye başka bir yönde heretik oldu. Ortodokslardan eziyet gören bu heretiklikler, Doğu Roma İmparatorluğunun birliğini bozdu ve Müslüman fethini kolaylaştırdı. Ayrılıkçı hareketler kendi başına şaşırtıcı değildir; ama çok ince ve derin teolojik sorunlarla bağlantılı olması tuhaftır.

İmparatorlar 335'ten 378'e kadar, bir pagan olarak Hıristiyanların iç tartışmalarında tarafsız davranan Kafir Iulianus (361-363) hariç, Ariusçu görüşleri cesaret edebildikleri ölçüde az çok destekliediler. Sonunda 379'da İmparator Theodosius Katoliklere tam destek verdi ve bütün İmparatorlukta zaferleri tamamlanmış oldu. Gelecek bölümde ele alacağımız St. Ambrosius, St. Hieronymus ve St. Augustinus, ömürlerinin çoğunu bu Katolik zafer döneminde geçirdiler. Ne var ki, bu dönemi Batıda başka bir Ariusçu egemenlik, Batı Roma İmparatorluğunun büyük bölümün fetheden Gotların ve Vandalların egemenliği izledi. Egemenlikleri yaklaşık bir yüzyıl sürdü; sonunda ortodoks Iustinianus, Lombardlar ve Franklar tarafından yıkıldı. Böylece Katolik inanç sonunda kesin başarıya ulaştı.

3

KİLİSENİN ÜÇ DOKTORU

Dört kişiye Batı Kilisesinin Doktorları denilir: St. Ambrosius, St. Hieronymus, St. Augustinus ve Papa Büyük Gregorius. Bunların ilk üçü çağdaştı; dördüncüsü ise daha sonraki bir tarihe aitti. Bu bölümde ilk üçünün yaşamlarını ve zamanlarını anlatacağım; bizim için üçlünün en önemlisi olan St. Augustinus'un öğretilerine daha sonra bir bölüm ayrılacak.

Ambrosius, Hieronymus ve Augustinus, Katolik Kilisenin Roma İmparatorluğundaki zaferi ile barbar istilası arasındaki dönemde yetişti. Üçü de Kafir Iulianus döneminde gençti. Hieronymus, Gotların Alarik yönetiminde Roma'yı yağmalamasından sonra on yıl yaşadı; Augustinus Vandallar Afrika'ya akın edene kadar yaşadı ve piskoposu olduğu Hippo'yu kuşattıkları sırada öldü. Onların zamanından hemen sonra yalnızca barbarlar değil, Ariusçu heretikler de İtalya'nın, İspanya'nın ve Afri-

ka'nın efendileri oldu. Uygarlık yüzyıllarca geriledi ve ancak bin yıl kadar sonra Hıristiyan dünyası, bilgide ve kültürde onların dengi olan insanlar çıkarabildi. Karanlık çağ ve ortaçağ dönemi boyunca otoritelerine saygı duyuldu; Kiliseyi şekillendiren kalıbı herkesten çok onlar sabitledi. Genel olarak, St. Ambrosius, Kilise ile devletin ilişkisine ilişkin dini kavrayışı belirledi; St. Hieronymus Batı Kilisesine Latince Kitabı Mukaddes'ini ve manastır dürtüsünün büyük bir bölümünü verdi; St. Augustinus ise Reformasyona kadar Kilise teolojisini ve daha sonra Luther'in ve Calvin'in öğretilerinin büyük bir bölümünü saptadı. Tarihin seyrini etkilemede çok az kişi bu üçünü aşmıştır. St. Ambrosius'un başarılı bir biçimde savunduğu şekliyle laik devletle ilişkide Kilisenin bağımsızlığı, Reformasyona kadar egemen olan yeni ve devrimci bir öğretiydi; Hobbes on yedinci yüzyılda bu öğretiyle savaşırken, tartıştığı kişi St. Ambrosius'tu. St. Augustinus on altıncı ve on yedinci yüzyılların teolojik tartışmalarının ön safındaydı; Protestanlar ve Jansenciler ondan yana, ortodoks Katolikler ona karşıydı.

Dördüncü yüzyılın sonunda Batı Roma İmparatorluğunun başkenti Milano'ydu ve Ambrosius, Milano'nun piskoposuydu. Görevi gereği imparatorlarla sürekli ilişki içindeydi; onların eşiti, bazen amiri gibi konuşmayı alışkanlık edinmişti. İmparatorluk sarayıyla iş ilişkileri, zamana özgü genel bir karşıtlığı ay-

dınlatır: İlkesiz çıkarcılar tarafından yönetilen ve anlık çarelerin ötesinde herhangi bir politikası bulunmayan devlet zayıf ve yetersizken, kişisel her şeyini feda etmeye hazır kişilerin yol gösterdiği ve sonraki bin yıl boyunca zafer getirecek kadar uzak görüşlü bir politikaya sahip olan Kilise, dinç ve yetenekliydi. Bağnazlığın ve hurafenin Kilisenin bu meziyetlerini dengelediği doğrudur; ama bunlar olmadan o sırada hiçbir reform hareketi başarılı olamazdı.

St. Ambrosius'un devletin hizmetinde başarıya ulaşma fırsatı vardı. Aynı adı taşıyan babası yüksek memurdu –Galya valisi. St. Ambrosius, olasılıkla, Roma lejyonlarının Germenleri uzak tutmak için konuşlandığı sınır garnizonu Treves'de doğdu. On üç yaşında Roma'ya götürüldü ve orada iyi bir eğitim aldı, Yunancayı bütün ayrıntısıyla öğrendi. Büyüyünce hukuka kanı kaynadı ve bu alanda çok başarılı oldu; otuz yaşında Liguria ve Aemilia valisi yapıldı. Fakat dört yıl sonra laik yönetime sırt çevirdi ve halkın desteğiyle, Ariusçu bir adaya karşı Milano piskoposu oldu. Bütün dünyevi mallarını yoksullara verdi ve ömrünün geri kalan kısmının tamamını, bazen büyük kişisel riskleri göze alarak Kilisenin hizmetine adadı. Bu tercihi elbette dünyevi güdüler belirlemedi, ama belirleseydi akıllıca olurdu. Devlette imparator olsaydı bile piskoposluk görevini yerine getirirken bulduğu kadar yönetici devlet adamlığı olanağı bulamazdı.

Ambrosius'un piskoposluğunun ilk dokuz yılında Batı Roma İmparatorluğunun İmparatoru, Katolik, erdemli ve kaygısız Gratianus'tu. Yönetimi ihmal edecek kadar ava düşkündü ve sonunda da öldürüldü. Yerine, Batı Roma İmparatorluğunun büyük bölümünde Maximus adlı bir gaspçı geçti; ama İtalya'da taht, Gratianus'un çocuk yaştaki kardeşi II. Valentinianus'a geçti. Başlangıçta imparatorluk iktidarını elinde tutan II. Valentinianus'un annesi ve İmparator I. Valentinianus'un dul karısı Justina'ydı; ama Ariusçu olduğu için, St. Ambrosius ile arasında çatışma çıkması kaçınılmazdı.

Bu bölümde ele aldığımız azizlerin üçü de, çoğu bugüne kadar ulaşan sayısız mektup yazdı; bu nedenle onlar hakkında bildiklerimiz, pagan filozoflar hakkında ve birkaçı hariç, ortaçağın bütün din adamları hakkında bildiklerimizden fazladır. St. Augustinus büyük ölçüde öğreti ve Kilise disiplini üzerine her çeşit insana mektup yazdı; St. Hieronymus'un mektupları esas olarak hanımlara yönelikti, bekâreti nasıl korumak gerektiği konusunda öğütler veriyordu; St. Ambrosius'un en önemli ve ilginç mektupları ise imparatorlaraydı, onlara hangi bakımlardan görevlerini yerine getiremediklerini anlatıyor ya da arada bir, görevlerini yerine getirdikleri için kutluyordu.

Ambrosius'un ele almak zorunda kaldığı ilk kamusal sorun, Roma'da Zafer heykeli ile sunağı sorunuydu. Paganlık; başkentin senatör aile-

lerinde, diğer yerlerde olduğundan daha uzun süre ayak sürüdü, resmi din aristokrat bir ruhban sınıfının elindeydi ve dünya fatihlerinin imparatorluk gururuyla ilişkiliydi. Constantinus'un oğlu Constantius Senato Binasındaki Zafer heykelini kaldırmış, Kafir Iustianus ise geri getirmişti. İmparator Gratianus heykeli tekrar kaldırdı; bunun üzerine kentin valisi Symmachus'un öncülüğünde bir Senato heyeti, heykelin tekrar yerine konulmasını istedi.

Augustinus'un yaşamında da rol oynayan Symmachus, güzide bir ailenin güzide bir üyesiydi; zengin, aristokrat, kültürlü ve pagan. 382'de Zafer heykelinin kaldırılmasına karşı çıktığı için Gratianus tarafından Roma'dan sürüldü; ama 384'te kentin valisi olarak geri geldi. Boethius'un kayınbabası olan ve Theodoric döneminde öne çıkan Sıınmachus'un büyükbabasıydı.

Hıristiyan senatörler heykelin tekrar yerine konulmasına itiraz etti ve Ambrosius ile Papa'nın (Damasus) yardımıyla sözlerini İmparatora geçirdi. Gratianus'un ölümünden sonra Symmachus ve pagan senatörler, İS 384'te yeni İmparator II. Valentinianus'a başvurdu. Bu yeni girişimin de reddedilmesi için Ambrosius imparatora bir mektup yazıp, bütün Romalılar hükümdarlarına askeri hizmet borçlu oldukları gibi, İmparatorun da Yüce Tanrı'ya hizmet borçlu olduğu tezini ortaya attı.[1] Şöyle diyor:

[1] Bu tez, feodalizmin bakışını haber veriyor gibi.

"Kimse senin gençliğinden yararlanmasın," diyor, "bunu isteyen bir putperestse, senin zihnini kendi hurafelerinin bağlarıyla bağlaması doğru olmaz; ama onun gayretinden, doğru inanç için nasıl gayretli olman gerektiğini öğrenmelisin." Bir putun önünde yemin etmek zorunda kalmak, diyor, bir Hıristiyan için zulümdür. "Mesele bir yurttaşlık davası olsaydı, cevap hakkı karşı tarafın olurdu; mesele dini bir davadır ve piskopos olarak bir talepte bulunuyorum... Kuşkusuz başka bir şey buyurulursa, biz piskoposlar buna sürekli katlanamayız ve dikkate almayız; aslında Kiliseye gelebilirsiniz, ama orada ya hiçbir papaz ya da size direnecek birini bulamazsınız."[2]

Sonraki mektup, Kilise vakıflarının, putperest tapınakların servetinin hiçbir zaman hizmet etmediği amaçlara hizmet ettiğine işaret eder. "Kilise malları yoksulların geçim kaynağıdır. "Kaç tane esiri fidye verip kurtardıklarını, yoksullara hangi yiyecekleri verdiklerini, hangi sürgünlerin geçimini sağladıklarını açıklasınlar." Bu etkileyici bir argümandı ve Kilise pratiğiyle de doğrulanmaktaydı.

St. Ambrosius istediğini elde etti; ama putperestleri destekleyen sonraki gaspçı Eugenius, sunağı ve heykeli geri getirdi. Ancak 394'te Eugenius Theodosius'a yenildikten sonra, sorun sonunda Hıristiyanlar lehine çözüldü.

---

[2] Epistle XVII.

Piskoposun imparatorluk sarayıyla arası başlangıçta çok samimiydi ve İtalya'yı istila etmesinden korkulan gaspçı Maximus'a gönderilen bir heyette yer aldı; ama çok geçmeden ciddi bir anlaşmazlık konusu ortaya çıktı. Ariusçu olan İmparatoriçe Justina, Milano'da bir kilisenin Ariusçulara verilmesini istedi, ama Ambrosius reddetti. Halk ondan yana tutum aldı ve büyük bir kalabalık bazilikada toplandı. Ariusçu olan Got askerleri kiliseyi almaya gönderildi, ama onlar da halkla kaynaştı. Kız kardeşine yazdığı bir mektupta[3] şöyle diyor: "Kontlar ve Subaylar gelip bazilikayı çabuk teslim etmemi istediler; İmparatorun hakkını kullandığını, her şeyin onun yetkisinde olduğunu söylediler. Şu yanıtı verdim: Benden benim olanları, yani benim toprağımı, benim paramı, neyim varsa isteseydi, benim olan her şey yoksullara ait olmasına rağmen, verirdim, ama Tanrı'nın olan şeyler imparatorluk yetkisine bağlı değildir. 'Baba mirasım istenirse, alınsın; bedenim istenirse, derhal giderim. Beni zincire vurmak ya da ölüme mi göndermek istiyorsunuz? Benim için zevk olur. Kendimi halk kitleleriyle savunmayacağım, hayatım için sunaklara yapışıp yalvarmayacağım da.' Silahlı adamların bazilikayı almaya geldiğini öğrenince, halk bazilikayı savunacak diye dehşete düştüm; bütün kente zarar verecek bir

[3] *A.g.e.*, XX.

katliam olabilirdi. Bu kadar büyük bir kentin yıkımını görmemek için dua ettim."

Bu korkular abartı değildi; çünkü Got askerleri, yirmi beş yıl sonra Roma'yı yağmalarken yaptıkları gibi, vahşileşmeye yatkındı.

Ambrosius halkın desteğinden güç almaktaydı. Halkı kışkırtmakla suçlandı; fakat o, "onları kışkırtmamak benim gücüm dahilindeydi, ama onları sakinleştirmek Tanrı'nın elindedir" yanıtını verdi. Hiçbir Ariusçu, diyor, öne çıkmaya cüret edemedi; çünkü yurttaşlar arasında tek bir Ariusçu yoktu. Resmi olarak bazilikayı teslim etmesi emredildi ve askerlere de gerekirse şiddet kullanma emri verildi; ama sonunda askerler şiddet kullanmayı reddetti ve İmparator vazgeçmek zorunda kaldı. Kilisenin bağımsızlığı çekişmesinde büyük bir muharebe kazanılmıştı; Ambrosius, devletin Kiliseye boyun eğmek zorunda olduğu konular olduğunu göstermiş ve böylece önemini bugüne kadar koruyan yeni bir ilkeyi yerleştirmişti.

Bir sonraki çatışması İmparator Theodosius'la oldu. Bir sinagog yakılmıştı ve Doğu Kontu, bu olayın yerel piskoposun kışkırtmasıyla olduğunu bildirdi. İmparator fiili kundakçıların cezalandırılmasını ve suçlu piskoposun da sinagogu yeniden inşa etmesini emretti. St. Ambrosius piskoposun suç ortaklığını ne kabul etti ne de inkâr etti; ama İmparator'un Hıristiyanlar karşısında Yahudilerin yanında görünmesine kızdı. Piskoposun emre uymadığını

varsayın. Uymamakta ısrar ederse şehit olmak zorunda kalacak, uyarsa dinden çıkmış olacak. Diyelim ki, Kont Hıristiyanların parasıyla sinagogu kendisi yeniden inşa etmeye karar verdi. Bu durumda İmparatorun dönek bir Kontu olacak ve kafirleri desteklemek için Hıristiyanlardan para alınacak. "O halde Kiliseden sağlanan ganimetle Yahudilere bir inançsızlık yeri mi yapılacak ve İsa'nın himmetiyle Hıristiyanlar için kazanılan mal imansızların hazinelerine mi aktarılacak?" Devam eder: "Ey İmparator belki disiplin adına hareket ediyorsun. Peki, hangisi daha önemlidir? Disiplin gösterisi mi, din davası mı? Kararın dine uygun olması gerekir. Ey İmparator, Iulianus Kudüs Tapınağının yeniden inşa edilmesini emrettiğinde, yıkıntıları temizleyenlerin yanıp kül olduklarını işitmedin mi?"

St. Ambrosius'a göre sinagogları yıkmanın hiçbir şekilde cezalandırılmaması gerektiği açıktır. Bu, Kilisenin iktidarı ele geçirir geçirmez, ne şekilde anti-Semitizmi harekete geçirmeye başladığının örneğidir.

İmparator ile aziz arasında bir sonraki çatışma, aziz için daha onurluydu. İS 390'da Theodosius Milano'dayken, Selanik'te bir kalabalık garnizon yüzbaşısını öldürdü. Theodosius haberi alınca çileden çıktı ve korkunç bir intikam alınmasını emretti. Halk sirkte toplanınca, askerler üzerine çullandı ve hiçbir ayrım gözetmeden en az yedi bin kişiyi katletti.

Bunun üzerine, önceden İmparatoru frenlemeye çalışan ama başarılı olamayan Ambrosius, bu kez teoloji ya da Kilisenin yetkisi sorusunu içermeyen, salt ahlaki konuda, cesaret dolu bir mektup yazdı:

"Selanik kentinde yapılanların eşi benzeri yoktur ve ben önleyemedim; daha önce karşı çıkarken, felaket olacağını söylemiştim."

Davud defalarca günah işledi ve günahını itiraf edip tövbe etti.[4] Theodosius da aynısını yapacak mı? Ambrosius şu kararı verir: "Hazır olmaya niyet edersen, fedakârlıkta bulunamam. Tek bir masum kişinin kanı akıtıldıktan sonra caiz olmayan çok kişinin kanı akıtıldıktan sonra olur mu? Sanmıyorum."

İmparator tövbe etti ve imparatorluk kaftanını bir tarafa bırakıp, Milano katedralinde herkesin içinde günah çıkardı. O günden 395'te ölene kadar Amrosius'la sürtüşmedi.

Ambrosius bir devlet adamı olarak sivrildiği halde, başka bakımlardan çağının tipik insanıydı. Diğer dini yazarlar gibi bakireliği öven ve dul kadınların yeniden evlenmesini kınayan yazılar yazdı. Yeni katedralinin yerini kararlaştırdığı zaman, alanda iki iskelet bulundu (söylendiğine göre bunu rüyasında görmüştü), mucizeler yarattıkları anlaşıldı ve iki şehidin

[4] Samuel Kitaplarına yapılan bu gönderme, krallara karşı ortaçağ boyunca, hatta Püritenler ile Stuartların çatışmasında bile devam eden bir argüman çizgisini başlatır. Örneğin Milton'da görülür.

kemikleri olduğunu duyurdu. Mektuplarında, o zamana özgü saflığı yansıtan başka mucizeler de anlatılır. Bir alim olarak Hieronymus'tan, bir filozof olarak Augustinus'tan aşağıydı. Kilisenin gücünü ustaca ve cesaretle pekiştiren bir devlet adamı olarak, birinci sınıftır.

Hieronymus, Kitabı Mukaddes'in resmi Katolik versiyonu olarak bugüne kadar varlığını sürdüren Vulgata'yı çıkaran bir çevirmen olarak ünlüdür. Onun zamanına kadar Batı Kilisesi Eski Ahit konusunda, önemli ölçüde İbranice özgün metinden farklı olan Septuagint'ten çevirilere yaslanmaktaydı. Gördüğümüz gibi Hıristiyanlar, Yahudilerin Hıristiyanlık doğduğunda beri İbranice metnin Mesih'i öngören yerlerini değiştirdiklerini savunuyorlardı. Bu, bilimsel çalışmaların savunulamaz olduğunu gösterdiği ve Hieronymus'un kesinlikle reddettiği bir görüştü. Hieronymus, Yahudilerin korkusundan gizlice verilen haham yardımını kabul etti. Hıristiyanların eleştirisine karşı kendisini savunurken şöyle dedi: "Bu çeviriye zerre itirazı olan Yahudilere sorsun." İbranice metni Yahudilerin doğru bulduğu şekliyle kabul ettiği için, onun çevirisi başlangıçta düşmanca karşılandı; ama kısmen St. Augustinus desteklediği için, kedini kabul ettirdi. Bu, hatırı sayılır miktarda metin eleştirisi gerektiren büyük bir başarıydı.

Hieronymus, Aquileia'dan çok uzak olmayan, Gotların 377'de yıktığı Stridon adlı bir

kasabada 345 yılında –Ambrosius'tan beş yıl sonra– doğdu. Ailesinin hali vakti yerindeydi, ama zengin değildi. 363'de Roma'ya gitti; orada retorik okudu ve günah işledi. Galya'da dolaştıktan sonra Aquileia'ya yerleşti ve çileci oldu. Sonraki beş yılı Suriye çöllerinde münzevi olarak geçirdi. "Çöldeki yaşamı gözyaşları ve iniltilerle, bunları izleyen manevi esrimelerle, Roma'daki yaşamın unutulmayan anılarının ayartmalarıyla dolu bir dini nedamet yaşamıydı; bir hücrede ya da mağarada yaşadı; gündelik ekmeğini kendi kazandı ve giysileri çuvaldandı."[5] Bu dönemden sonra İstanbul'a gitti ve üç yıl Roma'da yaşadı; orada Papa Damasus'un arkadaşı ve danışmanı oldu; onun teşvikiyle Kitabı Mukaddes'in çevirisine girişti.

St. Hieronymus kavgaların adamıydı. Galatyalılar 2'de St. Paulus'un anlattığı şekliyle St. Petrus'un biraz tartışmalı davranışı konusunda St. Augustinus'la kavga etti; Origenes konusunda arkadaşı Rufinus'la ilişkisini kesti; Pelagius'a o kadar şiddetle karşıydı ki, manastırı Pelagiusçu bir kalabalığın saldırısına uğradı. Damasus'un ölümünden sonra, yeni Papayla da kavga etmiş gibi görünüyor; Roma'dayken hem aristokrat hem dindar olan, bazıları çileci bir yaşama ikna edilen hanımefendilerle tanışmıştı. Yeni Papa, Roma'da yaşayan birçok kişiyle birlikte bu durumdan hoşlanmadı. Baş-

[5] *Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers*, Cilt VI, s. 17.

ka nedenlerin yanı sıra bu nedenle de Hieronymus Roma'dan ayrılıp Bethlehem'e gitti ve 386'dan 420'de ölene kadar orada kaldı.

Hıristiyan yaptığı saygın kadınlar arasında ikisi, özellikle dikkate değerdi: Dul Paula ve onun kızı Eustochium. Her iki hanımefendi Bethlehem'e yolculuğunda ona eşlik etti. En yüksek soylu ailelerdendi ve Hieronymus'un onlara yönelik tutumunda bir miktar züppelik hissetmemek olanaksızdır. Paula ölüp Bethlehem'de gömülünce, Hieronymus mezar taşı için şunları yazdı:

> Bu mezarın içinde Scipio'nun çocuğu,
> Ünlü Pauline ailesinin kızı
> Şanlı Agamemnon'un neslinden
> Gracchi'lerin evladı var:
> Burada yatıyor Sevgili Paula,
> Anne ve babasının ve
> Kızı Eustochium'un sevgilisi;
> İsa için zorluğu ve Bethlehem'i seçen
> Romalı kadınların ilki.[6]

Hieronymus'un Eustochium'a yazdığı kimi mektuplar tuhaftır. Ona bekâretin korunması konusunda çok ayrıntılı ve içten öğütler verir; Eski Ahit'teki belli örtmecelerin eksiksiz anatomik anlamlarını açıklar; manastır yaşamının zevklerini överken bir tür erotik mistisizm kullanır. Bir rahibe, İsa'nın Gelinidir; bu evlilik

[6] *A.g.e.*, s. 212.

Ezgilerin Ezgisi'nde kutlanır. Eustochium'un rahibelik yemini ettiği sırada yazılan uzun bir mektupta, annesine dikkate değer bir mesaj verir: "Bir askerin değil, bir kralın [İsa] karısı olmayı seçtiği için ona kızıyor musun? Sana yüce bir ayrıcalık kazandırdı; artık Tanrının kaynanasınız."[7]

Aynı mektupta (XXII) Eustochium'a da şunları söyler:

"Odanın mahremiyeti daima seni korusun; Damat hep içinde sana destek olsun. Dua ediyor musun? Damatla konuşuyor musun? Okuyor musun? O seninle konuşur. Senin uykun gelince, arkadan gelip kapının deliğine elini koyacak ve kalbin onun için çarpacak; uyanıp kalkacaksın ve 'ben aşk hastasıyım' diyeceksin. Sonra o yanıt verecek: 'Etrafı çevrili bir bahçe benim kız kardeşimdir, benim eşimdir; kapatılmış bir pınar, mühürlü bir çeşme'."

Aynı mektupta akrabalardan ve dostlardan "ve –daha zoru– alışık olduğum lezzetli yiyecekler"den koptuktan sonra, kütüphanesinden ayrılamadığını ve birlikte çöle götürdüğünü anlatır. "Zavallı ben, sonrasında Cicero okuyabileyim diye oruç tutacaktım." O, Pişmanlıkla geçen günlerden ve gecelerden sonra, tekrar düşüp Plautus okuyacaktı. Böyle bir düşkünlükten sonra, peygamberlerin tarzı "kaba ve itici" göründü. Sonunda bir cezbe sırasında

[7] *A.g.e.*, s. 30.

gördüğü rüyada, İsa kıyamet günü ona kim olduğunu sordu ve o da bir Hıristiyan olduğunu söyledi. Şu yanıt geldi: "Yalan söylüyorsun, sen İsa'nın değil Cicero'nun peşinden gidiyorsun.' Bunun üzerine kırbaçlanmasını emretti. Sonunda Hieronymus rüyasında şöyle haykırdı: "Rabbim bir daha dünyevi kitaplara sahip olursam ya da bir daha öyle okursam, seni inkâr etmiş olurum." Bu "uyku ya da boş bir rüya değildi" diye ekler.[8]

Bundan sonra birkaç yıl boyunca mektuplarında çok az klasik alıntıya yer verdi; ama bir süre sonra yine Vergilius'tan, Horatius'tan, hatta Ovidius'tan dizelere gömüldü. Ancak bunlar, ezberinde kalanlarmış gibi görünüyor; çünkü özellikle bazıları sürekli tekrarlanır.

Hieronymus'un mektupları Roma İmparatorluğunun çöküşünü yarattığı duyguları, tanıdığım herkesten daha canlı ifade eder. 396'da şunları yazar:[9]

"Günümüzün felaketlerini düşündüğümde ürperiyorum. Yirmi yıldan fazla bir süre boyunca İstanbul ile Julian Alpleri arasında her gün Romalıların kanı aktı. Scythia, Trakya, Makedonya, Daçya, Teselya, Akhaia, Epir, Dalmaçya ve Pannonia; bunların her biri Gotlar

[8] Pagan literatüre olan bu düşmanlık, Olympos Tanrılarına hiçbir zaman tapmayan ve bu nedenle Kilisenin korkmadığı İrlanda hariç, on birinci yüzyıla kadar Kilisede varlığını sürdürdü.

[9] Mektup LX.

ve Sarmatyalılar, Kuadiler ve Alanlar, Hunlar, Vandallar ve akıncılar tarafından yağmalandı, yakıldı, yıkıldı... Roma dünyası çöküyor; yine de boyun eğmek yerine başımızı dik tutuyoruz. Düşünün bir, barbarların istila ettiği Yunanlar, Arkadialılar, Lakedaimonialılar, Atinalılar, Korintoslular nasıl bir cesarete sahipler? Yalnızca birkaç kentin adını andım, ama bunlar eskiden güçlü devletlerin başkentleriydi."

Devamında Hunların Doğudaki tahribatını anlatır ve şu düşünceyle bitirir: "Bu tür konuları hak ettikleri şekilde ele almaya Thukydides ve Sallustius'in dili varmazdı."

On yedi yıl sonra, Roma yağmalandıktan üç yıl sonra şunları yazar:[10]

"Dünya batıyor: Evet! Buna rağmen günahlarımızın hâlâ yaşadığını ve geliştiğini söylemek utanç verici. Ünlü kent, Roma İmparatorluğunun başkenti, tek bir büyük yangında kül olur; dünyada Romalıların sürgün olmadığı bir yer yoktur. Bir zamanlar kutsal sayılan Kiliseler, şimdi toz ve kül yığınıdır; yine de kafayı kazanma arzusuna takıyoruz. Yarın ölecekmişiz gibi yaşıyoruz, yine de sanki hep bu dünyada yaşayacakmışız gibi yapıyoruz. Duvarlarımız, tavanlarımız ve sütun başlıklarımız altınla parlıyor; ama İsa kapımızın önünde Yoksulun şahsında çıplak ve aç ölüyor."

Bu pasaj, kızını rahibe yapmaya karar veren bir arkadaşa yazılan mektupta yer alır ve

[10] Mektup CXXCIII

büyük ölçüde, buna karar veren kızların eğitiminde uyulacak kurallarla ilgilidir. Hieronymus'un ilkçağ dünyasının yıkılışı karşısında kapıldığı derin duyguyla birlikte, bekâreti korumayı Hunlar, Vandallar ve Gotlar karşısında zafer kazanmaktan daha önemli sayması tuhaftır. Düşünceleri bir kez olsun pratik devlet adamlığına yönelmez; mali sistemin ya da barbarlardan oluşan bir orduya yaslanmanın kötülüklerine bir kez olsun işaret etmez. Aynı şey Ambrosius ve Augustinus için de geçerlidir; Ambrosius'un bir devlet adamı olduğu doğrudur, ama yalnızca Kilise adına. Çağın en iyi ve en zinde bütün beyinleri dünyevi kaygılardan tamamen uzaklaşınca, İmparatorluğun çökmüş olmasına şaşmamak gerek. Diğer yanda, yıkım kaçınılmaz olduysa, Hıristiyan bakış insanlara dayanıklılık kazandırmaya ve dünyevi umutlar tükenince dini umutlarını korumalarını olanaklı kılmaya çok uygundu. St. Augustinus'un en üstün meziyeti, *Tanrı Devleti*'nde bu bakış açısını ifade etmesiydi.

Bu bölümde St. Augustinus'tan yalnızca bir insan olarak söz edeceğim; bir teolog ve filozof olarak bundan sonraki bölümde ele alacağım.

354'te, Hieronymus'tan dokuz, Ambrosius'tan on dört yıl sonra doğdu; Afrika yerlisiydi ve ömrünün büyük bölümünü orada geçirdi. Annesi Hıristiyandı, ama babası değildi. Bir süre Maniheist bir dönemden sonra Katolik oldu ve Milano'da Ambrosius tarafından vaftiz

edildi. 396 yılı civarında, Kartaca'dan çok uzak olmayan Hippo'nun piskoposu oldu. 430'da ölene kadar orada kaldı.

İtiraflar'da anlattığı için, yaşamının ilk dönemi hakkında çok şey biliyoruz. *İtiraflar*'ın ünlü taklitleri oldu, özellikle de Rousseau ve Tolstoy; ama daha öncesinde benzer bir şey olduğunu sanmıyorum. St. Augustinus bazı bakımlardan Tolstoy'a benzer; ama zekâ bakımından ondan üstündür. Tutkulu bir adamdı; gençliğinde erdemin çok uzağındaydı; ama hakikati ve doğruluğu arama dürtüsüyle hareket etti. Tolstoy gibi bir günah duygusuna takıntılıydı; bu durum, onun yaşamını katı, felsefesini gayri insani yaptı. Heretikliklerle gayretli bir biçimde savaştı; ama bazı görüşleri, on yedinci yüzyılda Jansenciler tarafından tekrarlanınca, heretik ilan edildi. Bununla birlikte Protestanlar onun görüşlerini benimseyene kadar, Katolik Kilise görüşlerinin gelenekselci yapısına asla dil uzatmadı.

İtiraflar'da anlatılan yaşamının ilk olaylarından biri çocukluğunda gerçekleşti, ama diğer çocuklarınkinden çok farklı değildi. Anlaşılan, aç olmamasına ve evde daha iyi armutlar bulunmasına rağmen, akranlarıyla birlikte bir komşunun armut ağacını yağmalamış. Ömrü boyunca bunu inanılmaz bir günah saymaya devam etmiş. Aç olsaydı ya da armut edinmenin başka bir yolu olmasaydı, o kadar da kötü bir hareket olmazdı; ama olan şey, sırf günah

aşkının telkin ettiği bir kötülük harekediydi. Kendisini affetmesi için Tanrı'ya yalvarır:

"İşte benim kalbim ey Tanrım, işte merhamet duyduğun kalbim böyle uçurumun en dibindeydi. Ama izin ver kalbime artık sana söylesin, oralarda ne arıyordu ki, beni böyle yok yere kütü bir insan haline getirdi, söylesin artık kötülüğümün sebebi kötülükten başka bir şey değildi. Evet, bu budalalıktı, ama ben budalalığı sevdim; kendimi mahvetmeyi sevdim; kusurlu olmayı sevdim. Benim aşağılık ruhum senin gök kubbenden yıkıntılara düştü; rezil olup da bir şey elde etmek istemedi, sadece rezil olmak istedi."[11]

Yedi bölüm boyunca böyle devam eder ve hepsi, çocukça bir yaramazlık sırasında koparılan birkaç armut için. Modern bir kafaya bu durum, hastalıklı gibi görünür;[12] ama onun çağında, doğru ve kutsallığın bir işareti gibi görünmekteydi. Onun zamanında çok güçlü olan günah duygusu Yahudilere, kibri dış yenilgiyle uzlaştırmanın bir yolu gibi geldi. Yehveh her şeye kadirdi ve Yehveh özel olarak Yahudilerle ilgileniyordu; o halde Yahudiler neden müreffeh değildi? Çünkü günahkârdılar; putperesttiler, Yahudi olmayanlarla evlendiler, Kutsal Yasa'ya uymadılar. Tanrı'nın amaçları Yahudilere

[11] *Confessions*, Kitap II, Bl. IV [Augustinus, İtiraflar, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa, 2014]

[12] Otobiyografisinde yukarıdakine benzer pasajlar bulunan Mahatma Gandhi'yi hariç tutmalıyım.

odaklıydı; ama doğruluk en büyük mülk olduğu ve sıkıntıyla ulaşıldığı için, önce cezalandırılmalılar ve onlar da Tanrı'nın baba sevgisinin bir işareti olarak cezalarını kabul etmelidirler.

Hıristiyanlar Seçilmiş Halkın yerine Kiliseyi koydu; ama bu durum, bir nokta hariç, günah psikolojisinde fazla bir şey değiştirmedi. Yahudiler gibi Kilise de sıkıntı yaşadı; Kilisenin heretikliklerla başı beladaydı; bireysel Hıristiyanlar zulmün baskısı altında din değiştiriyordu. Bununla birlikte, Yahudilerin büyük ölçüde zaten gerçekleştirmiş olduğu bir gelişme vardı: Topluluk günahı yerine bireyse günah geçirildi. Başlangıçta günah işleyen Yahudi ulusuydu ve toplu cezalandırılıyordu; ama daha sonra günah giderek kişiselleşti ve böylece siyasal niteliğini kaybetti. Yahudi ulusunun yerine Kilise geçince, bu değişim özsel bir nitelik kazandı; çünkü manevi bir kendilik olarak Kilise günah işleyemezdi, ama bireysel günahkâr Kilise cemaatinden çıkarılabilirdi. Günah, biraz önce gördüğümüz gibi, kibirle ilgilidir. Başlangıçta kibir Yahudi ulusunundu, ama daha sonra bireyin oldu; Kilise asla günah işlemediği için Kilisenin de değildi. Böylece Hıristiyan teoloji iki bölümü ayrıldı: Biri Kiliseyle ilgili, diğeri bireysel ruhla ilgili. Daha sonra bunlardan ilkini Katolikler, ikincisini Protestanlar daha çok vurguladı; ama St. Augustinus'ta ikisi eşit ölçüde vardır. Kurtulanlar, Tanrı'nın kurtuluşlarını mukadder kıldığı kişilerdir; bu, ruhun

Tanrıyla doğrudan bir ilişkisidir. Hiç kimse vaftiz olmadan, dolayısıyla Kilisenin bir mensubu olmadan kurtulamaz; bu durum Kiliseyi Tanrı ile ruh arasında bir aracı haline getirir.

Doğrudan ilişki için elzem olan günahtır; çünkü iyiliksever Tanrının nasıl olur da insanların acı çekmesine neden olduğunu ve buna rağmen, bireysel ruhların nasıl olur da yaratılmış dünyada en önemli şey olabildiğini açıklar. Bu nedenle, Reformasyonun dayandığı teolojinin, günah duygusu anormal olan bir kişiden kaynaklanması şaşırtıcı değildir.

Armutlar için bu kadar yeter. *İtiraflar*'ın diğer konularda ne söylediğine bakalım.

Augustinus Latinceyi annesinin dizinde nasıl zahmetsiz öğrendiğini; ama okulda kendisine öğretilen Yunancadan, "acımasız tehditlere ve zalim işkencelerine maruz kaldı"ğı için nefret ettiğini anlatır. Ömrünün sonuna kadar Yunanca bilgisi yüzeysel kaldı. Bu karşıtlıktan yola çıkıp, eğitimde yumuşak yöntemler lehine bir ahlak ilkesi çıkaracağı varsayılabilirdi. Ancak söyledikleri şu:

"Bu da açıkça gösteriyor ki, bir dili özgür bir merakla öğrenmek, dehşet saçan bir zorunlulukla öğrenmekten daha etkili bir yöntemdir. Ama senin yasaların sayesinde ey Tanrım, öğretmenin sopasından şehitlerin çektiği eziyetlere kadar, senin Yasaların sayesinde bu zorunluluk özgürlüğün tereddütlerini sınırlar; çünkü senin Yasaların, senden kopmamıza ne-

den olan habis kaygısızlıktan uzaklaşıp sana yaklaşmamızı bize hatırlatan sağaltıcı acılar hazırlanmasını sağlar."

Öğretmenin dayağı, ona Yunanca öğretemedi, ama tedavi edip habis kaygısız olmaktan kurtardı ve bu nedenle, eğitimin gerekli bir parçasıydı. Günahı insani kaygıların en önemlisi haline getirenler için bu görüş mantıklıdır. Yalnızca okul çocuğuyken, yalan söylerken ve yiyecek çalarken değil, daha erken yaşta günah işlediğine işaret eder; aslında bütün bir bölümü (Kitap I, Bl. VII) memedeki bebeklerin bile günahla –oburluk, kıskançlık ve diğer korkunç kötülüklerle– dolu olduğunu kanıtlamaya ayırır.

Ergenlik çağına gelince, tenin şehveti onu ele geçirir. "Dünyevi yaşantımın on altı yaşında ben nerelerdeydim, ah, senin evinin ışıklarından ne kadar uzaklara sürgün edilmiştim. Kudurmuş şehvetin beni tamamen esir aldığı bir yaştaydım ve senin yasalarının asla izin vermediği, ama utanmaz insanlığın izin verdiği bu kudurmuşluğa nasıl böyle gönülden teslim olabildim?"[13]

Babası bu kötülüğün önüne geçmek zahmetine girmedi; Augustinus'un öğrenimine yardım etmekle yetindi. Annesi St. Monica ise, aksine, onu iffetli olmaya teşvik etti, ama boşa kürek çekti. Hatta o sırada, "geleceğim bir karının kösteğine takılmasın diye" evlenmeyi bile önermedi.

[13] *İtiraflar*, Kitap II, Bl. II.

On altı yaşında Kartaca'ya gitti ve orada "yasak aşklarla kaynayan kazanın ortasına düştüm. Henüz aşkı tatmamıştım, ama âşık olmaya âşıktım. Aşka duyduğum gizli özlem, bu özlemi daha yoğun hissetmediğim için kendimden nefret etmeme neden oluyordu. Etrafıma bakınıp âşık olacağım bir nesne arıyordum, âşık olmaya duyduğum aşkla güvende olmaktan... nefret ediyordum... Sevmek ve sevilmek bana öyle tatlı geliyordu ki, hele sevdiğim kişiye sahip olmuşsam tadına doyamıyordum. Yani dostluk pınarını şehvani pisliklerle kirletiyordu ve onun dupduru sularını cehennemlik bir şehvetle karartıyordum."[14] Bu sözler, yıllarca sadakatle sevdiği bir sevgiliyle ilişkisini tasvir ediyor.[15] Bu sevgiliden çok sevdiği bir oğlu oldu ve onun dini eğitimine büyük özen gösterdi.

Sonunda evliliği düşünmeye başlama vakti geldi. Annesinin uygun bulduğu bir kızla nişanlandı ve sevgilisinden ayrılması gerekiyordu. "Hep beraberce uyumaya alıştığım kadını evliliğime engel oluşturacağı düşüncesiyle yanı başımdan koparıp aldılar. Ona yapışmış olan yüreğim yarıldı, yaralandı ve kanadı. Afrika'ya geri döndü [Augustinus o sırada Milano'daydı], bir daha başka bir adamla yaşamamaya yemin ede ede. Ondan olan oğlumu da bana bıraktı."[16] Ne var ki, kızın yaşından ötürü

[14] *A.g.e.*, Kitap III, Bl. I.
[15] *A.g.e.*, Kitap IV, Bl. II.
[16] *A.g.e.*, Kitap VI, Bl. XV.

evlilik iki yıl gerçekleşemediği için, daha az resmi ve daha az kabul edilen yeni bir sevgili edindi. Vicdanı giderek kendisini rahatsız etmeye başladı ve şu duayı etti: "Beni iffetli kıl, kendime hâkim olmamı sağla, ama daha değil."[17] Sonunda evlilik zamanı gelip çatmadan, din tam zafer kazandı ve geri kalan ömrünü mücerretliğe adadı.

Daha eskiye dönelim. On dokuzundayken, retorikte yeterlilik kazandıktan sonra, Cicero'yla felsefeye yöneldi. Kitabı Mukaddes'i okumaya çalıştı, ama Cicero'cu asaletten yoksun buldu. O sırada Maniheist olup, annesini öfkelendirdi. Mesleği retorik öğretmenliğiydi. Astrolojiye merak saldı; sonra, "günah işliyorsan bunun nedeni gökyüzüdür, kaçamazsın"[18] dediği için astrolojiden tiksindi. Latince okunabildiği kadar felsefe okudu; özellikle bir öğretmenin yardımı olmadan anladığını söylediği Aristoteles'in *On Kategori*'sinden söz eder. "Peki, aşağılık hırslarımın beş para etmez bir kölesi olduğum dönemlerde hiç kimseden yardım almadan kendi başıma okuyup anladığım, şu özgür denen sanat kitaplarının bana ne gibi bir yararı oldu?... Çünkü ışığa sırtımı dönmüştüm, ışığın aydınlattığı şeylere ise yüzümü. Bu yüzden... yüzüm karanlıkta kalıyordu."[19] O sırada Tanrı'nın büyük ve parlak bir cisim, ken-

[17] *A.g.e.*, Kitap VIII, Bl. VII.
[18] *A.g.e.*, Kitap IV, Bl. III.
[19] *A.g.e.*, Kitap IV, Bl. XVI.

disinin de o cismin bir parçası olduğuna inanıyordu. Keşke, Maniheizmin ilkelerini, yalnızca yanlış olduklarını söylemek yerine, ayrıntılı bir biçimde anlatsaydı.

St. Augustinus'un Maniheizmin öğretilerini reddetme nedenlerinin en başta bilimsel olması ilginçtir. Astronomi konusunda en iyi astronomların yazılarından öğrendikleri hafızasındaydı –kendisi böyle diyor[20]– ve "bütün bunları Maniheistlerin öğretileriyle karşılaştırdım, çünkü onlar da bu konuda birçok kitap kaleme almıştı, ama bu kitapların hepsi son derece tutarsızdı. Bu kitaplarda gün dönemlerine, ekinokslara, güneş ve ay tutulmalarına ve bu türden benzer olaylara ilişkin mantıklı bir açıklama bulamadım, hiçbiri o dünyevi felsefe kitaplarından öğrendiklerime benzemiyordu." Bilimsel yanlışların kendi başlarına inanca ilişkin yanlışların işareti olmadığını, ancak ilahi esinle bilinen bir otorite havasıyla ortaya konulursa öyle olduklarını açıklamaya özen gösterir. Acaba, Galileo'nun zamanında yaşasaydı ne düşünürdü?

Kuşkularını giderme umuduyla, Faustus adlı Maniheist bir piskoposla görüşüp tartıştı; ama "gördüm ki gramer ve edebiyat dışında özgür sanatlarla ilgili hiçbir bilgisi yok; hatta gramer ve edebiyatta da bildikleri çok sıradan şeyler. Ancak Tullius'un bazı söylevlerini, Seneca'nın birkaç eserini, şairlerden birkaç şey

[20] *A.g.e.*, Kitap V, Bl. III.

ve kendi mezhebiyle ilgili, seçkin bir üslupla ve mantıksal bir düzenle kaleme alınmış Latince birtakım kitaplar okuduğu, ayrıca her gün konuşma talimleri yaptığı için iyi bir üslup edinmiş; zihnindekileri denetleme yetisini ve doğasındaki letafeti de işe katınca üsluba çok daha inandırıcı, çok daha çekici hale gelmiş."[21]

Faustus'un astronomiyle ilgili güçlüklerini çözemeyeceğini anladı. Bize dediğine göre, Maniheistlerin kitapları astronomların keşfettiklerine uymayan "gökyüzü, yıldızlar, güneş ve ayla ilgili upuzun masallarla doludur;" ama bu konularda Faustus'a soru sorunca, Faustus bilgisizliğini içtenlikle itiraf etti. "Bu tavrı onu daha fazla sevmeme neden oldu; çünkü sınırlarını bilen bir ruhun sergilediği alçakgönüllülük, öğrenmeye can attığım özgür sanatlara hâkim olmaktan daha güzel bir meziyettir. Ona sorduğum diğer bütün zor ve karmaşık sorularda bu tavrını hep yineledi."[22]

Bu duygu şaşırtıcı ölçüde özgürlükçüdür; o çağda beklenmezdi. St. Augustinus'un daha sonra heretiklere yönelik tutumuyla da bağdaşmaz.

Bu sırada, dediğine göre bir öğretmenin Roma'daki geliri Kartaca'dakinden yüksek olduğu için değil, derslerin daha düzenli olduğunu işittiği için Roma'ya gitmeye karar verdi. Kar-

21 *A.g.e.*, Kitap V, Bl. VI.
22 *A.g.e.*, Kitap V, Bl. VII.

taca'da öğrencilerin süreklileştirdiği düzensizlik öyleydi ki, öğretim neredeyse olanaksızdı; Roma'da daha az düzensizlik vardı, ama öğrenciler ödemelerini aksatıyorlardı.

Roma'da hâlâ Maniheistlerle birlikteydi, ama doğruluklarına daha az inanmaktaydı. İnsanların her şeyden kuşkulanmaları gerektiğini savunan Akademiacıların haklı olduklarını düşünmeye başladı.[23] Bununla birlikte, hâlâ "kendimizin değil de, içimizdeki falanca bir doğanın günah işlediğine" inanma konusunda Maniheistlerle hemfikirdi ve Kötülüğün bir tür töz olduğu kanısındaydı. Bu durum, Hıristiyan olmadan önce olduğu gibi sonra da günah sorununun onu endişelendirdiğini açıkça gösterir.

Roma'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra, bir retorik öğretmenliği teklifi üzere Symmakhus tarafından Milano'ya gönderildi. Milano'da "dünyalar iyisi bir insan olarak tanınan" Ambrosius'la tanıştı. Nezaketinden ötürü Ambrosius'u sevdi ve Katolik öğretiyi Maniheist öğretiye tercih etti; ama bir süre, Akademiacılardan öğrendiği kuşkuculuğa takıldı; "yine de ruhumun hastalığının tedavisini İsa'nın kurtarıcı adından bihaber o filozoflara da tamamen bırakmak istemedim."[24]

Hıristiyanlığa dönüşünün son adımlarının hızlanmasında büyük etkisi olan annesi

[23] *A.g.e.*, Kitap V, Bl. X.

[24] *A.g.e.*, Kitap V, Bl. XIV.

de Milano'ya yanına geldi. Annesi çok azimli bir Katolikti ve onu her zaman saygıyla anar. O sırada onun için daha da önemliydi, çünkü Ambrosius onunla özel olarak konuşamayacak kadar meşguldü.

Platoncu felsefeyi Hıristiyan öğretiyle karşılaştırdığı çok ilginç bir bölüm vardır.[25] Dediğine göre o sırada Tanrı onu "Platon'un Yunancadan Latinceye çevrilmiş kitaplarıyla tanıştırdı. Bu kitaplarda okuduklarım kelimesi kelimesine aynı olmasa da, tamamen aynı anlama gelecek, farklı çıkarımlar yapıp, farklı yöntemlerle kanıtlayabileceğimiz ifadeler buldum. Şöyle ki: 'Başlangıçta Söz vardı, Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Tanrı Sözdü. Söz başlangıçta Tanrı'yla birlikteydi, her şey söz aracılığıyla yaratılmıştı ve yaratılmış olanlar O olmadan hiçbir şekilde yaratılamazdı. Yaşam bu Sözdeydi ve yaşam insanların ışığıydı; ve yaşam karanlıklara ışır, ama karanlıklar onu idrak edemez, çünkü insanın ruhu ışığın tanığı olsa da, kendisi ışık değildir, oysa Söz, yani Tanrı hakiki ışıktır; çünkü bu dünyaya gelen her insanı aydınlatır. O bu dünyadadır ve dünya Onun tarafından yaratıldı, ama dünya onu tanımadı.' Ancak bu kitaplarda şöyle şeyler okumadım: 'O kendi yarattıklarına geldi, ama kendisinin yarattıkları Onu kabul etmediler. Yine de O kendisini kabul eden ve Onun adına iman eden herkese Tanrı'nın çocukları olma hakkını verdi'...

[25] *A.g.e.*, Kitap VII, Bl. IX.

Yine o kitaplarda şöyle ifadelere de rastlamadı: 'Söz bedendendi ve biz insanların arasında yaşadı'.... 'ölüme yazgılı hale gelinceye kadar, hatta çarmıha gerilerek ölecek kadar alçaldı... 'İsa'nın adı önünde herkes diz çöksün.'"

Platonculardа metafizik Logos öğretisini buldu, ama Cisimlenme öğretisini ve dolayısıyla insanın kurtuluşu öğretisini bulmadı. Orpheusçulukta ve diğer gizem dinlerinde bu öğretilerden farklı olmayan bir şey vardı; ama St. Augustinus bunlardan habersizmiş gibi görünüyor. Ne olursa olsun, bunlardan hiçbiri, Hıristiyanlık gibi, görece yakın tarihsel bir olayla bağlantılı değildi.

Düalist olan Maniheistlere karşı Augustinus kötülüğün bir tözden değil, iradenin yoldan çıkmasından kaynaklandığına inanır oldu.

Özellikle St. Paulus'un yazılarında huzur buldu.[26]

Sonunda tutkulu iç mücadelelerden sonra, Hıristiyan oldu (386); öğretmenliği, sevgilisini, nişanlısını bıraktı ve kısa bir düşünüp taşınma döneminden sonra, St. Ambrosius tarafından vaftiz edildi. Annesi çok sevindi ve ondan sonra çok geçmeden öldü. 388'de Afrika'ya döndü ve ömrünün geri kalan süresince orada kalıp, piskoposluk işleriyle ve çeşitli heretikliklera, Donatus'çulara, Maniheistler ve Pelagiusçulara karşı yazılar yazmakla meşgul oldu.

[26] *A.g.e.*, Kitap VII, Bl. XXI.

4

AZİZ AUGUSTİNUS'UN FELSEFESİ VE TEOLOJİSİ

St. Augustinus esas olarak teolojik konularda çok verimli bir yazardı. Tartışma yazılarından bazıları gündelik konularla ilgiliydi ve başarılı olunca da ilginçliğini yitirdi; ama bazıları, özellikle Pelagiusçularla ilgili olanları, modern zamana kadar etkili olmayı sürdürdü. Eserlerini kapsamlı bir biçimde incelemeyi değil, bana ya tarihsel olarak ya da asli olarak önemli görünenleri ele almayı öneriyorum. Şunlar üzerine düşüneceğim:

Birincisi: onun saf felsefesi, özellikle zaman teorisi;

İkincisi: *Tanrı Devleti*'nde geliştirildiği şekliyle tarih felsefesi;

Üçüncüsü: Pelagiusçulara karşı savunduğu şekliyle kurtuluş teorisi.

I. SAF FELSEFE

St. Augustinus çoğu kez saf felsefeyle ilgilenmez; ama ilgilendiğinde de, büyük bir yetenek sergiler. Salt spekülatif görüşleri Kutsal Yazılarla uyuşma zorunluluğundan etkilenen uzun bir soy zincirin ilk halkasıdır. Daha önceki Hıristiyan filozoflar, örneğin Origenes için bu söylenemez; Origenes'te Hıristiyanlık ile Platonculuk yan yana durur, iç içe geçmez. Diğer yanda St. Augustinus'ta, Platonculuğun bazı bakımlardan Yaratılışla uyumlu olmaması gerçeği, saf felsefede özgün düşünmeyi harekete geçirir.

St. Augustinus'un yazılarında en iyi saf felsefi eser, İtiraflar'ın on birinci kitabıdır. İtiraflar'ın popüler baskıları Kitap X ile biter; sonrakilerin ilginç olmadığı gerekçesi öne sürülür. Biyografi değil, iyi felsefe olduğu için ilginç değildir. Kitap XI şu sorunla ilgilidir: Yaratma Yaratılışın ilk bölümü olarak gerçekleşmiştir ve Augustinus'un Maniheistlere karşı savunduğu gibi, olabildiğince erken gerçekleşmiş olmalıdır. Tartışan bir muhalifi hayal eder.

Yanıtını anlamak için kavraması gereken ilk nokta şudur: Eski Ahit'te öğretilen hiçlikten yaratılış, Yunan felsefesine tamamen yabancı bir düşünceydi. Platon yaratılıştan söz ederken, Tanrı'nın biçim verdiği ilkel bir maddeyi hayal eder; Aristoteles için de aynı şey geçerlidir. Onların Tanrı'sı bir Yaratıcıda çok bir mi-

mardır ya da bir sanatkârdır. Töz öncesiz-sonrasız ve yaratılmamış olarak düşünülür; yalnızca form, Tanrı'nın iradesinin sonucudur. Bu görüşe karşı St. Augustinus, her ortodoks Hıristiyanın yapması gerektiği gibi, dünyanın herhangi bir maddeden değil, hiçlikten yaratıldığını savunur. Tanrı yalnızca düzeni ve intizamı değil tözü yarattı.

Hiçlikten yaratmanın olanaksız olduğunu öne süren Yunan görüşü, Hıristiyan dönemde aralıklarla ortaya çıktı ve panteizme yol açtı. Panteizm Tanrı ile dünyanın ayrı olmadığını ve dünyadaki her şeyin Tanrı'nın parçası olduğunu savunur. Bu görüş en tam biçimde Spinoza'da geliştirilir; ama neredeyse bütün mistiklerin kapıldığı bir görüştür. Hıristiyan yüzyıllar boyunca mistikler ortodoks kalmakta zorlandılar; çünkü dünyanın Tanrı'nın dışında olduğuna inanmakta zorlandılar. Ne var ki, Augustinus bu konuda hiçbir zorluk hissetmez; Yaratılış açıktır ve onun için bu yeterlidir. Bu konudaki görüşü, zaman teorisi bakımından önemlidir.

Dünya neden daha erken yaratılmadı? Çünkü "daha erken" yoktu. Zaman, dünya yaratılınca yaratıldı. Tanrı zamansız olma anlamında öncesiz-sonrasızdır; Tanrı'da önce ve sonra yoktur, yalnızca öncesiz-sonrasız bir şimdi vardır. Tanrı'nın öncesiz-sonrasızlığı zaman ilişkisinden muaftır; bütün zamanlar Onun için aynı anda şimdidir. O, zamanı yaratma-

sından önce gelmedi; çünkü bu, Onun zaman içinde olduğunu ima ederdi, oysa O ebediyen zamanın akışının dışında durur. Bu, St. Augustinus'u çok güzel bir göreceli zaman teorisine götürür.

"Peki o halde zaman ne?" diye sorar. "Hiç kimse bana sormazsa biliyorum da, biri sorup da ona açıklama yapmam gerektiğinde bilmiyorum." Çeşitli zorluklar kafasını karıştırır. Ne geçmiş ne gelecek, diyor, aslında yalnızca şimdi *vardır*; şimdi, yalnızca bir andır ve zaman, yalnızca geçerken ölçülebilir. Yine de aslında geçmiş ve gelecek zaman vardır. Burada çelişkiye düşmüş gibi görünürüz. Augustinus'un bu çelişkilerden sakınmak için bulabildiği tek yol, geçmiş ve geleceğin ancak şimdi olarak düşünülebileceğini söylemektir: "geçmiş," bellekle ve "gelecek," beklentiyle özdeşleştirilmelidir; bellek ve beklenti şimdiki olgulardır. Üç zaman vardır, diyor: "geçmişte yaşananların şimdiki zamanı, şimdi yaşananların şimdiki zamanı ve gelecekte yaşanacakların şimdiki zamanı." "Geçmişte yaşananların şimdiki zamanı bellektir, şimdi yaşananların şimdiki zamanı görünendir ve geçmişte yaşanan şeylerin şimdisi beklentidir."[1] Üç zaman, geçmiş, şimdi ve gelecek olduğunu söylemek, kaçamaklı konuşmanın bir yoludur.

Bu teoriyle bütün güçlükleri çözmediğinin farkındadır. "Ruhum bu en karışık muammayı

[1] *İtiraflar*, Kitap XI, Bl. XX.

bilmek istiyor," diyor ve kendisini aydınlatması için Tanrı'ya yalvarır; soruna gösterdiği ilginin boş meraktan kaynaklanmadığın söyler. "Sana itiraf ediyorum, Rabbim, zamanın ne olduğunu hâlâ bilmiyorum," ama önerdiği çözümün özü şudur: Zaman özneldir. Zaman, bekleyen, düşünen ve hatırlayan insan zihnindedir.[2] Yani yaratılmış bir varlık olmadan zaman olamaz[3] ve Yaratılıştan önce zamandan söz etmek anlamsızdır.

Ben şahsen, zamanı zihinsel bir şey haline getirdiği için bu teoriye katılmam; ama açıkçası, ciddi bir biçimde ele alınmayı hak eden çok güçlü bir teoridir. Daha da ileri gidip, bu konuda Yunan felsefesinde bulunanlara göre büyük bir ilerleme olduğunu da söylemeliyim. Öznel zaman teorisi –Kant'tan bu yana felsefeciler arasında yaygın kabul gören bir teori– konusunda Kant'ınkinden daha iyi ve daha berrak bir önerme içerir.

Zamanın düşüncelerimizin bir veçhesinden ibaret olduğunu söyleyen teori, gördüğümüz gibi, ilkçağda Protagoras ve Sokrates'in zamanından itibaren giderek artan öznelciliğin en uç biçimlerinden biridir. Coşkusal yanı, entelektüel yanlarından önce gelen günah takıntısıdır. St. Augustinus her iki öznelcilik türünü sergiler. Öznelcilik onun yalnızca Kant'ın zaman teorisini değil, Descartes'in *cogito*'sunu

[2] *A.g.e.*, Bl. XXVIII.
[3] *A.g.e.*, Bl. XXX.

öncelemesine yol açtı. *Soliloquia*'sında şöyle diyor: "Siz, bilmek isteyenler, sizin siz olduğunuzu biliyor musunuz? Ben biliyorum. Nereden geliyorsunuz? Bilmiyorum. Kendinizi tek mi çok mu hissediyorsunuz? Bilmiyorum. Kendinizi duygulanmış hissediyor musunuz? Bilmiyorum. Düşündüğünüzü biliyor musunuz? Ben biliyorum." Bu, yalnızca Descartes'ın *cogito*'sunu değil, Gassendi'nin *ambulo ergo sum*'una yanıtını da içerir. Bu nedenle bir filozof olarak Augustinus yüksek bir yeri hak eder.

II. TANRI DEVLETİ

410'da Gotlar Roma'yı yağmalayınca, paganlar doğal olarak felaketi eski Tanrıların terk edilmesine bağladı. Jüpiter'e tapıldığı sürece, diyorlardı, Roma güçlü kaldı; şimdi İmparatorlar ondan yüz çevirdiği için, artık Romalıları korumuyor. Bu pagan argümana bir yanıt vermek gerekiyordu. 412 ile 427 arasında yazılan *Tanrı Devleti*, St. Augustinus'un yanıtıydı; ama kitap ilerledikçe konu genişledi ve tarih, geçmiş, şimdi ve geleceğe ilişkin eksiksiz bir Hıristiyan plan geliştirdi. Ortaçağ boyunca, özellikle Kilisenin laik hükümdarlarla mücadelelerinde muazzam etkili oldu.

Diğer birçok büyük kitap gibi, onu okuyanların belleğinde, ilk okunduğunda görünenden daha iyi bir şeye dönüşür. Bugün bir kimsenin

zor kabul edebileceği çok şey içerir ve çağına ait fazlalıklar, kitabın merkezi tezini biraz karartır. Fakat bu dünyanın devleti ile Tanrının devleti arasındaki karşıtlığa ilişkin geniş kavrayış, birçok kişi için bir esin kaynağı olarak kalmıştır ve hatta şimdi bile teolojik olmayan terimlerle yeniden ifade edilebilir.

Kitaba ilişkin bir anlatımda ayrıntıları atlayıp merkezi teze yoğunlaşmak, yersiz ölçüde lehte bir görüş verir; diğer yanda ayrıntıya yoğunlaşmak, en iyi ve en önemli olanı atlamak olur. Önce biraz ayrıntı verip, ardından tarihsel gelişmede göründüğü şekliyle genel düşünceye geçerek her iki yanlıştan sakınmaya çalışacağım.

Kitap Roma'nın yağmalanmasıyla ilgili değerlendirmelerle başlar ve Hıristiyanlık öncesi zamanlarda daha kötü şeylerin olduğunu göstermeyi amaçlar. Felaketi Hıristiyanlığa bağlayan paganlar arasında, St.'in dediğine göre, yağma sırasında, Hıristiyan oldukları için Gotların saygı duyduğu kiliselere sığınan çok kişi vardır. Truva'nın yağmalanmasında ise, aksine, İuno'nun tapınağı kimseyi korumadı ve Tanrılar da kenti yıkımdan kurtarmadı. Romalılar fethedilen kentlerde hiçbir tapınağı ayakta bırakmadılar; bu bakımdan Roma'nın yağmalanması, pek çok yağmadan daha yumuşaktı ve bu yumuşaklık Hıristiyanlığın sonucuydu.

Yağmadan zarar gören Hıristiyanların birçok nedenden ötürü yakınmaya hakkı yoktur.

Bazı günahkâr Gotlar onların zararına zengin olmuş olabilirler, ama öbür dünyada acısını çekecekler: Her günah bu dünyada cezalandırılsaydı, Kıyamet Gününe gerek kalmazdı. Hıristiyanların katlandıkları şeyler, erdemliyseler, St.e göre, geçici şeyleri kaybetmenin değerli bir şey kaybettirmediğini öğrenmelerine yarayacaktı. Cesetlerinin gömülüp gömülmemesi önemli değildir; çünkü yırtıcı hayvanlar, bedenin dirilmesine karışamaz.

Sonra, yağma sırasında tecavüz edilen dindar bakireler sorunu gelir. Bu hanımların kendi kusurları yüzünden bakirelik tacını kaybetmediklerini savunanlar vardı. St. Augustinus bu görüşe çok akıllıca karşı çıkar. "Sus, başka birinin şehveti seni kirletemez." İffetlilik zihnin bir erdemidir ve tecavüzle kaybedilmez; ama gerçekleşmemiş olsa bile günah işleme niyeti kaybettirir. Kurbanlar kendine hâkim olmayla çok fazla övündükleri için Tanrı'nın tecavüzlere izin verdiği öne sürülür. Tecavüze uğramamak için intihar etmek günahtır; bu, intihar her zaman günah olduğu için kendini öldürmemesi gereken Lucretia üzerine uzun bir tartışmaya yol açar.

Tecavüze uğrayan erdemli kadınların aklanması için tek koşul vardır: Tecavüzden zevk almamalıdırlar. Alırlarsa, günahkâr olurlar.

Sonra putperest Tanrıların kötülüğüne gelir. Örneğin: "Sahne oyunlarınız, kirli temaşalarınız, sefih beyhudelikleriniz Roma'ya ilk

önce insanların bozulmasıyla değil, doğrudan Tanrılarınız emriyle ortaya çıktı."[4] O ahlaksız Tanrılar yerine, Scipion gibi erdemli bir kişiye tapmak daha iyi olurdu. Roma'nın yağmalanmasına gelince, "Tanrı'nın hacı devleti"nde bir sığınakları bulunan Hıristiyanların dert etmesine gerek yoktur.

Bu dünyada iki devlet –dünyevi ve semavi– birbirine karışmıştır; ama öteki dünyada kader ile Tanrı'nın iyi kulları ile günahkârlar ayrılacak. Bu hayatta, görünürde düşmanımız olanlar arasında bile kimin kendisini seçilmişler arasında bulacağını bilemeyiz.

Bize anlatılana göre, işin en zor bölümü, en iyileriyle Hıristiyanların büyük ölçüde hemfikir olduğu –örneğin ölümsüzlük ve dünyanın Tanrı tarafından yaratılması konusunda– filozofların çürütülmesi olacak.[5]

Filozoflar putperest Tanrılara tapmayı bırakmadılar ve verdikleri ahlaki dersler zayıftır; çünkü Tanrılar kötüdür. Tanrıların masaldan ibaret olduğu öne sürülmez; St. Augustinus var olduklarını, ama şeytan olduklarını savunur. Kendileriyle ilgili pis öyküler anlatılmasından hoşlanıyorlardı; çünkü insanları incitmek istiyorlardı. Jüpiter'in yaptıkları, paganlar arasında, Platon'un öğretilerinden ya da Cato'nun kanılarından daha önemlidir. "Şairlerin iyi yönetilen bir kentte oturmasına

[4] *The City of God*, I, 31.

[5] *A.g.e.*, I, 35.

izin vermeyen Platon, sahne oyunlarıyla onurlandırılmak isteyen o Tanrılardan daha değerli olduğunu göstermiştir."[6]

Roma, Sabin kadınlara tecavüz edildiğinden beri, hep kötüydü. Birçok bölüm, Roma emperyalizminin günahkârlığına ayrılır. Roma'nın devlet Hıristiyan olmadan önce ıstırap çekmediği de doğru değildir; Gotlardan çektiği kadar, hatta daha fazlasını Galyalılardan ve iç savaşlardan çekti.

Astroloji yalnızca kötü değil, yanlıştır da; aynı burçta doğan ikizlerin farklı kısmetlere sahip olması, yanlışlığını kanıtlayabilir.[7] (Astrolojiyle bağlantılı olan) Stoacı Kader kavrayışı yanlıştır; çünkü meleklerin ve insanların özgür iradeleri vardır. Tanrı'nın günahlarımızı önceden bildiği doğrudur; ama Onun bu ön bilgisinden ötürü günah işlemeyiz. Erdemin bu dünyada bile mutsuzluk getirdiğini sanmak yanlıştır: Erdemli Hıristiyan imparatorlar talihli olmasa bile mutlu olmuşlardır; Constantinus ve Theodosius talihli de oldular; ayrıca Yahudi krallığı, Yahudiler dinin hakikatine bağlı kaldıkları sürece varlığını sürdürdü.

Diğer bütün filozoflardan üstün tuttuğu Platon'a ilişkin çok sempatik bir anlatım vardır. Hepsi yerini ona bırakacaktır. "Thales su-

---

[6] *A.g.e.*, II, 14.

[7] Bu argüman özgün değildir: akademik kuşkucu Karneades'ten alınır. Krş. Cumont, *Oriental Religions in Roman Paganism*, s. 166.

yunu, Anaksimenes havayı, Stoacılar ateşlerini, Epikuros atomlarını alıp gitsin."[8] Bunların hepsi materyalistti; Platon değildi. Platon Tanrı'nın cismani bir şey olmadığını, ama bütün şeylerin varlıklarını Tanrı'dan, değişmez bir şeyden aldığını gördü. Hakikatin kaynağının algı olmadığını söylerken de haklıydı. Mantıkta ve etikte en iyi olanlar ve Hıristiyanlığa en yakın olanlar Platonculardır. "Daha sonra yaşayan Plotinos'un Platon'u herkesten iyi anladığı söylenir." Aristoteles'e gelince, Platon'dan aşağıdadır, ama geri kalanların üstündedir. Bununla birlikte her ikisi de bütün Tanrıların iyi olduğunu ve tapılması gerektiğini söylemiştir.

Her tutkuyu mahkûm eden Stoacılara karşı St. Augustinus, Hıristiyanların tutkularının erdemin nedeni olabildiğini savunur; öfke ya da acıma, kendiliğinden mahkûm edilmemelidir, nedenlerini araştırmalıyız.

Platoncular Tanrı konusunda haklı, Tanrılar konusunda haksızdır. Cisimlenmeyi kabul etmemeleri de yanlıştır.

Yeni-Platoncularla bağlantılı uzun bir melek ve şeytan tartışması vardır. Melekler iyi ya da kötü olabilirler; ama şeytanlar her zaman kötüdür. Melekler için geçici şeylerin bilgisi (buna sahip olmalarına rağmen) değersizdir. St. Augustinus, Platon'la birlikte, duyulur dün-

[8] The City of God, VIII, 5.

yanın öncesiz-sonrasız dünyadan aşağı olduğunu savunur.

Kitap XI, Tanrı Devletine ilişkin bir anlatımla başlar. Tanrı Devleti, seçilmişler toplumudur. Tanrı bilgisine, yalnızca İsa aracılığıyla ulaşılır. Akılla (filozoflardaki gibi) keşfedilebilen şeyler vardır; ama her türlü dini bilgi için Kutsal Yazılara dayanmalıyız. Dünya yaratılmadan önceki zamanı ve uzayı anlamaya çalışmamalıyız: Yaratılıştan önce zaman yoktu ve dünyanın olmadığı bir yer yoktur.

Kutsal olan her şey öncesiz-sonrasızdır; ama öncesiz-sonrasız her şey kutsal değildir, örneğin cehennem ve İblis. Tanrı şeytanların günahlarını önceden biliyordu; ama retorikteki antiteze benzer biçimde, bir bütün olarak evreni iyileştirmedeki yararlarını da biliyordu.

Origenes, ruhlara bedenlerin ceza olarak verildiğini düşünürken yanılır. Öyle olsaydı kötü ruhların kötü bedenleri olurdu; ama en kötü şeytanların bile bizimkinden daha iyi olan hafif bedenleri vardır.

Dünyanın altı günde yaratılmasının nedeni, altının kusursuz bir sayı olmasıdır (yani çarpanlarının toplamına eşit olması).

İyi ve kötü melekler vardır; ama kötü meleklerin bile Tanrı'nınkine aykırı bir özleri yoktur. Tanrı'nın düşmanları doğaları gereği değil, iradeleriyle öyledirler. Muzır iradenin *etkili* hiçbir nedeni yoktur, yalnızca *kusurlu* bir nedeni vardır; bir *etki* değil, bir *kusur*dur.

Dünya en az altı bin yaşındadır. Tarih, bazı filozofların sandığı gibi, döngüsel değildir: "İsa, bizim günahlarımıza karşılık *bir kez* öldü."[9]

İlk ebeveynlerimiz günah işlememiş olsaydı, ölmeyeceklerdi; ama günah işledikleri için, onların bütün soyları ölmektedir. Elmayı yemek yalnızca doğal ölümü değil, öncesiz-sonrasız ölümü, yani laneti de getirdi.

Porphyrios, cennette azizlerden beden esirgerken haksızdır. Âdem'in günaha düşmeden önceki bedeninden daha iyi bedenleri olacaktır; bedenleri tinsel olacak, ama tin olmayacak, ağırlıkları olmayacak. Erkeklerin erkek bedeni, kadınların kadın bedeni olacak ve bebekken ölenler, yetişkin bedenlerle doğacaklar.

Âdem'in günahı bütün insanoğlunu öncesiz-sonrasız ölüme (yani lanete) götürecekti; ama Tanrı'nın lütfu birçok kişiyi bundan kurtardı. Günah ruhtan geldi, tenden değil. Platoncular ve Maniheistler günahı tenin doğasına atfederken hata ederler; ama Platoncular, Maniheistler kadar kötü değildir. Âdem'in günahından ötürü bütün insanoğlunun cezalandırılması adildi; çünkü bu günahın bir sonucu olarak, bedende tinsel olabilen insan zihinde cismani oldu.[10]

Bu, Âdem'in günahından ötürü bize verilen cezanın bir parçası olarak maruz kaldığımız cinsel şehvete ilişkin uzun ve ayrıntılı bir tar-

[9] Romalılar VI, 10; İbraniler VII, 27.

[10] *The City of God*, XIV, 15.

tışmaya yol açar. Bu tartışma, çileciliğin psikolojisini açığa vurduğu için çok önemlidir; bu nedenle, St. Augustinus temanın hayasız olduğunu itiraf etmesine rağmen, bu tartışmayı incelemeliyiz. Öne sürülen teori aşağıdaki gibidir.

Evlilikte cinsel ilişkinin, çocuk yapma niyetiyle olması koşuluyla, günah olmadığı kabul edilmelidir; ama evlilikte bile erdemli bir erkek şehvetsiz yapabilmek ister. Evlilikte bile mahremiyet arzusunun gösterdiği gibi, insanlar cinsel ilişkiden utanırlar; çünkü "doğanın bu meşru hareketine (ilk ebeveynlerimizden beri) ceza utancımız eşlik etmektedir." Kynikler insanda utanç olmaması gerektiğini düşündüler ve her konuda köpek gibi olmak isteyen Diogenes'te utanma yoktu; ama o bile bir girişimden sonra, bu aşırı utanmazlığı pratikte bıraktı. Şehvette utanç verici olan şey, iradeden bağımsız olmasıdır. Âdem ile Havva, günaha düşmeden önce, şehvetsiz cinsel ilişkiye fiilen girmediler, ama girebilirlerdi. Sanatkâr sanatını yaparken, ellerini şehvetsiz hareket ettirir; benzer şekilde Âdem, elma ağacından uzak durmuş olsaydı, şimdi gerekli olan coşkular olmadan seks işini gerçekleştirebilirdi. Cinsel organlar, vücudun geri kalan bölümleri gibi, iradeye itaat ederdi. Cinsel ilişkide şehvet ihtiyacı, Âdem'in günahına verilen cezadır; bu olmasaydı seks, hazdan ayrılabilirdi. Çevirmenin, özgün Latince metnin edepli karanlığında bıraktığı bazı fizyolojik ayrıntılar

atlanırsa, St. Augustinus'un seksle ilgili teorisi budur.

Yukarıdakilerden de anlaşıldığı gibi, çilecinin seksi sevmemesinin nedeni, iradeden bağımsız olmasıdır. Erdem, iradenin beden üzerinde tam denetimini gerektirir; ama böyle bir denetim, cinsel edimi olanaklı kılmaya yetmez. Bu nedenle cinsel edim, kusursuzca erdemli bir yaşamla bağdaşmaz gibi görünür.

İlk Günahtan beri dünya iki devlete ayrılmıştır; biri Tanrı'yla birlikte sonsuza kadar hüküm sürecek, diğeri İblisle birlikte sonsuz eziyet içinde olacaktır. Kabil Şeytan devletine, Habil Tanrı Devletine aittir. Habil Tanrının lütfuyla ve takdiriyle yeryüzünde bir hacı ve cennetin bir yurttaşıydı. Atalar Tanrı Kentine mensuptu. Metuşelah'ın ölümüyle ilgili tartışma St. Augustinus'u, Septuagint'i Vulgata ile karşılaştırma çetin sorununa götürür. Septuagint'te verilen veriler, Metuşelah'ın tufandan sonra on dört yıl yaşadığını sonucuna götürür; ama bu olanaksızdır, çünkü Nuh'un gemisinde yoktu. İbranice elyazmalarını izleyen Vulgata, Metuşelah'ın tufanın olduğu yıl öldüğü sonucuna götüren veriler verir. Bu konuda St. Augustinus, St. Hieronymus ve İbranice elyazmalarının doğru olması gerektiğini savunur. Bazıları, Yahudilerin Hıristiyanlara garezlerinden ötürü İbranice elyazmalarını bilerek tahrif ettiklerini savundu; bu hipotez reddedilir. Diğer yanda Septuagint ilahi esinli olmalı. Varılan tek sonuç şudur: Ptolemaios'un yazıcı-

ları Septuagint'in kopyasını çıkarırken hatalar yaptı. Eski Ahit'in çevirilerinden söz ederken şöyle diyor: "Kilise, sanki başkası yokmuş gibi Yetmişlerinkini aldı; yalnızca bunu kullanan birçok Yunan Hıristiyan da başkası olup olmadığını bilmez. Bizim Latince çevirimiz de ondan yapılmıştır. Bilgili bir rahip ve büyük bir dilci olan Hieronymus diye biri aynı Kutsal Yazıları İbraniceden Latinceye çevirmiş olmasına rağmen. Ancak Yahudiler onun bilgi dolu çalışmasının doğruluğunu onaylamalarına ve Septuagint'in birçok yerde yanıldığını teyit etmelerine rağmen, İsa'nın Kiliseleri bu iş için, bu kadar çok kişinin, özellikle yüksek rahip tarafından seçilenlerin önünde tek kişinin tercih edilmesini savunmaz." Yetmiş bağımsız çevirmenin mucizevi görüş birliğine ilişkin öyküyü kabul eder ve bunu, Septuagint'in ilahi esinli olduğunun kanıtı sayar. Bununla birlikte, İbranice olan da eşit ölçüde ilahi esinlidir. Varılan bu sonuç, Hieronymus'un çevirisinin otoritesiyle ilgili sorunu çözmeden bırakır. İki aziz., St. Petrus'un eyyamcı eğilimleri[11] konusunda kavgaya tutuşmamış olsaydı, St. Augustinus Hieronymus'un tarafını daha kararlı bir biçimde tutardı.

O, Kutsal tarih ile dünyevi tarihi eşzamanlı verir. Avdon[12] İsrail'de yargıçken Aineias'ın

[11] Galatyalılar II, 11-4.

[12] Avdon'la ilgili olarak yalnızca kırk oğlu, otuz torunu ve bunların bindiği yetmiş eşeği olduğunu biliyoruz (Hâkimler XII, 14).

İtalya'ya geldiğini ve son zulmün Deccalın yönetiminde olacağını, ama tarihinin bilinmediğini öğreniyoruz.

Yargısal işkenceye karşı hayranlık verici bir bölümden sonra St. Augustinus, her şeyin kuşkulu olduğunu savunan yeni Akademiacılarla savaşmaya geçer. "İsa'nın Kilisesi kavradığı şeylerin en kesin bilgisine sahip olarak, delilik saydığı bu kuşkulardan nefret eder." Kutsal Yazıların doğruluğuna inanmalıyız. Devamında, doğru dinden ayrı doğru bir erdem bulunmadığın açıklar. Pagan erdem "edepsiz ve pis şeytanların etkisiyle düşüp kalkar." Bir Hıristiyanda erdem olan şeyler bir paganda kötülüktür. "Onun [ruhun] görünüşte erdem saydığı ve dolayısıyla onun duygulanımlarına etki eder gibi görünen şeyler, eğer Tanrı'yla bağlantılı değillerse, aslında erdem olmaktan çok kötülüktür." Bu toplumdan (Kilise) olmayanlar sonsuz sefalet çekecektir. "Burada bu dünyadaki çatışmalarımızda ya acı galip gelir ve bu yüzden ölüm acı duygusunu giderir ya da doğa galip gelip acıyı giderir, ama orada, acı sonsuza dek ıstırap verecek ve doğa sonsuza dek ıstırap çekecek; ikisi de verilen cezanın devamına katlanacak."

İki diriliş vardır: Ölümde ruhun dirilişi ve Kıyamet Gününde bedenin dirilişi. Binyıl ve daha sonra Yecüc ile Mecüc'ün yaptıklarıyla ilgili çeşitli güçlükleri tartıştıktan sonra, Selanikliler II'deki bir metne (II, 11, 12) gelir:

"Tanrı yalana kanmaları için onların üzerine yanıltıcı bir güç gönderiyor. Öyle ki, gerçeğe inanmayan ve kötülükten hoşlananların hepsi yargılansın." Bazı kişiler, Tanrı'nın önce onları aldatmasını, sonra da aldandıkları için cezalandırmasını haksızlık sayabilir; ama St. Augustinus'a oldukça yerinde görünür. "Cezalandırıldıkları için baştan çıkarlar, baştan çıktıkları için cezalandırılırlar. Baştan çıkmaları Tanrı'nın gizli hükmüyledir, haklı olarak gizli ve gizli bir biçimde haklı; hatta dünya başladığından beri sürekli hüküm vermiş olan O'dur." St. Augustinus, Tanrı'nın insanları meziyetlerinden ya da kusurlarından ötürü değil, keyfi bir biçimde seçilmiş olanlar ve lanetliler olarak ayırdığını savunur. Hepsi lanetlenmeyi hak eder ve bu nedenle lanetlilerin yakınmasının hiçbir temeli yoktur. St. Paulus'un yukarıdaki pasajından öyle anlaşılıyor ki, lanetli oldukları için kötüdürler, kötü oldukları için günahkâr değiller.

Beden dirildikten sonra lanetlilerin bedenleri tükenmeden sonsuza kadar yanacaktır. Bunda tuhaf bir şey yoktur. Semenderin ve Etna Dağı'nın başına da aynı şey gelir. Şeytanlar cisimsiz olmalarına rağmen, cismani ateşle yanabilirler. Cehennemin eziyetleri arındırıcı değildir ve azizlerin şefaatiyle hafiflemeyecektir. Origenes, cehennemin öncesiz-sonrasız olmadığını düşünürken yanılır. Heretikler ve günahkâr Katolikler lanetlenecektir.

Kitap, azizlerin cennette Tanrı'yı görmelerine ve Tanrı Devletinin sonsuz saadetine ilişkin bir tasvirle biter.

Yukarıdaki özetten eserin önemi açıkça anlaşılamayabilir. Etkili olan, Kilise ile devletin ayrılığıydı; bunun açık içerimi şuydu: Devlet, bütün dini konularda Kiliseye bağlı olmakla Tanrı Devletinin ancak bir parçası olabilirdi. O zamandan beri Kilisenin öğretisi bu olmuştur. Papalık gücünün tedricen arttığı bütün ortaçağ boyunca ve Papa ile İmparator arasındaki çatışmalarda St. Augustinus, Batı Kilisesine politikasının teorik gerekçesini sundu. Yahudi Devleti, efsanevi hâkimler döneminde ve Babil esaretinden dönüşten sonraki tarihsel dönemde bir teokrasi olmuştu; Hıristiyan devlet, bu konuda onu taklit etmeliydi. İmparatorların ve ortaçağda pek çok batılı hükümdarın zayıflığı Kilisenin, Tanrı Devleti idealini büyük ölçüde gerçekleştirmesini olanaklı kıldı. İmparatorun güçlü olduğu Doğuda, bu gelişme hiçbir zaman gerçekleşmedi ve Kilise, Batıda olduğundan çok daha fazla devlete bağımlı kaldı.

St. Augustinus'un kurtuluş öğretisini canlandıran Reformasyon onun teorik öğretisini bırakıp, büyük ölçüde Katoliklikle savaşın pratik zorunlulukları nedeniyle Erastusçu[13] oldu; ama Protestan Erastusçuluk gönülsüzdü ve en dindar Protestanlar St. Augustinus'tan hâlâ

[13] Erastusçuluk, Kilisenin devlete bağlı olması gerektiğini söyleyen öğretidir.

etkilenmekteydi. Anabaptistler, Beşinci Monarşiciler ve Quaker'lar öğretisinin bir kısmını kabul etti, ama Kiliseye daha az önem verdi. St. Augustinus kadere ve kurtuluş için vaftizin gerekliliğine inandı; bu iki öğreti iyi bir biçimde uyumlulaştırılmadı ve aşırı Protestanlar ikincisi bıraktı, ama eskatolojileri Augustinusçu kaldı.

Tanrı Devleti, kökten özgün olan çok az şey içerir. Eskatoloji Yahudi kökenlidir ve Hıristiyanlığa, esas olarak Vahiy Kitabı aracılığıyla geldi. Kader ve seçilme öğretisi Paulus'a aittir; ancak St. Augustinus bu öğretiye, Mektuplar'da bulunandan daha tam ve daha mantıklı bir boyut kazandırdı. Kutsal tarih ve dünyevi tarih ayrımı, Eski Ahit'te açıkça ortaya konulur. St. Augustinus'u yaptığı, bu öğeleri bir araya getirip kendi zamanının tarihiyle ilişkilendirmekti; bu şekilde Hıristiyanlar Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünü ve sonraki karışıklık dönemini, inançlarını gereksiz yere sorgulamadan özümseyebilirdi.

Yahudi tarih örüntüsü, bütün zamanlarda ezilenlere ve talihsizlere güçlü bir çağrı niteliğindedir. St. Augustinus bu örüntüyü Hıristiyanlığa, Marx Sosyalizme uyarladı. Marx'ı psikolojik olarak anlamak için, aşağıdaki sözlüğü kullanmak gerekir:

Yehveh	= Diyalektik materyalizm
Mesih	= Marx

Seçilmişler	= Proletarya
Kilise	= Komünist Parti
İkinci Geliş	= Devrim
Cehennem	=Kapitalistlerincezalandırılması
Binyıl	= Komünist uluslar topluluğu

Soldaki terimler sağdaki terimlerin coşkusal içeriğini verir ve Marx'ın eskatolojisini inanılır kılan, bir Hıristiyan ya da Yahudi olarak yetişenlerin aşina olduğu bu coşkusal içeriktir. Benzer bir sözlük Naziler için de hazırlanabilir; ama onların kavrayışları, Marx'ınkinden daha saf bir biçimde Eski Ahit, daha az Hıristiyandır ve onların Mesihleri İsa'dan çok Makabilere benzer.

III. PELAGİUSÇULARLA TARTIŞMA

St. Augustinus'un teolojisinin en etkili bölümü, Pelagiusçu heretikliğe karşı yürütülen savaşla ilgilidir. Pelagius, Galliydi ve asıl adı, "deniz adamı" anlamına gelen ve Yunanca karşılığı "Pelagius" olan Morgan'dı. Çağdaşlarından daha az bağnaz, kültürlü ve uyumlu bir din adamıydı. Özgür iradeye inanıyor, ilk günah öğretisini sorguluyor ve insanlar erdemli hareket edince, bunu kendi ahlaki çabalarıyla yaptıklarını düşünüyordu. İnsanlar doğru hareket eder ve ortodoks olurlarsa, erdemlerinin bir ödülü olarak cennete giderler.

Bu görüşler, şimdi sıradan gibi görünmesine rağmen, o sırada büyük bir şamataya neden oldu ve büyük ölçüde St. Augustinus'un çabalarıyla heretik ilan edildi. Bununla birlikte hatırı sayılır bir geçici başarı elde etti. Augustinus Kudüs patriğine mektup yazıp, Doğulu birçok teoloğu kendi görüşlerini benimsemeye ikna etmiş olan sahtekâr heretiğe karşı uyarmak zorunda kaldı. Mahkûm edildikten sonra bile yarı-Pelagiusçu denilen başkaları, onun öğretisinin zayıflatılmış biçimlerini savundu. St.'in daha saf öğretisinin tam zafer kazanması, özellikle yarı-Pelagiusçu heretikliğin 529'da Orange Konsilinde mahkûm edildiği Fransa'da uzun zaman aldı.

St. Augustinus'a göre Âdem günaha düşmeden önce özgür iradeye sahipti ve günahtan uzak durabilirdi; ama Havva'yla birlikte elmayı yedi, bozulma içlerine girdi ve soylarına geçti; onların soyundan hiç kimse, kendi gücüyle günahtan uzak duramaz. Yalnızca Tanrı'nın lütfu insanların erdemli olmasını olanaklı kılar. Hepimiz Âdem'in günahını miras aldığımız için, sonsuz laneti hak ederiz. Vaftiz olmadan ölen herkes, bebekler bile cehenneme gidecek ve sonsuz eziyet çekecek. Bundan yakınmaya hakkımız yoktur; çünkü hepimiz kötüyüz (*İtiraflar*'da St., beşikteyken işlediği suçları sıralar.) Ama Tanrının özgür lütfuyla, vaftiz olanlar arasında belli kişiler, cennete gitmek üzere seçilmiştir; bunlar seçilmiş olanlardır. Bunların

cennete gitmelerinin nedeni iyi olmaları değildir; yalnızca seçilmişlere bahşedilen Tanrının lütfu aksini olanaklı kılmadığı sürece hepimiz tamamen çaresiziz. Bazıları kurtarılırken geri kalanların lanetlenmesini açıklayacak hiçbir neden gösterilemez; Tanrı'nın gerekçesiz tercihinin sonucudur. Lanet, Tanrı'nın adaletini, kurtuluş ise Onun merhametini kanıtlar. Her ikisi de eşit ölçüde Onun iyiliğini gösterir.

Bu acımasız öğreti –Calvin'in canlandırdığı ve o zamandan beri Katoliklerce savunulmayan– lehine argümanlar, St. Paulus'un yazılarında, özellikle Romalılara Mektubunda bulunur. Bu argümanları, Augustinus bir hukukçunun yasaları ele alması gibi ele alır; yorum yeterlidir ve metinler, en uç anlamı verecek hale getirilir. Sonunda insan, Augustinus'un çıkardığı sonuçlara St. Paulus'un inandığına değil, belli metinler yalıtık ele alınırsa, onun söylediklerini ima ettiğine ikna olur. Vaftiz olmamış bebeklerin lanetlenmesinin dehşet verici bulunmaması, iyi bir Tanrı'ya atfedilmesi tuhaf görünebilir. Ancak günah inancı ona o kadar egemen olmuştu ki, yeni doğan çocukların İblis'in bacakları olduğuna gerçekten inanıyordu. Ortaçağ Kilisesinde en gaddarca şeylerin çoğu, onun evrensel suçluluk anlayışına dayanır.

St. Augustinus'u gerçekten sıkıntıya sokan yalnızca bir entelektüel güçlük vardır. Bu güçlük, insan soyunun büyük çoğunluğunun son-

suz azap çekmesi mukadder olduğuna göre insanın yaratılmış olmasının yazık gibi görünmesi değildir. Onu sıkıntıya sokan şey şudur: St. Paulus'un öğrettiği gibi ilk günah Âdem'den miras alınmışsa, bedenin yanı sıra ruh da ebeveynlerden üremelidir; çünkü günah bedenin değil, ruhun günahıdır. Bu öğretide güçlükler görür, ama Kutsal Yazılar suskun olduğu için, bu konuda kesin bir görüşe varmanın kurtuluş için gerekli olamayacağını söyler. Bu nedenle sorunu muallakta bırakır.

Karanlık çağdan önceki son büyük entelektüelin uygarlığı korumakla, barbarları kovmakla ya da yönetimin suiistimallerini düzeltmekle değil, bekâretin meziyetini ve vaftiz olmayan bebeklerin lanetlendiğini vaaz etmekle ilgilenmesi tuhaftır. Kilisenin Hıristiyanlaşan barbarlara bu meşguliyetleri aktardığını gördükten sonra, izleyen çağın zalimlikte ve hurafede diğer bütün tarihsel dönemleri aşmasına şaşmamak gerek.

5

BEŞİNCİ VE ALTINCI YÜZYILLAR

Beşinci yüzyıl, barbar istilalarının gerçekleştiği ve Batı Roma İmparatorluğunun çöktüğü yüzyıldı. 430'da Augustinus'un ölümünden sonra, ortada pek felsefe kalmadı; bu bir yıkıcı eylem yüzyılıydı. Yine de Avrupa'nın gelişme çizgilerini belirledi. İngilizler bu yüzyılda Britanya'yı istila edip, İngiltere olmasını sağladı; Frank istilasının Galya'yı Fransa'ya dönüştürmesi ve Vandalların İspanya'yı istila edip adlarını Endülüs'e vermeleri de bu yüzyılda oldu. Yüzyılın ortasında St. Patrick, İrlandalıları Hıristiyan yaptı. Batı dünyasının tamamında İmparatorluğun merkezi bürokrasinin yerini kaba Germen krallıklar aldı. İmparatorluk postası ortadan kalktı, büyük yollar harabeye döndü, savaş büyük ölçekli ticarete son verdi ve yaşam bir kez daha hem siyasal hem ekonomik olarak yerelleşti. Merkezi

otorite yalnızca Kilisede korundu ve orada da bu, büyük zorlukla oldu.

Beşinci yüzyılda İmparatorluğu istila eden Germen kabilelerin en önemlisi Gotlardı. Doğudan saldıran Hunlar onları batıya itmişti. Önce Doğu Roma İmparatorluğunu fethetmeye çalıştılar, ama yenildiler; sonra İtalya'ya yöneldiler. Diocletianus'tan beri Roma onları paralı asker olarak kullanmaktaydı; bu durum, savaş sanatıyla ilgili bilgilerini arttırmıştı. Gotların kralı Alaric 410'da Roma'yı yağmaladı, ama aynı yıl öldü. Ostrogotların kralı Odovaker 476'da Batı Roma İmparatorluğuna son verdi ve 493'de başka bir Ostrogot, Theodoric tarafından öldürülene kadar hüküm sürdü. Theodoric 526'ya kadar İtalya'nın kralı oldu. Birazdan ondan daha fazla söz edeceğim. Hem tarihte hem efsanede önemliydi; Niebelungenlied'de "Dietrich von Bern" ("Bern," Verona'dır) olarak yer alır.

Bu arada Vandallar Afrika'ya, Vizigotlar Fransa'nın güneyine, Franklar kuzeyine yerleşti.

Germen istilasının tam ortasında, Attila'nın yönetiminde Hun akınları geldi. Hunlar Moğol ırkındandı; yine de Gotlarla sıkça ittifak kurdular. Bununla birlikte, hassas bir anda, 451'de Galya'yı istila edince Gotlarla kavgaya tutuştular; o yıl Gotlarla Romalılar birlikte, Chalons'ta Hunları yendi. Bunun üzerine Attila İtalya'yı karşısına aldı ve Roma'nın üzeri-

ne yürümeyi düşündü; ama Papa Leo, Alaric'in Roma'yı yağmaladıktan sonra öldüğüne işaret ederek, onu vazgeçirdi. Ne var ki, gösterdiği tahammül işine yaramadı ve ertesi yıl öldü. Onun ölümünden sonra Hunların gücü kırıldı.

Bu karışıklık döneminde Kilise, Cisimlenme üzerine karışık bir tartışmayla uğraştı. Tartışmanın başkahramanları iki din adamıydı: Cyril ve Nestorios; bunlardan ilki, kazara iyi kötü St., ikincisi heretik ilan edildi. St. Cyril 412'den 444'te ölene kadar İskenderiye patriğiydi; Nestorios ise İstanbul patriğiydi. Tartışma konusu, İsa'nın ilahiliğinin insaniliğiyle ilişkisiydi. Biri ilahi diğeri insani iki Kişi mi vardı? Nestorios'un savunduğu görüş bu yöndeydi. Yoksa yalnızca tek doğa mı vardı ya da tek kişide biri insani diğeri ilahi olmak üzere iki doğa mı vardı? Bu sorular beşinci yüzyılda inanılmaz derecede bir tutku ve öfke uyandırdı. "İsa'nın ilahiliği ile insaniliğini birbirine karıştırmaktan en çok endişe edenlerle ayırmaktan en çok korkanlar arasında gizli ve giderilmesi olanaksız bir uyuşmazlık gelişti."[1]

Birliğin savunucusu St. Cyril bağnaz biriydi. İskenderiye'de patrik konumunu kullanarak, çok büyük Yahudi kolonisine karşı toplu kıyımları kışkırttı. Ünlü olmasını baş nedeni, yobaz bir çağda yeni-Platoncu felsefeye bağlı ve yeteneklerini matematiğe adayan saygın bir

[1] Gibbon, *A.g.e.*, Bl. XLVII.

hanımefendi olan Hypatia'nın linç edilmesiydi. "Arabasından indirildi, çırıl çıplak soyuldu, sürüklenerek kiliseye götürüldü ve Okuyan Peter ile vahşi ve merhametsiz bir bağnazlar grubu tarafından zalimce parçalandı: Eti keskin midye kabuklarıyla kemiklerinden sıyrıldı, titreyen kol ve bacakları alevlerin içine atıldı. Adil soruşturma ve cezalandırma, münasip hediyelerle durduruldu."[2] Ondan sonra İskenderiye filozoflardan kurtuldu.

Cyril, İsa'da biri insan diğeri ilahi iki Kişi bulunduğunu savunan patrik Nestorios'un öğretileri yüzünden, İstanbul'un felakete sürüklendiğini öğrenince sancılandı. Nestorios, Bakire Meryem'i "Tanrının Annesi" diye çağırmanın yeni pratiğine itiraz ediyordu; ona göre Meryem, yalnızca insan Kişi'nin annesiydi, Tanrı olan ilahi Kişi'nin annesi yoktu. Bu konuda Kilise bölündü; kabaca Süveyş'in doğusundaki piskoposlar Nestorios'u desteklerken, Süveyş'in batısındakiler Cyril'i destekledi. Bu konuda bir karara varmak için 431'de Efes'te bir konsil toplantıya çağrıldı. Batılı piskoposlar önce geldi ve kapıları kilitleyip sonradan gelenleri içeri almadılar; alelacele toplantıya başkanlık eden Cyril lehine karar verdiler. "Bu piskoposlar arbedesi, on üç yüzyıl uzaktan, üçüncü ekümenik Konsil'in muhterem yanını üstlenir."[3]

---

[2] *A.g.e.*

[3] Gibbon, *a.g.e*, Bl. XLVII.

Bu konsilin bir sonucu olarak, Nestorios bir heretik olarak mahkûm edildi. Fikrini değiştirmedi; ama Suriye'de ve bütün Doğuda büyük bir taraftar kitlesine sahip Nasturilik mezhebinin korucusu oldu. Birkaç yüzyıl sonra, Nasturilik Çin'de o kadar güçlüydü ki, yerleşik din olma şansı belirdi. On altıncı yüzyılda İspanyol ve Portekizli misyonerler Hindistan'da Nasturilerle karşılaştı. İstanbul'un Katolik yönetiminin Nasturilere yaptığı eziyet, Müslümanların Suriye'yi fethetmelerine yardımcı olan bir hoşnutsuzluk yarattı.

Belagatiyle birçok kişiyi baştan çıkaran Nestorios'un dilini kurtlar yedi –bize böyle deniliyor.

Efes Artemis'in yerine Bakire Meryem'i geçirmeyi öğrenmişti; ama St. Paulus zamanında olduğu gibi Tanrıçasına aynı ölçüsüz gayretini hâlâ sürdürmekteydi. Bakire Meryem'in oraya gömüldüğü söylendi. 449'da St. Cyril'in ölümünden sonra, Efes'te bir sinod zaferi daha da ileri taşımaya çalıştı ve Nestorios'un tersi bir heretikliğe düştü; buna Monofizit heretiklik denilir ve İsa'nın yalnızca tek doğası olduğunu savunur. St. Cyril sağ olsaydı, bu görüşü kesinlikle desteklerdi ve heretik olurdu. İmparator sinodu destekledi, ama Papa tanımadı. Sonunda Papa Leo –Attila'yı Roma'ya saldırmaktan vazgeçiren papa– Chalons savaşının yapıldığı yıl, 451'de Khalkedon'da ekümenik bir konsil toplanmasını sağladı; konsil Monofizitleri

mahkûm etti ve ortodoks Cisimlenme öğretisine nihai kararı verdi. Efes Konsili, İsa'nın tek *Kişi* olduğuna karar vermişti; ama Khalkedon Konsili, biri insan diğeri ilahi olmak üzere iki *doğa* halinde var olduğuna karar verdi. Bu kararın alınmasında Papa'nın etkisi büyüktü.

Monofizitler, Nasturiler gibi, karara uymadı. Mısır, neredeyse son bireye kadar, Nil boyunca Habeşistan'a kadar yayılan heretikliği benimsedi. Mussolini, Habeşistan'ı fethetmesinin nedenlerinden biri olarak Habeşistanlıların heretikliğini gösterdi. Mısır'ın heretikliği, Suriye'nin karşıt heretikliği gibi, Arap fethini kolaylaştırdı.

Altıncı yüzyılda kültür tarihinde büyük önemi olan dört kişi vardı: Boethius, İustinianos, Benedictus ve Büyük Gregorius. Bu bölümün geri kalan kısmında ve bir sonraki bölümde bunları ele alacağım.

İtalya'nın Gotlar tarafından fethi Roma uygarlığına son vermedi. İtalya'nın ve Gotların kralı Theodoric'in döneminde, İtalya'nın sivil yönetimi tamamen Romalıydı; İtalya'da huzur ve dini hoşgörü vardı (sonuna yakın zamana kadar); kral hem akıllı, hem zindeydi. Konsüller atadı, Roma hukukunu korudu, Senato'yu açık tuttu: Roma'dayken ilk ziyaretini Senato'ya yaptı.

Theodoric bir Ariusçu olmasına rağmen, son yıllarına kadar Kiliseyle arası iyiydi. 523'te İmparator Iustinius, Ariusçuluğu yasakladı ve

bu durum Theodoric'in canını sıktı. Korkması yersiz değildi; çünkü İtalya Katolikti ve İmparatordan yana teolojik bir sempatiyle yönetilmekteydi. Haklı ya da haksız, kendi yönetimindeki kişilerin karıştığı bir komplonun varlığına inanıyordu. Bu inanç, kendi bakanlarından senatör Boethius'u hapse atıp idam etmesine yol açtı; Boethius, *Felsefenin Tesellisi*'ni [*De consolatione philosophiae*] hapishanedeyken yazdı.

Boethius, nadir bir şahsiyettir. Ortaçağ boyunca okundu ve sevildi, her zaman dindar bir Hıristiyan sayıldı ve neredeyse Babalardan biriymiş gibi ele alındı. Yine de 524'te hapishanede idamı beklerken yazdığı *Felsefenin Tesellisi* katışıksız Platoniktir; bir Hıristiyan olmadığını kanıtlamaz, ama pagan felsefenin onun üzerindeki etkisinin Hıristiyan teolojinin etkisinden daha güçlü olduğunu gösterir. Ona atfedilen bazı teolojik eserler, özellikle Üçleme üzerine olan eser, birçok otorite tarafından sahte kabul edilir; ama olasılıkla onlar sayesinde ortaçağ onu ortodoks sayabildi ve aksi takdirde kuşkuyla bakılacak Platonculuktan çok şey alabildi.

Kitap almaşık nazım ve nesir olarak yazılmıştır: Boethius'un kendisi nesir şeklinde konuşur ve Felsefe nazım şaklinde yanıt verir. *Yeni Hayat*'ta ondan kesinlikle etkilenen Dante'yle belli bir benzerlik vardır.

Gibbon'un haklı olarak "altın kitap" dediği *Felsefenin Tesellisi*, Sokrates, Platon ve Aris-

toteles'in gerçek filozof olduğu açıklamasıyla başlar; Stoacılar, Epikurosçular ve başkaları, sıradan kalabalığın yanlış yere felsefenin dostu sandığı gaspçılardır. Boethius, Pythagorasçı "Tanrıyı izle" buyruğuna (*Hıristiyan* buyruk değil) uyduğunu söyler. Kutsanmışlıkla aynı şey olan mutluluk iyidir, haz değildir. Dostluk "en kutsal şey"dir. Stoacı öğretiyle uyuşan ve aslında büyük ölçüde Seneca'dan alınan bir ahlak vardır. *Timaios*'un başlangıcının nazım şeklinde bir özeti vardır. Bunu, epeyce salt Platoncu metafizik izler. Anlatılana göre kusur bir yoksunluktur, kusursuz bir örüntünün varlığını ima eder. Yoksuncu kötülük teorisini benimser. Sonra Hıristiyanları dehşete düşürmüş olması gereken ama bir nedenle düşürmeyen bir panteizme geçer. Kutsanmışlık ve Tanrı, diyor, ikisi de en başta gelen iyidir ve bu nedenle özdeştir. "İnsanlar ilahiliğe kavuşmakla mutlu olur." "İlahiliğe kavuşanlar Tanrı olur. Bu nedenle mutlu olan herkes bir Tanrı'dır, ama doğa gereği yalnızca tek Tanrı vardır, ama katılımla çok sayıda olabilir." "Peşinden koşulanın toplamı, kökeni ve nedeni, haklı olarak iyilik olduğu düşünülür." "Tanrının tözü, iyilik dışında bir şeye dayanmaz." Tanrı kötü olabilir mi? Hayır. Bu nedenle kötülük hiçliktir, çünkü Tanrı her şeyi yapabilir. Erdemli kişiler her zaman güçlüdür ve kötüler her zaman zayıftır; çünkü her ikisi de iyiyi arzular, ama yalnızca erdemli iyiliği elde eder. Kötüler cezadan kaçarlar-

sa, cezayı çektiklerinden daha fazla kısmetsiz olurlar. "Bilge kişilerde nefrete yer yoktur."

Kitabın tonu Plotinos'tan çok Platon'unkine benzer. Çağın hurafesinden ya da hastalığından hiçbir iz, günah takıntısı, ulaşılmazın peşinde aşırı gayret yoktur. Kusursuz felsefi sakinlik vardır; öyle ki, kitap refah içinde yazılmış olsaydı, halinden memnun denilebilirdi. Hapishanede idama mahkûmken yazılan kitap, Platon'un Sokrates'inin son anları kadar hayranlık vericidir.

Newton'dan sonraya kadar benzer bir bakışla karşılaşılmaz. Kitaptan, felsefesiyle Alexander Pope'un *Essay on Man*'inden farklı olmayan uzun bir şiir aktaracağım:

Aylak aklınla, bilgelik soluyarak
Gökleri gürleten yüce Tanrı'nın yasalarını
anlamak istersen
Kaldır başını ulu göğün doruklarına bak
Evrenin adil anlaşmasına uyarak
Eskisi gibi huzur içinde orada duruyor
yine yıldızlar.
Güneş kızıl ateşiyle coşup
Buzlu tekerini durdurmuyor Phoebe'nin.
Tutmuş yolunu hızla giderken Ursa,
Kıvırmıyor yolunu dünyanın tepesinde,
Yıkanmıyor batının derinlerinde,
Diğer yıldızların battığını görse de,
Niyeti yok hiç ateşlerini Ocaenus'ta
söndürmeye!

Zaman dönerken denge içinde,
Vesper akşam gölgelerini haber verir,
Lucifer besleyen günü geri getirir.
Bu karşılıklı tutku
Dünyanın hareketini sonsuzca yineler
Savaşın yol açtığı uyuşmazlık,
Böylece yıldızların ülkesinden kovulup gider.
Uyum bütün öğeleri eşit ölçüde yönetir,
Çatışsalar da, sırası gelince ıslak kuruya
yer verir,
Soğuk dostça birleşir ateşle,
Titrek alevler yükselir yücelere,
Yeryüzü olanca ağırlığıyla dibe çöker böylece.
Çiçeklerle donanan yıl rayihalar solur,
Ilık bahar mevsiminde, tam da bu nedenlerle.
Sıcak yas kurutur başakları,
Ardından sonbahar geri gelir dopdolu
meyvelerle,
Sağanak halinde yağmurlar yıkar kışı.
Bu ölçülü düzen besler her şeyi, yaşam verir
Dünyada soluk alıp veren canlılara.
Her şeyi sıkıca yakalar, örter, alır götürür,
Gömer en son durağa, doğmuş olan ne varsa.
Yaratıcı, göklerde oturur bu sırada,
Dünyanın dizginlerini gerer, her şeye
hâkim olur,
Kral O'dur, Efendi: O, her şey O'ndan çıkar,
O'nda başlar,
Yasa O'dur, hakkın, adaletin Bilge Yargıcı O;
İlk kez kendisi harekete geçirir her şeyi,
Geri çekip durdurur sonra, sağlama alır
başıboş dolananları;

Çağırmazsa onları doğru yollarına,
Yeniden yerleştirmezse devingen çemberine,
Şu durağan düzendeki her şey
Kopar kendi kaynağından, ayrılıp gidiverir.
İşte bu sevgidir her şeyde ortak olan,
İyiyi elde etmek amacıyla tutunmak
ister hepsi,
Yaşam süremez ki başka türlü,
Sevgini kucağına dönüp yeniden,
Varlık buldukları kaynağa akmasalar.

Boethius sonuna kadar Theodoric'in bir dostuydu. Babası konsüldü, kendisi konsüldü ve iki oğlu da konsül oldu. Kayınbabası Symmachus (olasılıkla Zafer heykeli konusunda Ambrosius'la anlaşmazlığa düşen Symmachus'un torunu), Got kralın sarayında önemli bir kişiydi. Theodoric para reformu yapmak ve daha az uygar barbar kralları güneş ve su saati gibi aygıtlarla şaşırtmak için Boethius'u işe aldı. Hurafeden uzak oluşu Romalı aristokrat ailelerde başka yerde olduğu kadar olağanüstü olmamış olabilir; ama bunu öğrenmeyle ve kamu yararı gayretiyle birleştirmesi, o çağda benzersizdi. Onun zamanından önceki iki yüzyıl, sonraki on yüzyıl boyunca, hurafeden ve bağnazlıktan bu kadar bağımsız öğrenen bir Avrupalı düşünemiyorum. Meziyetleri salt olumsuz da değildir; araştırması ulvidir, önyargısızdır ve görkemlidir. Her çağda dikkate değer olurdu; yaşadığı çağda son derece şaşırtıcıdır.

Boethius'un ortaçağdaki ünü, kısmen, Ariusçu zulme uğrayan şehit sayılmasından –ölümünden iki ya da üç yüz yıl sonra başlayan bir görüş– kaynaklanmaktaydı. Pavia'da aziz *sayıldı*; ama aslında aziz ilan edilmedi. Cyril azizdi, ama Boethius değildi.

Boethius'un idamından iki yıl sonra Theodoric öldü. Ertesi yıl İustinianos İmparator oldu. 565'e kadar hüküm sürdü ve bu uzun zaman süresince çok kötülük ve biraz da iyilik yaptı. Esas olarak *Digesta*'sıyla ünlüdür; ama hukukçuları ilgilendiren bu konuya girmeyeceğim. Çok dindar bir adamdı; tahta çıktıktan iki yıl sonra, paganlığın hâlâ hüküm sürdüğü Atina'da felsefe okullarını kapatarak dindarlığını gösterdi. Mülksüzleşen filozoflar İran'ın yolunu tuttu; orada kral tarafından iyi karşılandılar. Ancak İranlıların çokeşlilik ve ensest pratiklerinden dehşete kapılıp –Gibbon'un dediğine göre filozof olmak yerine daha çok dehşete kapıldılar–tekrar ülkelerine döndüler ve unutulup gittiler. İustinianos bu yiğitliğinden (532) üç yıl sonra daha övgüye değer başka bir işe girişti; Ayasofya'nın inşasına. Ayasofya'yı hiç görmedim; ama Ravenna'da o dönemde yapılmış, İustinianos ile imparatoriçe Theodora'nın portrelerini de içeren güzel mozaikleri gördüm. Theodora İustinianos'un sirkten aldığı hafifmeşrep bir kadın olmasına rağmen, ikisi de çok dindardı. Daha kötüsü, Theodora bir Monofizik olma eğilimindeydi.

Ancak rezaletin bu kadarı yeter. Şunu söylemekten memnunum ki, söyleyebilirim ki, İmparatorun kendisi, "Üç Metin" konusunda bile yılmaz bir ortodokstu. "Üç Metin" konusu can sıkıcı bin anlaşmazlıktı. Khalkedon Konsili, Nasturi olduklarından kuşku duyulan üç Babayı ortodoks ilan etmişti; Theodora, birçok kişiyle birlikte, Konsil'in diğer bütün kararlarını kabul etti, ama bunu etmedi. Batı Kilisesi, Konsil'in kararlaştırdığı her şeyi destekledi ve imparatoriçe Papa'ya baskı yapmak zorunda kaldı. İustinianos karısını taparcasına seviyordu ve 548'de ölümünden sonra, ölü Prens Consort Kraliçe Victoria için neydiyse, Theodora da İustinianos için o duruma geldi. Bu yüzden sonunda heretikliğe, Aftartodosetizm heretikliğine düştü. Zamanın bir tarihçisi (Evagrius) şöyle yazıyor: "Yaşamı sona erdiğinden beri yaptığı kötülüklerin bedelini almış olarak, cehennemin mahkemesinde hak ettiği adaleti aramaya gitti."

İustinianos Batı Roma İmparatorluğunu olabildiği kadar yeniden fethetmeye heveslendi. 535'te İtalya'yı istila etti ve başlangıçta Gotlar'ın karşısında hızlı bir başarıya ulaştı. Katolik ahali onu iyi karşıladı ve barbarlara karşı Roma'yı temsil eder duruma geldi; ama Gotlar toparlandı ve savaş on sekiz yıl sürdü. Bu sürede Roma ve genel olarak İtalya, barbar istilası sırasında olduğundan daha fazla acı çekti.

Roma, üç kez Bizanslılar ve iki kez Gotlar tarafından olmak üzere beş kez ele geçirildi ve küçük bir kasaba durumuna düştü. Aynı şey, İustinianos'un az çok yeniden fethettiği Afrika'da da oldu. Başlangıçta orduları iyi karşılandı; sonra Bizans yönetiminin yozlaştığı ve Bizans vergilerini yıkım olduğu anlaşıldı. Sonunda birçok kişi Gotların ve Vandalların geri gelmesini istedi; ama Kilise, ortodoks olduğu için son yıllarına kadar İmparatorun yanında yer aldı. Kısmen uzak olduğu, kısmen Franklar ortodoks olduğu için Galya'yı fethetmeye kalkışmadı.

568'de, İustinianos'un ölümünden üç yıl sonra İtalya, yeni ve azgın bir Germen kabilenin, Lombardların istilasına uğradı. Lombardlarla Bizanslılar arasındaki savaşlar aralıklarla iki yüz yıl, neredeyse Charlemagne zamanına kadar sürdü. Bizanslıların İtalya'daki toprağı giderek azaldı; güneyde Sarazenlerle de karşı karşıya kaldılar. Roma ismen Bizanslılara bağlı kaldı ve papalar Doğu Roma imparatorlarına saygıyla yaklaştılar. Fakat İtalya'nın büyük bölümünde, Lombardlar geldikten sonra, imparatorların fazla otoritesi kalmadı, hatta hiç kalmadı. İtalyan uygarlığı bu dönemde harabeye döndü. Venedik'i kuranlar, geleneğin iddia ettiği gibi Attila'dan kaçanlar değil, Lombardlardan kaçanlardı.

6

AZİZ BENEDICTUS VE BÜYÜK GREGORIUS

Altıncı ve sonraki yüzyılların ardı arkası kesilmeyen savaşları sırasında meydana gelen genel uygarlık çöküşünde, eski Roma kültüründen kalanları, her şeyden önce Kilise korudu. Kilise bu işi çok kusurlu bir biçimde yaptı; çünkü zamanın en büyük din adamları arasında bile bağnazlık ve hurafe yaygındı; laik öğrenim kötü sayılıyordu. Yine dini kurumlar sağlam bir çerçeve yarattı ve daha sonra bu çerçeve içinde, öğrenmenin ve uygar sanatların yeniden canlanması olanaklı oldu.

İlgilendiğimiz dönemde Kilisenin üç faaliyeti özel olarak dikkat çeker: Birincisi manastır hareketi; ikincisi özellikle Büyük Gregorius döneminde papalığın nüfuzu; üçüncüsü, putperest barbarların misyonerler aracılığıyla Hıristiyanlığa dönmeleri. Bunların her biriyle ilgili bir şeyler söyleyeceğim.

Manastır hareketi dördüncü yüzyılın başında Mısır'da ve Suriye'de eşzamanlı başladı. İki biçimi vardı: Münzevi keşişler ve manastırda yaşayanlar. İlk keşişlerden St. Antonios 250 civarında Mısır'da doğdu ve 270'te dünyadan el ayak çekti. On beş yıl boyunca evinin yakınında bir kulübede yalnız yaşadı, sonra yirmi yıl boyunca tek başına çölde kaldı; ama ünü yayıldı ve kalabalık kitleler onun vaazlarını dinlemeyi arzuladı. Bunun üzerine 305 yılı civarında ders vermek ve münzevi keşiş yaşamını teşvik etmek için ortaya çıktı. Aşırı kanaatkârlık gösterip yiyecek, içecek ve uykuyu yaşamı sürdürmek için gerekli asgari düzeye indirdi. Şeytan sürekli şehvetli rüyalarla onu hücum etti; ama o, İblisin habis gayretine erkekçe karşı koydu. Ömrünün sonuna gelindiğinde Thebaid,[1] onu örnek alan ve ilkelerinden esinlenen münzevi keşişlerle doluydu.

Birkaç yıl sonra –yaklaşık 315 ya da 320 yıllarında– başka bir Mısırlı, Pakhomios ilk manastırı kurdu. Burada keşişlerin ortak bir yaşamı vardı, özel mülkiyet yoktu, ortak yemek yenilir ve ortak ibadet edilirdi. St. Antonios'un uyguladığı biçim değil daha çok bu biçimiyle manastırcılık Hıristiyan dünyayı fethetti. Pakhomios'tan türeyen manastırlarda keşişler zamanlarının tamamını tenin ayartmalarına direnerek geçirmek yerine daha çok çalışarak, özellikle tarım işinde çalışarak geçirdiler.

[1] Mısır'da Teb'e yakın çöl.

Aşağı yukarı aynı zamanda Suriye ve Mezopotamya'da da manastırcılık boy verdi. Burada çilecilik, Mısır'dakinden daha ileriye götürüldü. St. Simeon Stylites ve önde gelen diğer münzevi keşişler Suriyeliydi. Manastırcılık Yunanca konuşan ülkelere Doğudan, özellikle St. Basileios sayesinde geldi (360 yılı civarı). Basileios'un manastırları daha az çileciydi; yetimhaneleri, erkek çocuklar için (yalnızca keşiş olmayı amaçlayanlar için değil) okulları vardı.

Başlangıçta manastırcılık Kilise örgütlenmesinin tamamen dışında, kendiliğinden bir hareketti. Kilise yetkililerini ona razı eden St. Athanasios'tu. Kısmen onun etkisinin bir sonucu olarak, keşişlerin papaz olması kural haline geldi. 339'da Roma'dayken hareketi Batıya tanıştıran da oydu. St. Hieronymus teşvik etmek için çok çalıştı ve St. Augustinus Afrika'ya soktu. Tours'lu St. Martin Galya'da, St. Patrick İrlanda'da manastırlar kurdu. Iona manastırı 566'da St. Columba tarafından kuruldu. İlk günlerde, keşişler kilise örgütlenmesinin içine sokulmadan önce, bir düzensizlik kaynağıydılar. Bir kere, sahici çileciler ile çaresiz olduğu için manastır kurumlarını görece lüks bulan kişileri ayırmanın bir yolu yoktu. Yine, keşişlerin kendi gözde piskoposlarına çalkantılı bir destek verip, sinodların (ve neredeyse Konsillerin) heretikliğe düşmelerine yol açmaları söz konusuydu. Monofizitlerin lehine karar veren Efes Sinodu (Konsili değil), bir keşiş terörünün

egemenliği altındaydı. Papa'nın direnişi olmasaydı, Monofizitlerin zaferi kalıcı olabilirdi. Daha sonra, bu tür düzensizlikler bir daha olmadı.

Anlaşılan, keşişlerden önce –üçüncü yüzyılın ortasında– rahibeler vardı.

Temizliğe nefretle bakılıyordu. Bitler "Tanrının incileri" ve azizliğin bir işaretiydi. Aziz ve azizeler, ırmakları geçtikleri zamanlar hariç ayaklarına hiç su değmemiş olmakla övünüyorlardı. Daha sonraki yüzyıllarda keşişle yararlı birçok amaca hizmet ettiler; yetenekli ziraatçı oldular ve bazıları öğrenmeyi canlı tuttu ya da yeniden canlandırdı; ama başlangıçta, özellikle münzevi kesimde, bunların hiçbiri yoktu. Pek çok keşiş çalışmazdı, dinin caiz gördüğü şeyler dışında hiçbir şey okumazdı ve erdemi, tamamen olumsuz bir şekilde, günahtan, özellikle tenin günahlarından sakınma olarak anladılar. St. Hieronymus'un kütüphanesini birlikte çöle götürdüğü doğrudur; ama sonunda bunun bir günah olduğunu düşünme noktasına geldi.

Batı manastırcılığında en ünlü isim, Benedikten Tarikatının kurucusu St. Benetictus'tur. 480 civarında Spoleto yakınlarında Umbria'lı soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi; on iki yaşında, Roma'nın lüks yaşamından ve hazlarından kaçıp bir mağaraya yerleşti ve üç yıl orada yaşadı. Bu dönemden sonra yaşamı daha az münzevi oldu ve 520 yılı civarında

ünlü Monte Cassino manastırını kurdu ve manastırın "Benedikten Tüzüğü"nü hazırladı. Bu tüzük Batı iklimine uygundu ve Mısırlı ve Suriyeli keşişler arasında yaygın olandan daha az katılık istemekteydi. Eğitici olmayan bir aşırı çilecilik rekabeti vardı; en aşırı çilece en kutsal sayılıyordu. St. Benedictus tüzüğün ötesine geçen aşırı riyazetin ancak başkeşişin izniyle olabileceğini karara bağlayarak, buna son verdi. Başkeşişe büyük yetki verildi; ömür boyu seçiliyordu ve daha önce olduğu gibi, istediklerinde manastırlarını terk etmelerine izin verilmeyen keşişler üzerinde neredeyse despotik bir denetime sahipti (Tüzüğün ve ortodoksluğun sınırları içinde). Daha sonraki zamanlar, Benediktenler öğrenimleriyle dikkat çekti; ama başlangıçta okumaları dua kitaplarıyla sınırlıydı.

Örgütlenmelerin, kurucularının niyetlerinden bağımsız, kendilerine ait bir yaşamları vardır. Bunun en çarpıcı örneği, İsa'yı, hatta Paulus'u bile şaşırtacak Katolik Kilisedir. Benedikten Tarikatı daha küçük bir örnektir. Keşişler yoksulluk, itaat ve iffetlilik yemini ederler. Bu konuda Gibbon şöyle diyor: "Benedikten bir başkeşişin samimi itirafını bir yerde okudum ya da işittim: 'Yoksulluk yeminim bir yolda yüz bin taç verdi; itaat yeminim beni hükümran bir prens düzeyine çıkardı.' İffetlilik yemininin sonuçlarını unuttum."[2] Bununla birlikte, Tarikatın kurucusunun niyetlerinden uzaklaş-

[2] *A.g.e.*, XXXVII, not 57.

ması, hiçbir şekilde üzüntü verici değildi. Bu, özellikle öğrenim konusunda doğrudur. Monte Cassino kütüphanesi ünlüydü ve dünya birçok bakımdan, daha sonraki Benediktenlerin bilimsel testlerine çok şey borçludur.

St. Benedictus, 543'te ölene kadar Monte Cassino'da yaşadı. Kendisi de bir Benedikten olan Büyük Gregorius papa olmadan kısa süre önce manastır, Lombardlar tarafından yağmalandı. Keşişler Roma'ya kaçtı; ama Lombardların öfkesi geçince, Monte Cassino'ya geri döndüler.

Papa Büyük Greorius'un 593'te yazılan diyaloglarından, St. Benetictus hakkında çok şey öğreniyoruz. "Roma'da insani bilimler okuyarak yetişti; ama birçok kişinin böyle bir öğrenim nedeniyle sefih ve iffetsiz bir yaşama teslim olduğunu görünce, onlarla samimiyetini ilerlettiğinde kendisinin de aynı şekilde o tehlikeli ve Tanrısız uçuruma yuvarlanabileceği ihtimali yüzünden, bir bakıma o dünyaya attığı adımı geri çekti; bu nedenle, yalnızca Tanrı'ya hizmet etme kararlılığıyla kitabından vazgeçerek, babasının evini ve servetini terk ederek, kutsal amacına ulaşabileceği bir yer aradı: Bu şekilde öğrenilmiş bilgisizlikle eğitilmiş ve öğrenilmemiş bilgelikle donanmış olarak yola çıktı."

Hemen mucize gösterme yeteneği kazandı. Bu mucizelerden ilki, kırılan bir eleği duayla tamir etmekti. Kasaba sakinleri eleği kilisenin

kapısına astı ve "yıllarca, hatta Lombardların yarattığı sıkıntılara kadar orada kaldı." Eleği bırakıp, bir arkadaşı dışında kimsenin bilmediği mağarasına gitti. O arkadaşı, yemek zamanın geldiğini bildiren bir zil takılı iple aşağıya gizlice yiyecek sarkıtıyordu, ama İblis ipe bir taş attı ve hem ipi, hem zili kopardı. Yine de insanlık düşmanı İblis, Aziz'in yemek yemesini engelleme umudunu gerçekleştiremedi.

Benedictus, Tanrı'nın amaçlarının gerektirdiği kadar uzun süre mağarada kalınca, Rabbimiz Paskalya Günü bir papaza göründü, münzevi keşişin nerede olduğunu açıkladı ve Paskalya yemeğini Aziz'le birlikte yemesini söyledi. Aşağı yukarı aynı zamanda, bazı çobanlar onu buldu. "İlk önce, onu çalıların arasında fark edip koyun postundan giysilerini görünce, yabani bir hayvan olduğunu sandılar; ama Tanrı'nın hizmetkârını tanıdıktan sonra, birçoğu onun aracılığıyla, hayvani yaşamından inayete, sofuluğa ve takvaya döndü."

Diğer münzevi keşişler gibi Benedictus da tenin ayartmalarına maruz kaldı. "Bir süredir gördüğü bir kadın vardı; kötü tin onun hatırasını zihnine yerleştirmişti ve onun hatırası, Tanrı'nın hizmetkârının ruhunu cinsel arzuyla tutuşturdu; o kadar ki, neredeyse hazza yenilip, yabani yaşamı terk etmeyi düşündü. Fakat aniden Tanrı'nın inayetiyle kendine geldi; yanında dikenli sık bir çalılık görünce, elbiselerini çıkarıp çalığın içine kendini atıp yuvarlandı;

o kadar uzun süre yuvarlandı ki, ayağa kalktığında bütün teni yırtılmıştı; böylece bedeninin yaralarıyla ruhunun yaralarını iyileştirdi."

Ünü yayıldığından dolayı, yakın zamanda başkeşişi ölen bir manastırın keşişleri, ondan başkeşişliği kabul etmesini rica ettiler. O da kabul etti ve katı erdeme uyulması konusunda ısrar etti; bunu üzerine keşişler, öfkeyle, onu bir bardak zehirli şarapla zehirlemeye karar verdi. Ne var ki, o bardağın üzerine bir haç işareti çizdi; bunun üzerine bardak paramparça oldu. Bu yüzden tekrar yaban yaşama geri döndü.

Elek mucizesi, St. Benetictus'un gerçekleştirdiği tek yararlı mucize değildi. Bir gün erdemli bir Got elinde bir tahrayla dikenleri temizlerken, tahranın ucu sapından çıkıp suya düştü. Haber verilen Aziz, sapı suyun için daldırdı, bunu üzerine demir uç kendi kendine çıkıp sapa takıldı.

Mübarek adamın ününü kıskanan komşu bir papaz, ona zehirli bir somun ekmek gönderdi; ama Benedictus, mucizevi bir biçimde zehirli olduğunu bildi. Belli bir kargaya ekmek verme alışkanlığı vardı ve o gün karga gelince, Aziz ona şöyle dedi: "Efendimiz İsa Mesih adına, bu ekmeği al ve kimsenin göremeyeceği bir yere bırak." Karga denileni yaptı ve geri dönünce her zamanki yemeği verildi. Kötü papaz, Benedictus'un bedenini öldüremeyeceğini görünce ruhunu öldürmeye karar verdi ve ma-

nastırına yedi tane çıplak genç kadın gönderdi. Aziz, genç keşişlerin günaha girmesinden korktu ve papazın bir daha böyle hareketlerde bulunmaması için, manastırdan ayrıldı; ama papaz, odasının tavanının üzerine çökmesiyle öldü. Bir keşiş Benedictus'un peşinden gidip, papazın ölüm haberini sevinçle verdi ve geri dönmesini istedi. Benedictus günahkârın ölümünün yasını tuttu ve keşişe de sevindiği için ceza verdi.

Gregorius yalnızca mucizeleri anlatmakla kalmaz, arada bir St. Benedictus'un yaşamındaki olgulardan da söz eder. On iki manastır kurduktan sonra, Monte Cassino'ya döndü; burada, yöre halkının hâlâ putperest tapınma için kullandığı bir Apollon "şapeli" vardı. "O zamanda bile çılgın bir kafirler kalabalığı en berbat kurbanları sunmaktaydı." Benedictus sunağı yıktı, yerine bir kilise kurdu ve civardaki paganları Hıristiyanlaştırdı. İblisin canı sıkıldı:

"İnsanlığın eski düşmanı, bunu hayra yormayarak, ıssız bir yerde ya da rüyada değil, herkesin gözü önünde kutsal babanın karşısına çıktı ve büyük haykırışlarla, kendisine şiddet uyguladığından yakındı. Çıkardığı gürültüyü keşişler duydu, ancak kendisini göremediler; ama muhterem baba İblisin kaba, zalimce, kızgın ağzı ve alev saçan gözleriyle, kendisini parçalayacakmış gibi göründüğünü anlatınca, bütün keşişler onu işitti: Önce

ona adıyla seslendi ve Tanrı'nın adamı ona bir yanıt vermediği için, sövüp saymaya başladı: 'Mübarek Bennet' diye haykırıp yine yanıt almadığını görünce, ses tonunu değiştirip şöyle dedi: 'Mübarek değil, lanetli Bennet: Bana ne yaptın? Neden bana eziyet ediyorsun?'" Öykü burada biter; İblisin çaresiz vazgeçtiği anlaşılıyor.

Bu diyalogları biraz uzun aktardım; çünkü bunların üçlü bir önemi vardır. Birincisi Tüzüğüyle, İrlanda'dakiler ya da İrlandalılar tarafından kurulanlar hariç, bütün Batı manastırlarına model olan St. Benedictus'un yaşamına ilişkin bilgimizin temel kaynağıdır. İkincisi altıncı yüzyılın sonunda yaşayan pek çok uygar kişinin zihinsel atmosferine ilişkin canlı bir resim verirler. Üçüncüsü, Batı Kilisesinin dördüncü ve son Doktoru, siyasal bakımdan en önemli papalardan biri olan Papa Büyük Gregorius tarafından yazılmıştır. Şimdi de dikkatimizi Büyük Gregorius'a çevirmeliyiz.

Northampton Başdiyakozu Muhterem W. H. Hutton,[3] Gregorius'un altıncı yüzyılın en büyük adamı olduğunu iddia eder; yalnızca Iustinianos ve St. Benedictus'un rakip olma iddiasında bulunabileceğini söyler. Üçünün de gelecek çağlar üzerinde köklü bir etkisi oldu: Iustinianos Yasalarıyla (arada bir olan fetihleriyle değil); Benedictus manastır düzeniyle ve Gregorius, papalığın gücünde meydana getir-

[3] *Cambridge Medieval History*, II, Bl. VIII.

diği artışla. Aktardığım diyaloglarda çocukça ve saf görünür; ama bir devlet adamı olarak keskin zekâlı ve beceriklidir, içinde çalışmak zorunda olduğu karmaşık ve değişken dünyada neyin başarılabileceğinin çok iyi farkındadır. Karşıtlık şaşırtıcıdır; ama en etkili eylem adamları, çoğu kez entelektüel olarak ikinci sınıftır.

Bu adı taşıyan ilk Papa olan Büyük Gregorius, 540 civarında Roma'da zengin ve soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Büyükbabasının dul kaldıktan sonra Papa olduğu anlaşılıyor. Kendisinin de gençken bir sarayı ve büyük bir serveti vardı. Yunanca bilgisi dahil olmamasına karşın iyi olduğu düşünülen bir eğitim aldı, altı yıl İstanbul'da yaşamasına rağmen öğrenmedi. 573'de Roma Kentinin valisi oldu. Ama din onu çağırdı: Görevinden istifa etti, servetini manastırların kurulmasına ve hayır işlerine bağışladı, kendi sarayını bir keşiş evine dönüştürdü ve kendisi de bir Benedikten oldu. Kendini tefekküre ve sağlığında kalıcı hasara neden olan riyazete adadı; ama Papa II. Pelagius onun siyasal yeteneklerinin farkına vardı ve İustinianos zamanından beri Roma'nın ismen bağlı olduğu İstanbul'a elçi olarak gönderdi. Gregorius 579'dan 585'e kadar İstanbul'da yaşayıp, İmparatorluk sarayında papalığın çıkarlarını ve Batıdakilerine göre heretikliğe daha fazla eğilimli olan Doğulu kilise adamlarıyla tartışmalarda papalık te-

olojisini temsil etti. O sırada İstanbul patriği, yeniden dirilen bedenlerimizin elle tutulur olmayacağını öne süren yanlış bir görüşü savunuyordu; ama Gregorius, İmparatoru, yanılıp doğru imandan uzaklaşmaktan kurtardı. Ne var ki, İmparator'u Lombardlara karşı bir sefere çıkmaya ikna edemedi; oysa misyonunun esas amacı buydu.

Gregorius 585'ten 590'a kadar beş yılı kendi manastırının başında geçirdi. Sonra Papa öldü ve Gregorius onun yerine geçti. Zor zamanlardı; ama karışık zamanlar, yetenekli bir devlet adamına büyük fırsatlar da sunmaktaydı. Lombardlar İtalya'yı yerle bir ediyordu; İspanya ve Afrika, Bizanslıların zayıflığı, Vizigotların çürümüşlüğü ve Mağriplilerin soygunculuğu nedeniyle kargaşa içindeydi. Fransa'da Kuzey ile Güney arasında savaşlar vardı. Romalılar döneminde Hıristiyan olan Britanya, Sakson istilasından sonra paganlığa dönmüştü. Ariusçuluğun kalıntıları hâlâ vardı ve Üç Metin heretikliği hiçbir şekilde yok olmamıştı. Çalkantılı zaman piskoposları bile etkilemekteydi; birçoğu örnek bir yaşam sürmekten çok uzaktı. Dini görevlerin alınıp satılması salgın halini aldı ve on birinci yüzyılın ikinci yarısına kadar iğrenç bir kötülük olarak kaldı.

Gregorius bütün bu sıkıntı kaynaklarıyla, dirayetle ve enerjiyle savaştı. Papalıktan önce, Roma piskoposu hiyerarşide en yüksek kişi kabul edilmesine rağmen, kendi diyakozluğu

dışında herhangi bir yetkisi yoktu. Örneğin kendi zamanının papasıyla arası çok iyi olan St. Ambrosius, kendisini herhangi bir şeklide onun otoritesine bağlı görmüyordu. Gregorius kısmen kişisel nitelikleri, kısmen yaygın anarşi nedeniyle, Batının tamamında, hatta daha az ölçüde olmak üzere Doğuda kilise adamlarınca kabul edilen bir otoriteyi başarıyla ortaya koyabildi. Bu otoriteyi, en başta Roma dünyasının bütün parçalarında laik hükümdarlara ve piskoposlara mektup yazarak, ama başka yollarla da uyguladı. Piskoposlara öğütleri içeren *Papaz Kuralları Kitabı*'nın ortaçağ boyunca büyük bir etkisi oldu. Piskoposların görevlerine ilişkin bir rehber olarak tasarlandı ve öyle kabul edildi. İlk önce Ravenna piskoposu için yazdı ve Sevilla piskoposuna da gönderdi. Charlemagne döneminde, kutsama töreni sırasında piskoposlara verildi. Büyük Alfred, Anglosakson diline çevirdi. Doğuda Yunancası elden ele dolaştı. Piskoposlara, işi ihmal etmemek gibi, şaşırtıcı olmasa da sağlam öğütler verir. Piskoposlara, hükümdarları eleştirmemek gerektiğini, Kilisenin öğüdüne uymazlarsa cehennem ateşi tehlikesine karşı uyarılmaları gerektiğini de anlatır.

Gregorius'un mektupları yalnızca onun karakterini gösterdiği için değil, çağının bir resmini verdiği için de olağanüstü derecede ilginçtir. İmparatora ve Bizans sarayının hanımefendilerine yazdığı mektuplar hariç, ses

tonu bir başöğretmenin tonudur; bazen över, çoğu kez azarlar, emir verme hakkı konusunda asla en ufak bir tereddüt göstermez.

Bir yıl boyunca (599) yazılmış mektupları örnek alalım. İlki, Sardinya'da Cagliari piskoposuna yazılan mektuptur; piskopos yaşlı, ama kötüydü. Mektup kısmen şöyle diyor: "Bana anlatılana göre, Rabbin gününde ayini ciddiyetine uygun yönetmeden önce, gelen hediyeleri karıştırmaya gitmişsin... Ayinden sonra da bunların kökünü kurutmaktan korkmamışsın... Ak saçlarına bakarak seni bağışladığımızı görerek, uzun uzadıya düşün yaşlı adam ve bu tür patavatsız davranışlardan ve sapık işlerden uzak dur." Aynı zamanda ve aynı konuda Sardinya'nın laik otoritelerine de yazar. Söz konusu piskopos daha sonra cenaze törenlerini parayla yönettiği için; yine Yahudi bir dönmenin Bakire Meryem'in bir tasviri ile Haçı bir sinagoga koymasına izin verdiği için azarlanır. Dahası, onun ve Sardinyalı diğer piskoposların, metropolitinlerinin izni olmadan dolaştıkları da biliniyordu; buna son vermeliydiler. Sonra, Dalmaçya genel valisine çok sert bir mektup gelir; başka şeylerin yanı sıra şunları söylüyor: "Senin kefaretinin Tanrı'ya mı yoksa insanlara mı olduğunu anlamıyoruz;" yine: "Bizim gözümüze girmeye çalışman konusunda, bütün kalbinle ve ruhunla, bütün gözyaşlarınla, bu tür şeyler için Kurtarıcını memnun etmelisin." Ne halt ettiği konusunda bilgim yok.

Sonra İtalya valisi Calincus'a yazılan bir mektup gelir; Slavlara karşı bir zaferden ötürü onu kutlar ve Üç Metin konusunda yanlışa düşen İstria'lı heretiklere karşı nasıl davranması gerektiğini anlatır. Bu konuda Ravenna piskoposuna da mektup yazar. Syrakousai piskoposuna yazılan ve Gregorius'un başkalarında kusur bulmak yerine kendini savunduğu bir mektupla karşılaşıyoruz. Bu konuyla ilgili soru ciddidir: Ayinin belli bir noktasında "Haleluya" demek gerekir mi, gerekmez mi? Dediğine göre, Gregorius'un kullanımı, Syrakousai piskoposunun öne sürdüğü gibi Bizanslılara itaat ettiğinden değil, mübarek Hieronymus üzerinden St. Yuhanna'dan kaynaklanır. Bu nedenle, onun Yunanların âdetine gereksiz yere boyun eğdiğini düşünenler yanılıyorlardı. (Benzer bir sorun, Rusya'da Eski İnananlar ayrılıkçılığının nedenlerinden biriydi.)

Erkek ya da kadın barbar hükümdarlara yazılan çok sayıda mektup vardır. Frankların kraliçesi, Brunichild piskoposluk kaftanının Fransız bir piskoposa verilmesini istedi ve Gregorius da isteğini yerine getirmeye razıydı; ama ne yazık ki, gönderdiği elçi ayrılıkçıydı. Lombardların kralı Agilulph'a mektup yazıp, barışı sağladığı için kutlar. "Ne yazık ki barış yapılmamış olsaydı, her iki tarafta günah ve tehlikeden, her iki tarafın yararına çalışan zavallı köylülerin kanının akmasından başka ne olabilirdi?" Aynı zamanda Agilulph'un karısı Kraliçe Theodelin-

da'ya da mektup yazıp, kocasını etkileyip iyi yolda kalmasını sağlamasını söyler. Yine Brunichild'e krallığında iki şeyde kusur bulduğunu yazar: Din adamı olmayanların sıradan papaz olarak bir deneme süresi geçirmeden hemen piskoposluğa terfi edilmeleri ve Yahudilerin Hıristiyan köle almalarına izin verilmesi. Frankların kralı Theodoric ve Theodebert'e yazdığı mektuplarda, Frankların örnek dindarlığı nedeniyle yalnızca iyi şeyler söylemek istediğini, ama krallıklarında dini görevlerin alınıp satılmasının yalgınlığına işaret etmeden de edemediğini söyler. Yine yapılan bir yanlışla ilgili Turin piskoposuna mektup yazar. Barbar bir hükümdara yazılan mektup övgü doludur; mektup yazılan kişi, eskiden Ariusçu, ama 587'de Katolik olan Vizigotların kralı Richard'tır. Katolik olmasının ödülü olarak Papa ona "mübarek havari Petrus'un en kutsal bedeninden onun hayırduasını ileten, onun zincirlerinden demirleri içeren küçük bir anahtar" gönderir; "şehitlik için onun boynuna bağlanan [zincir] seni bütün günahlardan korusun" der. Umarım, Majesteleri bu hediyeden memnun kalmıştır.

Antakya Piskoposuna heretik Efes sinodu hakkında talimat verilir ve "Doğu Kiliselerinde hiç kimsenin rüşvet vermeden kutsal bir göreve gelemediği kulağımıza çalınmaktadır" bilgisi verilir; bu, kendi yetki alanına giren yerlerde piskoposun düzelttiği bir konu. Marsilya Piskoposu, tapılan bazı tasvirleri kırdığı için

azarlanır: Tasvirlere tapmanın yanlış olduğu doğrudur, ama yine de tasvirler yararlıdır ve saygı gösterilmelidir. Galyalı iki piskopos, rahibe olan bir hanımefendiyi daha sonra evlenmeye zorlandığı için azarlanır. "Böyle giderse... çoban meziyetine değil, adam kiralama dairesine sahip olacaksın."

Yukarıdakiler, tek bir yıl içinde yazılan mektupların birkaçıdır. O yıl yazdığı mektupların birinde (CXXI) yakındığı gibi, tefekküre zaman bulmaması şaşırtıcı değil.

Gregorius laik öğrenim dostu değildi. Fransa'da Vienne Piskoposu Desiderius'a şunları yazar:

"Kulağımıza geldiğine göre, yüzümüz kızarmadan söyleyemiyoruz, senin Kardeşliğin [yani sanatın] belli kişilere gramer öğretmekmiş. Bu şeyi o kadar yanlış bulduk ve o kadar güçlü bir biçimde kınadık ki, daha önce söylenenleri iniltiyi ve üzüntüyü dönüştürdük; çünkü İsa'ya övgüler, Jüpiter'i öven bir ağızda yer bulamaz... Bir papaz hakkında böyle bir şeyin anlatılması tiksindirici olduğu ölçüde, böyle bir şeyin olup olmadığı kesin ve gerçek kanıtlarla doğrulanmalıdır."

Pagan öğrenime bu düşmanlık, Kilisede en az dört yüzyıl, Gerbert'in (II. Silvester) zamanına kadar sürdü. Ancak on birinci yüzyıldan itibaren Kilise öğrenime dost oldu.

Gregorius'un imparatora yönelik tutumu, barbar krallara yönelik tutumundan çok daha

fazla saygılıdır. İstanbul'da birine yazarken şöyle diyor: "En dindar imparatoru memnun eden şey, neyin yapılmasını emrederse etsin, onun yetkisi dahilindedir. İstediğini yapsın. Yalnızca [ortodoks bir piskoposun] azline karışmamıza meydan vermesin. Yine, yaptıkları kitaba uygunsa biz de uyarız. Kitaba uygun değilse, günaha girmeden yapabildiğimiz kadar katlanırız." İmparator Maurikios, Phokas adlı bir bölük komutanının önderliğinde bir ayaklanmayla tahttan indirilince, bu türedi tahtı ele geçirdi ve Maurikios'un beş oğlunu babasının gözü önünde katlettikten sonra, yaşlı imparatoru da öldürdü. Elbette Phokas'a tacını, ölümden başka seçeneği olmayan İstanbul patriği giydirdi. Daha şaşırtıcı olan, Roma'da görece güvenli bir mesafeden Gregorius'un bu gaspçıya ve karısına dalkavukça mektuplar yazmış olmasıdır. "Ulusların kralları ile cumhuriyetin imparatorları arasında fark vardır; ulusların kralları kölelerin efendileridir, ama cumhuriyetin imparatorları özgür kişilerin efendisidir... Yüce Tanrı her işte ve düşüncede dindar kalbinizi [yani sizi] O'nun lütfuna mazhar kılsın; her ne adaletle yapılırsa, her ne merhametle yapılırsa, göğsünüzdeki Kutsal Ruh ona yönlendirsin." Phokas'ın karısı İmparatoriçe Leontia'ya şunları yazar: "İmparatorluğunuzun huzuru için Yüce Tanrı'ya ne kadar büyük şükran borçlu olduğumuzu, konuşmaya dil, düşünmeye zihin yetmez; çünkü uzun

süredir taşıdığımız ağır yük boynumuzdan alınıp, imparatorluk üstünlüğünün yumuşak boyunduruğu takıldı." Maurikios'un bir canavar olduğu sanılabilir; aslında yaşlı başlı iyi bir adamdı. Gregorius'u mazur göstermek isteyenler, Phokas'ın acımasızlıklarından haberdar olmadığını öne sürerler; ama Bizanslı gaspçıların geleneksel davranışını kesinlikle biliyordu ve Phokas'ın istisna olup olmadığından emin olmayı beklemedi.

Putperestlerin Hıristiyan olması, Kilisenin artan nüfuzunun önemli bir parçasıydı. Gotlar dördüncü yüzyıl bitmeden Ulphilas ya da Ulfila tarafından Hıristiyanlığa döndürülmüştü; ne yazık ki, Vandalların da inancı olan Ariusçuluğa. Ne var ki, Theodoric'in ölümünden sonra Gotlar giderek Katolikleşti; Vizigotların kralı, gördüğümüz gibi, Gregorius zamanında ortodoks inancı benimsedi. Franklar, Clovis'in zamanından beri Katolikti. İrlandalılar, Batı Roma İmparatorluğu çökmeden önce, 432'den 461'de ölene kadar aralarında yaşayan Somersetshire'lı[4] bir centilmen olan St. Patrick tarafından döndürülmüştü. Sonra İrlandalılar da İskoçya'yı ve Kuzey İngiltere'yi Hıristiyanlaştırmaya çok çalıştı. Bu çalışmada en büyük misyoner St. Columba'ydı; biri de, Paskalya tarihi ve diğer önemli konularda Gregorius'a uzun mektuplar yazan St. Columban'dı. İngil-

[4] En azında Bury, St. Patrick'in yaşam öyküsünde öyle diyor.

tere'nin Hıristiyanlaşması, Northumbria dışında, Gregorius'un özellikle üzerinde durduğu bir konuydu. Papa olmadan önce, Roma'da köle pazarında sarı saçlı mavi gözlü iki erkek çocuk gördüğünü ve Anglus oldukları söylenince, "hayır, melek" dediği herkesçe bilinir. Papa olunca, St. Augustinus'u Kent'e Anglusları Hıristiyanlaştırmaya gönderdi. Misyon konusunda St. Augustinus'a, Anglus kralı Edilbert'e ve diğerlerine yazdığı çok sayıda mektup vardır. Gregorius, İngiltere'deki putperest tapınakların yıkılmamasına, ama putların yok edilmesine ve tapınakların kilise olarak kutsanmasına karar verir. St. Augustinus, kuzenlerin evlenip evlenemeyeceği, bir gece önce cinsel ilişkiye giren eşlerin kiliseyi gelip gelemeyeceği ve benzeri konularda Papa'ya sorular sorar (Gregorius, eşler yıkanırsa, gelebilirler diyor.). Bildiğimiz gibi misyon başarılı oldu ve bugün hepimizin Hıristiyan olmasının nedeni budur.

Ele aldığımız dönem şu bakımdan kendine özgüdür: Bu çağın büyük insanları diğer birçok çağın büyüklerinden daha aşağı olmalarına rağmen, gelecek çağlar üzerindeki etkileri daha büyük olmuştur. Roma hukuku, manastırcılık ve papalık uzun ve köklü etkisini çok büyük ölçüde Iustinianos, Benedictus ve Gregorius'a borçludur. Altıncı yüzyılın insanları, kendilerinden öncekilerden daha az uygar olmalarına rağmen, sonraki dört yüzyılın insanlarından daha uygardılar ve sonunda barbar-

ları ehlileştiren kurumların çerçevesini çizmeyi başardılar. Yukarıdaki üç kişiden ikisinin Roma'nın yerlisi aristokrat, üçüncüsünün Roma İmparatoru olduğunu belirtmek gerekir. Gregorius, sözcüğün gerçek anlamında son Romalıdır. Buyurucu ses tonu, görevinin gereği olduğu kadar, içgüdüsel olarak aristokrat Romalı gururuna da dayanır. Ondan sonra Roma kenti, çağlar boyunca büyük insan yetiştiremedi; ama çökerken, kendisini fethedenlerin ruhunu zincirlemeyi başardı: Petrus'un Tahtına duydukları saygı, Sezar'ın tahtından duydukları korkunun bir sonucuydu.

Doğuda tarihin seyri farklıydı. Gregorius otuz yaşındayken, Muhammed doğdu.

Bölüm II

SKOLASTİKLER

7

KARANLIK ÇAĞDA PAPALIK

Büyük Gregorius'tan II. Silvester'e kadar gecen dört yüzyıl süresince, papalık şaşırtıcı kararsızlıklar yaşadı. Bazen Yunan İmparatora, bazen Batılı İmparatora, bazen de yerel Roma aristokrasisine bağlı oldu; yine de sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda gayretli papalar uygun anları yakalayarak, papalık iktidarı geleneğini kurdular. İS 600'den 1000'e kadar olan dönem, ortaçağ Kilisesini ve devletle ilişkisini anlamak bakımından yaşamsal önemdedir.

Papalar kendi çabalarıyla değil, daha çok Lombardların silahları sayesinde Yunan imparatorlardan bağımsızlık kazandılar; ama bunun için onlara bir minnet de duymadılar. Yunan Kilisesi, kendisini inanç konularında karar vermeye ve piskoposları, hatta patrikleri atamaya ve azletmeye yetkili gören İmparatora her zaman büyük ölçüde bağlı kaldı. Keşişler

İmparatordan bağımsız olmaya çalıştılar ve bu nedenle bazen Papanın yanında yer aldılar; ama İstanbul patrikleri İmparatora boyun eğmeye istekli olmalarına rağmen, kendilerini papalık otoritesine herhangi bir şekilde bağlı saymak istemediler. Bazen İmparator, İtalya'da barbarlara karşı Papa'nın yardımına ihtiyaç duyduğunda, İstanbul patriğinden çok Papa'ya yakın oluyordu. Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılmasının ana nedeni, Doğu Kilisesinin papalığın yetkisine boyun eğmeyi reddetmesiydi.

Bizanslılar Lombardlara yenildikten sonra papalar, bu zinde barbarlardan korkmakta haklıydılar. Charlemagne önderliğinde İtalya'yı ve Almanya'yı fetheden Franklarla ittifak kurarak kurtuldular. Bu ittifak, Papa ile İmparator arasında uyumu varsayan bir anayasası bulunan Kutsal Roma İmparatorluğunu ortaya çıkardı. Ne var ki, Karolenj hanedanının gücü hızla geriledi. Başlangıçta Papa bu gerilemeden yarar gördü ve dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında I. Nicholaus, papalığın gücünü o zamana kadar eşi görülmemiş düzeye çıkardı. Ne var ki, genel anarşi Roma aristokrasisinin fiili bağımsızlığına yol açtı; papalığı kontrol eden aristokrasi, feci sonuçlara yol açtı. Büyük reform hareketiyle papalığın ve genel olarak Kilisenin feodal aristokrasiye bağımlılıktan kurtulması, daha sonraki bir bölümün konusu olacak.

Yedinci yüzyılda Roma hâlâ imparatorların askeri gücüne bağlıydı ve papalar ya itaat et-

mek ya da eziyet çekmek zorundaydı. Bazıları, örneğin Honorius, heretiklik noktasına varacak kadar itaat etti; bazıları, örneğin I. Martinus direndi ve İmparator tarafından hapse atıldı. 685'ten 752'ye kadar papalar büyük çoğunluğu Suriyeli ya da Yunandı; ama Lombardlar İtalya'yı daha fazla ele geçirdikçe, Bizans gücü geriledi. İmparator İsaurialı Leo, yalnızca Batının her tarafında değil, Doğunun büyük bir bölümünde de heretiklik olarak görülen ikona kırıcı fermanını 726'da çıkardı. Papalar buna şiddetle ve başarıyla karşı koydu; sonunda 787'de İmparatoriçe İrene'nin (başlangıçta naip) yönetiminde Doğu, ikon kırma heretikliğini terk etti. Bu arada Batıdaki olaylar da, Bizans'ın papalık üzerindeki kontrolüne ebediyen son verdi.

751 yılında Lombardlar, Bizans İtalya'nın başkenti Ravenna'yı ele geçirdi. Bu olay, papaları Lombard tehlikesine maruz bırakırken, Yunan imparatorlara bağımlılıktan da kurtardı. Papalar birçok nedenden ötürü Yunanları Lombardlara tercih etmişti. Birincisi imparatorların otoritesi meşruydu; oysa barbar krallar, imparatorlar tarafından tanınmadıkça gaspçı sayılmaktaydılar. İkincisi Yunanlar uygardı. Üçüncüsü, Lombardlar milliyetçiydi; oysa Kilise Roma enternasyonalizmini koruyordu. Dördüncüsü, Lombardlar eskiden Ariusçuydu ve döndükten sonra da bir miktar kara leke üzerlerinde kalmıştı.

Lombardlar, 739'da Kral Liutprand yönetiminde Roma'yı fethetmeye kalkıştılar ve yardım için Franklara yönelen Papa III. Gregorius buna şiddetle karşı koydu. Clovis'in torunları Merovenj krallar, "Saray Nazırları"nca yönetilen Frank krallığında gerçek iktidarını tamamen kaybetmişti. O sırada Saray Nazırı, piç Fatih William gibi, olağanüstü dinç ve yetenekli bir adam olan Charles Martel'di. 732'de Mağriplileri karşı can alıcı Tours savaşını kazanmış ve böylece Hıristiyan dünyası için Fransa'yı kurtarmıştı. Bu durum, Kilisenin ona minnet duymasını sağladı; ama mali zorluklar, Kilisenin bazı topraklarına el koymasına yol açtı ve bu da Kilisenin takdirini azalttı. Ne var ki, hem o hem de III. Gregorius 741'de öldü ve Charles Martel'in yerine geçen Pepin, Kilise için memnuniyet vericiydi. 754'te Lombardlardan kaçan Papa III. Stephanus Alp Dağlarını geçip Pepin'i ziyaret etti; her iki taraf için oldukça avantajlı olduğu anlaşılan bir pazarlık yapıldı. Papa'nın askeri korumaya ihtiyacı vardı; ama Pepin'in de yalnızca Papa'nın verebileceği bir şeye ihtiyacı vardı: Son Merovenj yerine kendisinin kral ilan edilip meşrulaştırılması. Bunun karşılığında Pepin, Ravenna'yı ve İtalya'da eski Exarchate topraklarının tamamını Papa'ya verdi. İstanbul'un böyle bir hediyeyi kabul edeceği beklenmediği için, bu, Doğu Roma İmparatorluğundan siyasal bir kopuş demekti.

Papalar Yunan imparatorlara bağlı kalmış olsalardı, Katolik Kilisenin gelişimi çok farklı

olurdu. Doğu Kilisesinde İstanbul patriği, ne laik otoriteden bağımsızlık ne de diğer kilise adamlarından üstünlük kazandı. Başlangıçta bütün piskoposlar eşit sayılırdı ve bu görüş Doğuda hatırı sayılır ölçüde varlığını sürdürdü. Dahası İskenderiye'de, Antakya'da ve Kudüs'te başka Doğulu patrikler vardı; oysa Batıda Papa tek patrikti. (Ne var ki, bu olgu Müslüman fethinden sonra önemini yitirdi.) Batıda din dışı kesim yüzyıllardır büyük ölçüde cahildi (Doğuda değildi) ve bu durum, Batıda Kiliseye Doğuda olmayan bir avantaj kazandırdı. İmparatorluk geleneğini Petrus ve Paulus'un şehitlik, ilk Papa olarak Petrus efsaneleriyle birleştirdiği için Roma'nın itibarı Doğudaki kentleri aştı. İmparatorun itibarı Papanınkiyle başa çıkmaya yetebilirdi, ama Batılı hiçbir hükümdarın yetemezdi. Kutsal Roma imparatorları çoğu kez gerçek iktidardan yoksundu; dahası ancak Papa taç giydirince imparator oluyorlardı. Bütün bu nedenlerden ötürü Papanın Bizans egemenliğinden kurtuluşu hem laik hükümdarla ilişkide Kilisenin bağımsızlığı bakımından, hem Batı Kilisesinin yönetiminde papalık monarşisinin kurulması bakımından çok önemliydi.

Önemi büyük bazı belgeler, "Constantinus'un Bağışı" ve Sahte Buyruklar, bu döneme aittir. Sahte Buyruklar bizi ilgilendirmez; ama Constantinus'un Bağışı konusunda bir şeyler söylenmelidir. Pepin'in hediyesine kadim bir

yasallık havası vermek için kilise adamları, İmparator Constantinus'un çıkardığı bir ferman olduğu iddia edilen sahte bir belge hazırladılar; bu fermana göre Constantinus Yeni Roma'yı kurunca, eski Roma'yı ve onun Batıdaki bütün topraklarını Papaya bağışlamıştı. Papanın dünyevi iktidarının temeli olan bu vasiyet, bütün ortaçağ boyunca gerçek kabul edildi. İlk kez Rönesans zamanında, 1439'da Lorenzo Valla tarafından sahte diye reddedildi. Lorenzo, bir sekizinci yüzyıl ürününde doğal olarak bulunmayan "Latin dilinin incelikleri üzerine" bir kitap yazmıştı. Tuhaf bir biçimde, Constantinus'un Bağışı'na karşı kitabını ve Epikuros'u öven bir deneme yayımladıktan sonra, Kiliseden çok Latinliğe önem veren Papa V. Nicholaus tarafından papalık sekreteri yapıldı. Bununla birlikte, Papanın Kilise Devletleri üzerindeki hakkı sözde Bağışa dayanmasına rağmen, V. Nicholaus Kilise Devletlerinden vazgeçmeyi düşünmedi.

Bu dikkate değer belgenin içeriğini, C. Delisle Burns şöyle özetler:[1]

> İznik Amentüsünün, Âdem'in günaha düşüşünün ve İsa'nın doğumunun bir özetinden sonra Constantinus cüzama yakalandığını, doktorların fayda etmediğini ve bunun üzerine "Capitol'ün rahipleri"ne gittiğini söyler.

[1] Henüz yayımlanmamış bir kitaptan aktarıyorum, *The First Europe*.

Rahipler birkaç bebek kesip kanlarıyla yıkanmasını önerdi; ama bebeklerin annelerinin gözyaşları nedeniyle, onları geri gönderdi. O gece Petrus ve Paulus ona göründü ve Papa Silvester'in Soracte'de bir mağarada saklandığını ve onu iyileştireceğini söylediler. Soracte'ye gitti; orada "evrensel Papa" ona Petrus ile Paulus'un Tanrı değil, havari olduğunu anlattı, resimlerini gösterdi, resimlerden onları tanıdı ve bütün "satraplarının" huzurunda kabul etti. Bunun üzerine Papa Silvester, ona kıl bir gömlek içinde geçireceği bir nedamet dönemi belirledi; sonra onu vaftiz etti, o zaman gökten bir elin kendisine dokunduğunu gördü. Cüzamı iyileşti ve putlara tapmaktan vazgeçti. Sonra "bütün satraplarıyla, Senatoyla, soylularıyla ve Roma halkıyla birlikte Petrus'un Makamına üstün bir güç," Antakya, İskenderiye, Kudüs ve İstanbul'dan üstünlük "vermenin iyi olacağını düşündü." Sonra Lateran sarayında bir kilise inşa etti. Papaya tacını, başlığını ve imparatorluk giysilerini verdi. Papanın başına bir taç taktı ve atının dizginlerini tuttu. "Roma'yı, İtalya'nın ve Batının bütün vilayetlerini, kazalarını ve kentlerini ebediyen Roma Kilisesine bağlı olacak şeklide Silvester'e ve ardıllarına" bıraktı; sonra Doğuya gitti, "çünkü Hıristiyan dininin başı ve piskoposlar prensliğinin semavi İmparator tarafından kurulduğu yerde, dünyevi bir İmparatorun iktidar sahibi olması adil olmaz."

Lombardlar Pepin'e ve Papaya uysalca boyun eğmedi; ama Franklarla sürekli tekrarlanan savaşlarda hezimete uğradılar. Sonunda 774'te Pepin'in oğlu Charlemagne İtalya'nın üzerine yürüdü, Lombardları kesin yenilgiye uğrattı, onların kralı oldu, Roma'yı işgal etti ve Pepin'in bağışını doğruladı. Onun dönemindeki Papalar, Hadrianus ve III. Leo, onun planlarını her şekilde geliştirmeyi çıkarlarına uygun buldu. Almanya'nın büyük bölümünü fethetti, Saksonları ağır eziyetlerle Hıristiyanlaştırdı ve sonunda, İS 800'de Noel Günü Roma'da Papanın elinden taç giyen imparator olarak Batı Roma İmparatorluğunu kendi şahsında diriltti.

Kutsal Roma İmparatorluğunun kuruluşu, ortaçağ pratiğinde o kadar olmasa bile ortaçağ teorisinde bir dönemin işaretidir. Ortaçağ bariz bir biçimde hukuki uydurmalara düşkündü; eski Roma İmparatorluğunun Batı vilayetlerinin, *yasal* otoritenin tek kaynağı görülen İstanbul'daki İmparatora ***hukuken*** hâlâ bağlı olduğu uydurması, bu zamana kadar varlığını sürdürmüştü. Hukuki uydurmalarda usta olan Charlemagne İmparatorluk tahtının boş olduğunu savundu; çünkü Doğudaki hükümdar İrene (kendisine imparatoriçe değil, imparator diyordu), bir kadın imparator olamayacağı için, bir gaspçıydı. Charlemagne, meşruiyetini Papadan aldı. Bu nedenle, başından beri papa ile imparatorun karşılıklı bağımlılığı söz

konusuydu. Roma'da Papa tarafından taç giydirilmedikçe hiç kimse imparator olamazdı; diğer yanda birkaç yüzyıl boyunca her güçlü imparator papaları atama ya da azletme hakkı talebinde bulundu. Ortaçağın meşru iktidar teorisi, hem imparatora hem papaya dayanmaktaydı; karşılıklı bağımlılıkları ikisi içinde sinir bozucuydu, ama yüzyıllarca kaçınılmaz oldu. Bazen birinin, bazen diğerinin yararına sürekli sürtüşmeler oldu. Sonunda on üçüncü yüzyılda çatışma uzlaştırılamaz hale geldi. Papa galip geldi, ama kısa süre sonra ahlaki otoritesini yitirdi. Hem Papa hem Kutsal Roma İmparatoru varlığını sürdürdü; Papa bugüne kadar, İmparator Napoleon'un zamanına kadar. Ancak onların yetkilerine ilişkin oluşan ortaçağ teorisi, on beşinci yüzyılda etkisini yitirdi. Bu teorinin savunduğu Hıristiyan dünyanın birliği, laik alanda Fransız, İspanyol ve İngiliz monarşileri, din alanında Reformasyon tarafından yok edildi.

Charlemagne'ın ve maiyetinin karakterini, Dr. Gerhard Seeliger şöyle özetler:[2]

> Charlemagne'ın sarayında zinde bir yaşam gelişti. Orada ihtişam ve deha görüyoruz, ama ahlaksızlık da var; çünkü Charlemagne, etrafına topladığı kişiler konusunda titiz değildi. Kendisi model değildi, beğendiği ve yararlı bulduğu kişilerde en büyük suiistima-

[2] *Cambridge Medieval History*, II, 663 içinde.

le katlandı. Yaşamı fazla kutsallık sergilememesine rağmen "Kutsal İmparator" diye hitap ediliyordu. Ona böyle hitap eden Alcuin, İmparatorun güzel kızı Rotrud'u, karısı olmadığı halde Maine Kontu Roderic'ten bir oğlu olmasına rağmen, seçkin erdemlerinden ötürü övüyordu. Charlemagne kızlarından ayrılmazdı, evlenmelerine izin vermezdi ve bu nedenle sonuçlarını kabul etmek zorundaydı. Diğer kıza Bertha'nın da, St. Riquier'li dindar Başkesiş Angilbert'ten iki oğlu olmuştu. Aslında Charlemagne'ın sarayı, çok gevşek bir yaşamın merkeziydi.

Charlemagne, siyasal olarak Kiliseyle ittifak halinde, ama kişisel dindarlık yükünün altına girmeyen zinde bir barbardı. Okuyamaz ve yazamazdı, ama edebi bir yeniden doğuş başlattı. Kendi yaşamında hovardaydı ve kızlarına aşırı derecede düşkündü; ama tebaasında kutsal yaşamı teşvik etmek için elinden geleni yaptı. Babası Pepin gibi, Almanya'da nüfuzunu geliştirmek için misyonerlerin gayretinden ustaca yararlandı; ama Papaların emirlerine uymasına da dikkat etti. Onlar da seve seve buna uydular; çünkü Roma barbar bir kent haline gelmişti; Papanın şahsı dışarıdan bir koruma olmadan güvende değildi ve papalık seçimleri yozlaşıp, hizip kavgalarına dönüşmüştü. 799'da yerel düşmanlar Papa'yı yakaladı, hapse attı ve onu kör etmekle tehdit etti. Charlemagne'ın

ömrü boyunca sanki yeni bir düzen başlayacak gibi görünüyordu; ama onun ölümünden sonra, teori dışında fazla bir şey kalmadı.

Kilisenin ve daha özel olarak papalığın kazanımları, Batı Roma İmparatorluğununkinden daha somuttu. İngiltere, Büyük Gregorius'un emri altında bir manastır misyonu tarafından Hıristiyanlaştırılmıştı ve yerel otoriteye alışık piskoposların bulunduğu ülkelerden daha fazla Roma'ya bağlı kaldı. Almanya'nın Hıristiyanlaşması, Charles Martel ve Pepin'in arkadaşı, Papa'ya tamamen sadık İngiliz misyoner St. Bonifatius'un eseriydi. Bonifatius Almanya'da çok sayıda manastır kurdu; onu arkadaşı St. Gallus kendi adını taşıyan İsviçre manastırını kurdu. Bazı otoritelere göre, Bonifatius, Kralların Birinci Kitabından alınan bir ritüelle Pepin'i kral olarak atadı.

St. Bonifatius Devonshire'lıydı; Exeter ve Winchester'da eğitim gördü. 716'da Frisia'ya gitti, ama hemen geri dönmek zorunda kaldı. 717'de Roma'ya gitti ve 719'da Papa II. Gregorius onu Almanya'ya Almanları Hıristiyanlaştırmaya ve İrlandalı misyonerlerin (Paskalyanın tarihi ve tepe tıraşı konusunda yanılgıya düşen) etkisiyle savaşmaya gönderdi. Epeyce başarı gösterdikten sonra 722'de Roma'ya döndü ve orada, itaat yemini ettiği II. Gregorius tarafından piskopos yapıldı. Papa Charles Martel'e yazılmış bir mektubu ona verip, putperestleri Hıristiyanlaştırmanın yanı sıra he-

retikliği bastırmakla da görevlendirdi. 732'de başpiskopos oldu; 738'de üçüncü kez Roma'yı ziyaret etti. 741'de Papa Zacharias onu papalık elçisi yaptı ve Frank Kilisesini ıslah etmekle görevlendirdi. Benediktenlerinkinden daha katı bir tüzükle yönetilen Fulda manastırını kurdu. Sonra, Salzburg'un Virgil adlı İrlandalı piskoposuyla bir tartışmaya girdi; Virgil, bizimki dışında başka dünyaların bulunduğunu savundu, ama yine de aziz ilan edildi. 754'te, Frisia'ya döndükten sonra Bonifatius ve arkadaşları putperestler tarafından katledildi. Onun sayesinde Alman Hıristiyanlığı İrlandalılara değil, papalığa oldu.

İngiliz manastırlar, özellikle Yorkshire'dakiler, o sırada büyük önem taşımaktaydı. Roma Britanya'sında var olduğu şekliyle uygarlık yok olmuştu ve Hıristiyan misyonerlerin getirdiği yeni uygarlık, her şeyi doğrudan Roma'ya borçlu olan Benedikten manastırların etrafında toplanmıştı. Muhterem Bede Jarrow'da bir keşişti. Onun öğrencisi ve York'un ilk başpiskoposu Ecgbert bir katedral okulu kurdu; Alcuin orada eğitim gördü.

Alcuin, o zamanın kültüründe önemli bir figürdür. 780'de Roma'ya gitti ve yolculuğu sırasında Parma'da Charlemagne'la tanıştı. İmparator onu Franklara Latince öğretmekle ve kraliyet ailesini eğitmekle görevlendirdi. Ömrünün önemli bir bölümünü Charlemagne'ın sarayında geçirip, ders vermekle ve okul kur-

makla uğraştı. Ömrünün sonunda Tours'ta St. Martin's başkeşişiydi. York'taki kilisenin nazım bir tarihi de dahil, çok sayıda kitap yazdı. İmparator eğitimsiz olmasına rağmen, kültürün değerine inancı vardı ve karanlık çağın karanlığını kısa bir dönem azalttı; ama bu yöndeki çalışması geçiciydi. Yorkshire'ın kültürü bir süre Danlar tarafından yok edildi, Fransa'nınkine Normanlar zarar verdi. Sarazenler Güney İtalya'ya akın etti, Sicilya'yı fethetti ve 846'da Roma'ya bile saldırdılar. Bütününe bakınca, onuncu yüzyıl, Batı Hıristiyan dünyasında en karanlık dönemdi; çünkü dokuzuncu yüzyıl, İngiliz din adamları ve Johannes Scotus tarafından kurtarılır.

Charlemagne'ın ölümünden ve imparatorluğunun bölünmesinden sonra Karolenj iktidarın çökmesi, başlangıçta papalığın avantajınaydı. Papa I. Nicholaus (858-867) papalığın gücünü daha önce ulaşılmış olanın çok üstüne çıkardı. Doğunun ve Batının imparatorlarıyla, Fransa Kralı Dazlak Karl'la, Lorraine Kralı II. Lothar'la ve neredeyse her Hıristiyan ülkenin piskoposluğuyla kavga etti; ama neredeyse bütün kavgalarında başarılı çıktı. Birçok bölgede ruhban sınıf yerel prenslere bağımlı hale gelmişti ve bu durumu düzeltmek için çalışmaya başladı. En büyük iki anlaşmazlığı II. Lothar'ın boşanması ve İstanbul patriği İgnatios'un azliyle ilgiliydi. Ortaçağ boyunca Kilisenin yetkisi büyük ölçüde kralların boşanmasıyla ilgiliy-

di. Krallar dik başlı tutku adamlarıydı ve evliliğinin bozulamazlığının, yalnızca tebaa için bir öğreti olduğunu düşünüyorlardı. Ne var ki, Kilise bir evliliği tek başına resmileştirebilirdi ve Kilise bir evliliği geçersiz ilan ettiğinde, bir veraset anlaşmazlığının ve hanedan savaşının çıkması olasıydı. Bu nedenle Kilise, kral boşanmalarına ve sıra dışı evliliklere karşı çıkma konusunda çok güçlü bir konumdaydı. İngiltere'de bu konumunu VIII. Henry döneminde kaybetti, ama VIII. Edward döneminde tekrar kazandı.

II. Lothar boşanmak isteyince, krallığındaki din adamları razı oldu. Ne var ki, Papa Nicholaus onay veren piskoposları görevden aldı ve Kralın boşanma isteğini toptan geri çevirdi. Lothar'ın kardeşi İmparator II. Louis, Papayı korkutup yıldırmak niyetiyle Roma'nın üzerine yürüdü; ama hurafe terörü üstün geldi ve geri çekildi. Sonunda Papanın iradesi üstün geldi.

Patrik İgnatios konusu, Papa'nın kendisini Doğuda hâlâ kabul ettirebildiğini gösterdiği için ilginçti. Naip Bardas'ın hoşuna gitmeyen İgnatios azledildi ve o zamana kadar din adamı olmayan Photios onun yerine atandı. Bizans hükümeti Papa'dan bu işlemi onaylamasını istedi. Konuyu araştırmaya iki elçi gönderdi; elçiler İstanbul'a gelince gözleri korkutuldu ve onayları alındı. Gerçekler bir süre Papa'dan gizlendi; ama haberi olunca çok sinirlendi. So-

runu görüşmek üzere Roma'da bir konsil topladı; elçilerden birini ve Photios'u kutsayan Syrakousai başpiskoposunu azletti; Photios'u aforoz etti, onun görevlendirdiği herkesi görevinden aldı ve ona karşı geldiği için azledilenlerin hepsini görevlerine iade etti. İmparator III. Mikhael'in tepesi attı ve Papa'ya öfkeli bir mektup yazdı, ama Papa şu yanıtı verdi: "Kral-rahiplerin ve imparator-başrahiplerin zamanı geçti, Hıristiyanlık iki işlevi ayırdı ve Hıristiyan imparatorların ebedi yaşam konusunda Papaya ihtiyaçları vardır, oysa papaların dünyevi şeyler dışında imparatorlara ihtiyacı yoktur." Photios ve İmparator, Papa'yı aforoz eden ve Roma Kilisesini heretik ilan eden bir konsil toplayarak karşılık verdi. Ne var ki, bundan kısa süre sonra III. Mikhael öldürüldü ve ardılı Basileos, İgnatios'u görevine iade edip, bu konuda Papa'nın yetkisini açıkça tanıdı. Zafer, Nicholaus'un ölümünden hemen sonra gerçekleşti ve neredeyse tamamen, saray devrimlerinin kazalarına bağlanabilir. İgnatios'un ölümünden sonra Photios yine patrik oldu ve Doğu ile Batı Kiliseleri arasındaki ayrılık genişledi. Bu nedenle, Nicholaus'un bu konudaki politikasının uzun erimde muzaffer olduğu söylenemez.

Nicholaus, iradesini piskoposluğa kabul ettirmede, krallara olduğundan daha fazla güçlük çekti. Başpiskoposlar kendilerini çok büyük adam saymaya başlamıştı ve dini bir hü-

kümdara uysalca boyun eğmek istemiyorlardı; ama Nicholaus piskoposların varlıklarını Papaya borçlu olduklarını savundu ve yaşadığı sürece, bu görüşü egemen kılmada genel olarak başarılı oldu. Bu yüzyıllar boyunca piskoposların nasıl atanması gerektiği konusunda epeyce kuşku vardı. Başlangıçta, bulundukları katedral kentindeki müminlerin oylarıyla, sonra civar piskoposların oluşturduğu bir sinod tarafından; daha sonra bazen Kral, bazen Papa tarafından seçildiler. Piskoposlar çok ciddi nedenlerle azledilebilirlerdi; ama Papa ya da bölgesel bir sinod tarafından yargılanıp yargılanamayacakları belli değildi. Bütün bu belirsizlikler bir makamın yetkilerini, o makamı elinde tutanların enerjisine ve dirayetine bağımlı kılmaktaydı. Nicholaus papalık yetkisini, o sırada olabilecek en uç sınırlara kadar uzattı; ondan sonraki dönemde, yine alt düzeylere indi.

Onuncu yüzyıl boyunca papalık, tamamen yerel Roma aristokrasisinin denetimindeydi. Papaların seçimi konusunda hâlâ sabit bir kural yoktu; yükselmelerini bazen halkın isteğine, bazen imparatorlara ya da krallara, bazen de onuncu yüzyılda olduğu gibi Roma'da yerel kent iktidarını ellerinde tutanlara borçluydular. O sırada Roma, Büyük Gregorius zamanında olduğu gibi uygar bir kent değildi. Bazen hizip kavgaları olurdu; bazen zengin bir aile, şiddeti ve rüşveti birleştirerek iktidarı ele ge-

çirirdi. Batı Avrupa'nın zayıflığı ve düzensizliği bu dönemde o kadar büyüktü ki, Hıristiyan dünya tam bir yıkım tehlikesi içinde gibi görünmüş olabilir. Fransa Kralı ve İmparator kendi egemenlik alanlarında ismen kendilerine bağlı olan feodal derebeylerinin yarattığı kargaşayı durduracak güçte değildi. Macarlar Kuzey İtalya'ya akınlar düzenledi. Normanlar, 911'de Normandiya'yı alıp karşılığında Hıristiyan olana kadar Fransa kıyılarına saldırdı; ama İtalya'da ve Güney Fransa'da en büyük tehlike, Hıristiyanlaştırılamayan ve Kiliseye saygı duymayan Sarazenlerden geldi. Dokuzuncu yüzyılın sonunda Sicilya'nın fethini tamamladılar; Napoli'nin yakınında Garigliano Irmağının kıyısına yerleştiler; Monte Cassino ve diğer büyük manastırları yıktılar; Provence'ın kıyısına bir yerleşim yeri kurdular ve oradan İtalya'ya ve Alp vadilerine akınlar düzenleyip, Roma ile Kuzey arasındaki ulaşımı kestiler.

915'te Garigliano Sarazenlerini yenen Doğu Roma İmparatorluğu, Sarazenlerin İtalya'yı fethetmesini önledi. Fakat Iustinianos'un fethinden sonra yaptığı gibi Roma'yı yönetecek kadar güçlü değildi ve papalık, yaklaşık yüz yıl boyunca, Roma aristokrasisinin ya da Tusculum kontlarının bir arpalığı oldu. Onuncu yüzyılın başında en güçlü Romalılar "Senatör" Theophylact ve onun kızı Marozia'ydı; papalık bu ailede neredeyse kalıtsal hale geldi. Marozia'nın peş peşe birkaç kocası ve sayısı bilin-

meyen sevgilisi oldu. Sevgililerinden birini; II. Sergius (904-911) unvanıyla papalığa yükseltti. Ondan olan oğlu, Papa XI. Ioannes (931-936) oldu; on altı yaşında Papa olan ve "Lateran sarayında düzenlenen safahat alemleriyle ve sefih yaşamıyla papalığın itibarsızlaşmasını tamamlayan"[3] XII. Ioannes (955-964) onun torunuydu. Kadın "Papa Joan" efsanesinin temeli, herhalde Marozia'dır.

Bu dönemin papaları, onlardan önceki papaların Doğu'da sahip olduğu nüfuzu doğal olarak kaybettiler. I. Nicholaus'un Alp Dağlarının kuzeyindeki piskoposlar üzerinde başarıyla kullandığı iktidarı da kaybettiler. Taşra konsilleri Papa'dan tam bağımsızlıklarını ilan ettiler; ama hükümdarlardan ve feodal lordlardan bağımsızlıklarını koruyamadılar. Piskoposlar giderek daha fazla din dışı feodal kodamanlara benzediler. "Bu nedenle Kilise de, din dışı toplumun içine düştüğü anarşinin kurbanı gibi görünür; bütün kötü iştahlar denetimden çıkmakta ve dinle, onlara emanet ruhların kurtuluşuyla hâlâ biraz olsun ilgisi kalmış din adamları, evrensel çöküşün yasını tutmakta ve müminlerin gözlerini dünyanın sonu ve Kıyamet Günü endişesine yöneltmektedir."[4]

Bununla birlikte, 1000 yılında çokça sanıldığı gibi bu döneme özel bir dünyanın sonu korkusunun egemen olduğunu varsaymak yan-

[3] *Cambridge Medieval History*, III, 455.

[4] *A.g.e.*

lıştır. Hıristiyanlar St. Paulus'tan beri dünyanın sonunun yakın olduğuna inanıyor, ama yine de gündelik işleriyle uğraşmaya devam ediyorlardı.

1000 yılı, Batı Avrupa uygarlığının battığı en dip noktanın işareti kabul edilebilir. 1914'e kadar devam eden yukarı doğru hareket, bu noktadan başladı. Başlangıçta ilerleme esas olarak manastır reformu sayesinde oldu. Manastır tarikatlarının dışında kalan din adamları çok büyük ölçüde şiddet düşkünü, ahlaksız ve dünya zevklerine düşkün olmuştu; dindarların bağışlarına borçlu oldukları zenginlik ve güç onları bozmuştu. Aynı şey defalarca manastır tarikatlarının başına da geldi; ama reformcular, bozulduğu her seferinde ahlaki güçlerini yeni bir gayretle canlandırdı.

1000 yılını bir dönüm noktası haline getiren bir neden de, en azından Batı Avrupa söz konusu olduğu ölçüde, hem Müslümanların hem kuzeyli barbarların fetihlerinin kesilmesidir. Gotlar, Lombardlar, Macarlar ve Normanlar peş peşe dalgalar halinde geldiler; her sürü sırası gelince Hıristiyanlaştı, ama her biri sırası gelince uygar geleneği de zayıflattı. Batı Roma İmparatorluğu çok sayıda barbar krallığa bölündü; krallar kendi vasalları üzerindeki otoriteyi yitirdi; küçük ve büyük ölçekte sürekli şiddet ortamıyla anarşi genelleşti. Sonunda kuzeyli fatihlerin tümü Hıristiyanlığı kabul etmiş ve yerleşik yaşama geçmişti. En son ge-

len Normanlar, uygarlığa özellikle yetenekli olduklarını gösterdiler. Sicilya'yı Sarazenlerden geri aldılar ve İtalya'yı Müslüman tehlikesinden kurtardılar. Danların Roma dünyasından kopardığı İngiltere'yi Roma dünyasına geri getirdiler. Normandiya'ya yerleşince, Fransa'nın canlanmasına olanak tanıdılar ve sürece maddi yardımda bulundular.

600'den 1000'e kadar olan dönem için "Karanlık Çağ" ifadesini kullanmamız, Batı Avrupa'ya aşırı ölçüde yoğunlaştığımızın işaretidir. Çin'de bu dönem Çin şiirinin en büyük çağı ve diğer birçok bakımdan en dikkate değer dönem olan Tang hanedanı zamanını kapsar. Hindistan'dan İspanya'ya kadar parlak İslam uygarlığı gelişti. Bu dönemde Hıristiyanlığın kaybı, uygarlığın kaybı değildi; tam tersine. Batı Avrupa'nın daha sonra hem güç hem kültür bakımından egemen olacağını kimse tahmin edemezdi. Bize Batı Avrupa uygarlığı uygarlık gibi görünür, ama bu dar bir bakıştır. Uygarlığımızın kültürel içeriğinin çok büyük bölümü bize Doğu Akdeniz'den, Yunanlardan ve Yahudilerden gelir. İktidara gelince: Batı Avrupa, Pön Savaşlarından Roma'nın çöküşüne kadar egemendi; yani kabaca İÖ 200'den İS 400'e kadar altı yüzyıl boyunca. Ondan sonra Batı Avrupa'da hiçbir devlet, Çin'le, Japonya'yla ya da Halifelikle boş ölçüşemez.

Rönesanstan itibaren üstünlüğümüz, kısmen bilim ve bilimsel teknik, kısmen ortaçağ-

da yavaş yavaş inşa edilen siyasal kurumlar sayesindedir. Bu üstünlüğün devam etmesi için hiçbir neden yoktur. Şimdiki savaşta Rusya, Çin ve Japonya büyük bir askeri güç sergilemektedir. Bütün bunlar Batı tekniğini Doğu ideolojisiyle –Bizans, Konfüçyüsçü ya da Şinto– birleştirir. Hindistan özgürleşse, başka bir Doğu öğesi katkısında bulunacaktır. Sonraki birkaç yüzyıl içinde, eğer varlığını sürdürürse uygarlığın, Rönesanstan bu yana olduğundan daha büyük bir çeşitliliğe sahip olması olası görünüyor. Üstesinden gelinmesi daha zor olan bir kültür emperyalizmi vardır. Batı Roma İmparatorluğu çöktükten uzun süre sonra –aslında Reformasyona kadar– bütün Avrupa kültürü Roma emperyalizminden bir iz taşıdı. Şimdi de, bize göre, bir Batı Avrupa emperyalist çeşnisi vardır. Bu savaştan sonra dünyada huzur içinde olacaksak, sanırım, düşüncelerimizde Asya'yı siyasal olduğu kadar kültürel olarak da eşit kabul etmek zorundayız. Bunun hangi değişikliklere yol açacağını bilmiyorum, ama değişikliklerin köklü ve büyük önemde olacaklarına inanıyorum.

8

JOHANNES SCOTUS

Adına bazen Eriugena ya da Erigena da eklenen[1] Johannes Scotus, dokuzuncu yüzyılın en şaşırtıcı kişisidir; beşinci ya da on beşinci yüzyılda yaşasaydı daha az şaşırtıcı olurdu. İrlandalıydı, yeni-Platoncuydu, yetkin bir Yunanca bilginiydi, Pelagiusçuydu, panteistti. Ömrünün çoğunu Fransa kralı Dazlak Karl'ın himayesi altında geçirdi ve bildiğimiz kadarıyla ortodoksluktan çok uzak olmasına rağmen, kovuşturmadan kurtuldu. Aklı inancın üzerinde tuttu ve kilise adamlarının otoritelerine aldırmadı; yine de anlaşmazlıklarını halletmek için onun hakemliğine başvuruldu.

Böyle bir kişinin ortaya çıkışını anlamak için, dikkatimizi ilk önce St. Patrick'i izleyen yüzyıllardaki İrlanda kültürüne çevirmeliyiz. St. Patrick'in İngiliz olması gibi son derece acı

[1] Bu ekleme gereksizdir; adını "İrlanda'dan İrlandalı Johannes" haline getirir. Dokuzuncu yüzyılda "Scotus" "İrlandalı" demektir.

bir olgu dışında, neredeyse bir o kadar acı iki durum daha vardır: Birincisi oraya gitmeden öne İrlanda'da Hıristiyanlar vardı; ikincisi İrlanda Hıristiyanlığı için ne yapmış olursa olsun, İrlanda kültürü ona borçlu değildi. Önce Attila, sonra Gotlar, Vandallar ve Alaric'in Galya'yı istilası sırasında (diyor Galli bir yazar), "deniz tarafındaki bütün bilgili insanlar kaçtı ve denizin ötesindeki ülkelerde, yani İrlanda'da ve gittikleri diğer yerlerde, bu bölgelerin sakinlerine bilgide muazzam bir ilerleme getirdi."[2] Bunlardan İngiltere'ye sığınmış olanlar, Angıllar, Saksonlar ve Jutler tarafından alt edilmiş olmalı; ama İrlanda'ya gidenler, misyonerlerle birlikte, Kıtada yok olmakta olan bilgi ve uygarlıktan önemli miktarda aktarmayı başardılar. Altıncı, yedinci ve sekizinci yüzyıllar boyunca, Latin klasiklerine hatırı sayılır bir aşinalığın yanı sıra Yunanca bilgisinin de İrlandalılar arasında varlığını sürdürdüğüne inanmak için iyi nedenler vardır.[3] Kendisi de Atina'da eğitim gören bir Yunan olan Canterbury başpiskoposu Theodore'nin (669-690) zamanından beri İngiltere'de Yunanca bilinmekteydi; İrlandalı misyonerler aracılığıyla Kuzey'de de öğrenilmiş olabilir. "Yedinci yüzyılın ikinci yarısında," diyor Montague James, "Bilgi

[2] *Cambridge Medieval History*, III, 501.

[3] Bu sorun, *Cambridge Medieval History*, III, Bl. XIX'de özenle tartışılır ve İrlandalıların Yunanca bildiği sonucuna varılır.

susuzluğu en fazla İrlanda'da vardı ve öğretim işi en aktif biçimde yürütülüyordu. Orada Latin dili (ve daha az ölçüde Yunanca) bilimsel bir bakış açısıyla öğrenilirdi... Önce misyonerlik gayretiyle ve daha sonra ülkedeki sorunlu koşullar yüzünden mecbur kalıp kalabalık halde Kıta'ya geçince, değer vermeyi öğrendikleri edebiyat kırıntılarının kurtarılmasında etkili oldular."[4] Auxere'li Heiric, 876 civarında bu İrlandalı bilgin akışını tasvir eder: "İrlanda, denizin tehlikelerini hiçe sayarak, filozoflarıyla neredeyse kitlesel halde kıyılarımıza göçüyor ve en bilgili olanları, bilge Süleyman'ın [yani Kral Dazlak Karl] buyruğunu dinlemek için kendilerini gönüllü sürgüne mahkûm ediyor."[5]

Bilginlerin yaşamı çoğu kez mecburi göçebelik olmuştur. Yunan felsefesinin başlangıcında birçok filozof Perslerden kaçan mülteciydi; Yunan felsefesinin sonunda, Iustinianos zamanında ise, Perslere sığınan mülteci oldular. Beşinci yüzyılda, gördüğümüz gibi, bilginler Germenlerden kurtulmak için Galya'dan Dış Hebridler'e kaçtı; dokuzuncu yüzyılda İskandinavlardan kurtulmak için İngiltere'den ve İrlanda'dan kaçtılar. Günümüzde Alman filozoflar, kendi yurttaşlarından kurtulmak için daha da Batıya kaçmak zorunda kalıyorlar. Acaba, geriye kaçış da o kadar uzun sürer mi?

[4] *A.g.e.*, s. 507-8.
[5] *A.g.e.*, s. 524.

Klasik kültür geleneğini Avrupa için sakladıkları dönemde İrlandalılar hakkında çok az şey biliniyor. Bu bilgi de manastırlarla bağlantılıdır ve nedamet defterlerinin gösterdiği gibi, dindarlıkla doluydu; ama teolojik inceliklerle pek ilgili görünmüyorlar. Piskoposluk değil daha çok manastır bilgisi olduğu için, Büyük Gregorius'tan itibaren Kıtadaki kilise yaşamını karakterize eden yönetsel bakışa sahip değildi. Esas olarak Roma'yla fiili teması kopuk olduğu için, Papa'yı St. Ambrosius zamanında görüldüğü gibi görüyordu, daha sonraları görüldüğü gibi değil. Pelagius, olasılıkla bir Briton olmasına rağmen, bazı kişiler İrlandalı olduğunu düşünür. Pelagius'un heretikliğinin, Galya'da zorlukla yapıldığı gibi yok edilemediği İrlanda'da varlığını sürdürmüş olması olasıdır. Bu koşullar, Johannes Scotus'un spekülasyonlarının olağanüstü özgürlüğünü ve tazeliğini anlamaya bir miktar yardımcı olur.

Johannes Scotus'un yaşamının başı ve sonu bilinmiyor; Fransa kralı tarafından işe alındığı ara dönemi biliyoruz. 800 civarında doğduğu ve 877 civarında öldüğü sanılır; ama her iki tarih de tahminidir. Papa I. Nicholaus'un papalığı sırasında Fransa'daydı ve yaşadığı dönemde, Dazlak Karl ve İmparator Mikhael gibi Papa'yla bağlantılı kahramanlarla ve bizzat Papa'nın kendisiyle karşılaşıyoruz.

Johannes'i 843'te Dazlak Karl Fransa'ya davet etti ve saray okulunun başına geçirdi. Bir

keşiş olan Gottschalk ile önemli bir din adamı ve Rheims Başpiskoposu olan Hincmar arasında, kader ve özgür iradeyle ilgili bir tartışma çıkmıştı. Keşiş kaderci, başpiskopos özgürlükçüydü. Johannes, *De divina praedestinatione* [İlahi Kader Üzerine] başlıklı bir kitapçıkla başpiskoposu destekledi; ama desteği basiret sınırlarını aştı. Konu dikenliydi; Augustinus, Pelagius'a karşı yazılarında konuyu ele almıştı; ama Augustinus'la hemfikir olmak tehlikeliydi ve açıkça ona karşı olmak daha da tehlikeliydi. Johannes özgür iradeyi destekledi ve bu, sansürden geçebilirdi; ama argümanının salt felsefi niteliği öfke yarattı. Teolojide kabul edilen bir şeyi çürütmeyi amaçlamamakla birlikte, vahiyden bağımsız bir felsefenin eşitliğini, hatta üstünlüğünü savunuyordu. Ona göre akıl ile vahiy hakikatin iki kaynağıdır, dolayısıyla çatışamazlar; ama çatışacak *gibi görünürse* de, akıl tercih edilmelidir. Doğru din, diyordu, doğru felsefedir; ama öte yandan, doğru felsefe de doğru dindir. Eseri 855'te ve 859'da iki konsil tarafından mahkûm edildi; ilk konsil eseri "İrlanda lapası" olarak tanımladı.

Bununla birlikte, samimi olduğu anlaşılan kralın desteği sayesinde cezadan kurtuldu. Malmesbury'li William'a inanmak gerekirse, Johannes'le birlikte yemek yerken kral "Bir İrlandalıyı [scot] bir ayyaştan (sot) ayıran nedir?" diye sorunca, Johannes "yalnızca yemek masası" yanıtını vermiş. Kral 877'de öldü ve o

tarihten sonra Johannes hakkında bir şey bilinmiyor. Bazıları aynı yıl onun da öldüğünü düşünür. Büyük Alfred tarafından İngiltere'ye davet edildiğine, Malmesbury ya da Athelney başkeşişi olduğuna ve keşişler tarafından öldürüldüğüne dair söylentiler vardır. Ne var ki, bu talihsizlik başka bir Johannes'in başına gelmiş gibi görünüyor.

Johannes'in sonraki eseri, Yunancadan Sahte Dionysios çevirisiydi. Bu, erken ortaçağda büyük ün kazanan bir eserdi. St. Paulus Atina'da vaaz verirken, "birkaç kişi ona katılıp inandı, bunların arasında kurul üyesi Dionysios... da vardı" (Elçilerin İşleri XVII, 34). Şimdi bu adamla ilgili daha fazla bir şey bilinmiyor; ama ortaçağda çok şey biliniyordu. Fransa'ya gitmiş ve St. Denis manastırını kurmuştu; en azından, Johannes Fransa'ya gelmeden hemen önce başkeşiş olan Hilduin öyle diyordu. Dahası, yeni-Platonculuğu Hıristiyanlıkla uzlaştıran önemli bir eserin ünlü bir yazarıydı. Bu eserin tarihi bilinmiyor; 500'den önce ve Plotinos'tan sonra olduğu kesindir. Doğuda yaygın bir biçimde biliniyor ve beğeniliyordu; ama Batıda, Yunan İmparator Mikhael 827'de kitabın bir kopyasını Dindar Ludwig'e gönderene ve o da yukarıda sözü edilen Başkeşiş Hilduin'e verene kadar pek bilinmiyordu. Kendi manastırının kurucusu ve St. Paulus'un öğrencisi tarafından yazıldığına inanan Hilduin, içinde ne olduğunu öğrenmek istedi; ama Johannes ortaya çıkana

kadar kimse Yunancadan çeviremedi. Johannes çeviriyi tamamladı; o zamandan itibaren Batıda Katolik felsefe üzerinde büyük bir etkisi olan Sahte Dionysios'la görüşleri uyuştuğu için çeviriyi şevkle yapmış olmalı.

Johannes'in çevirisi 860'ta Papa Nicholaus'a gönderildi. Papa, yayınlanmadan önce izni alınmadığı için gücendi ve Karl'a Johannes'i Roma'ya göndermesini emretti, dikkate alınmayan bir emir; ama işin özü ve daha özel olarak çeviride sergilenen bilimsellik konusunda bir kusur bulamadı. Fikrini almak üzere Yunan kütüphanecisi Anastasios'a verdi; Anastasios, uzak ve barbar bir ülkeden gelen bir adamın bu kadar derin bir Yunanca bilgisine sahip olmasına şaşırdı.

Johannes'in en büyük eseri, *Doğanın Bölünmesi Üzerine*'ydi (Yunanca). Bi kitaba, skolastik dönemde "gerçekçi" denilirdi; yani Platon'la birlikte, tümellerin tikellerden önce geldiğini savunuyordu. Yalnızca olanı değil, olmayanı da "Doğa"ya dahil eder. Doğanın tamamı dört sınıfa bölünür: (1) yaratan ve yaratılmayan; (2) yaratan ve yaratılan; (3) yaratılan ve yaratmayan; (4) ne yaratan ne de yaratılan. Birincisi açıkça anlaşıldığı gibi Tanrıdır. İkincisi Tanrının içinde var olan (Platonca) idealardır. Üçüncüsü, uzaydaki ve zamandaki şeylerdir. Dördüncüsü, şaşırtıcı bir biçimde, yine Tanrıdır, Yaratan olarak değil, bütün şeylerdeki Son ve Amaç olarak. Tanrıdan gelen her şey, ona dön-

meye çalışır; bu nedenle bu tür bütün şeylerin sonu, başlangıçlarıyla aynıdır. Bir ile çok arasındaki köprü Logos'tur.

Var-olmayanların dünyasına çeşitli şeyleri, örneğin düşünülür dünyaya ait olmayan fiziksel nesneleri ve ilahi örüntünün kaybı anlamına geldiği için günahı dahil eder. Yalnızca yaratan ve yaratılmayanın özsel tözü vardır; bütün şeylerin özüdür. Tanrı şeylerin başlangıcı, ortası ve sonudur. Tanrının özü insanlar, hatta melekler için bile bilinemezdir. Hatta Kendisi için bile bir anlamda bilinemezdir: "Tanrı kendisini, ne olduğunu bilmez. O bir *ne* değildir; bir bakıma Kendisi için ve her anlık için kavranmazdır."[6] Şeylerin varlığında Tanrının varlığı; düzenlerinde O'nun bilgeliği; hareketlerinde O'nun yaşamı görülebilir. O'nun varlığı Babadır, Bilgeliği Oğuldur, Yaşamı Kutsal Ruhtur, ama Dionysios, Tanrı için hiçbir adın öne sürülemeyeceğini söylerken haklıdır. O'nun doğruluk, iyilik, öz vb olduğu söylenen evetleyici bir teoloji vardır; ama bu tür evetlemeler yalnızca simgesel olarak doğrudur, çünkü bu tür bütün yüklemlerin bir karşıtı vardır ve Tanrının karşıtı yoktur.

Hem yaratan hem yaratılan şeyler sınıfı, bütün asal nedenleri ya da ilkörnekleri ya da

[6] Krş. Her bilişin yetersizliği konusunda Bradley. Hiçbir doğruluğun tam doğru olmadığını, ama bulunabilir en iyi doğruluğun *entelektüel olarak* düzeltilebilir olmadığını savunur.

Platoncu ideaları kucaklar. Bu asal nedenlerin toplamı Logos'tur. İdealar dünyası öncesiz-sonrasızdır, yine de yaratılmıştır. Kutsal Ruhun etkisiyle bu asal nedenler, maddiliği yanılsama olan tikel şeyler dünyasına yol açar. Tanrı şeyleri "yoktan" yarattı dendiğinde, bu "yokluk", her bilgiyi aşması anlamında Tanrının kendisi olarak anlaşılmalıdır.

Yaratılış öncesiz-sonrasız bir süreçtir: Bütün sonlu şeylerin tözü Tanrı'dır. Yaratık, Tanrı'dan ayrı bir varlık değildir. Yaratık Tanrı'da yaşar ve Tanrı, kedisini anlatılamaz bir biçimde yaratıkta belli eder. "Bu Kutsal Üçleme kendisini bizde ve kendisinde sever;[7] kendisini görür ve hareket ettirir."

Günahın kaynağı özgürlüktedir: İnsan Tanrı'ya yönelmek yerine kendine yöneldiği için ortaya çıktı. Kötülüğün Tanrı'da zemini yoktur, çünkü Tanrı'da kötülük ideası yoktur. Kötülük yokluktur ve zemini yoktur; çünkü bir zemini olsaydı, gerekli olurdu. Kötülük iyiden yoksunluktur.

Logos, çok'u Bir'e ve insanı Tanrı'ya geri getiren ilkedir; bu nedenle dünyanın Kurtarıcısıdır. İnsanın birliği gerçekleştiren parçası, Tanrıyla birleşmekle ilahileşir.

Johannes, tikel şeylerin tözselliğini reddetmekle Aristotelesçilerden ayrılır. Platon'a filozofların zirvesi der. Fakat öne sürdüğü varlık türlerinin ilk üçü, doğrudan Aristoteles'in

[7] Krş. Spinoza.

hareket etmeyen hareket ettirici, hareket eden hareket ettirici, hareket ettirici olmayan hareket edenden türetilir. Johannes'in sisteminde ne yaratan ne de yaratılan dördüncü varlık türü, Dionysios'un bütün şeyler Tanrıya döner öğretisinden türetilir.

Johannes Scotus'un ortodoks olmadığı, yukarıdaki özetten bellidir. Yaratıkların tözsel gerçekliğini reddeden panteizmi, Hıristiyan öğretiye aykırıdır. "Yoktan" yaratmaya ilişkin yorumunu, aklı başında hiçbir teolog kabul edemezdi. Plotinos'unkini andıran Üçlemesi, bu konuda kendisini savunmaya çalışmasına rağmen, Üç Kişinin eşitliğini koruyamaz. Bu heretiklikler zihnin bağımsızlığını gösterir ve bu, dokuzuncu yüzyılda şaşırtıcıdır. Onun yeni-Platoncu bakışı, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Yunan Babalar arasında olduğu gibi, İrlanda'da yaygın olmuş olabilir. Beşinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar İrlanda Hıristiyanlığı hakkında daha fazla şey bilseydik, onu daha az şaşırtıcı bulabilirdik. Diğer yanda, onda heretik olan şeylerin çok büyük bölümü, St. Paulus'la sözde bağlantısından ötürü yanlış yere ortodoks olduğuna inanılan Sahte Dionysios'un etkisine atfedilebilir.

Onun zamansız yaratılış görüşü de heretikdir ve onu, Yaratılıştaki anlatımın alegorik olduğunu söylemek zorunda bırakır. Cennet ve günaha düşüş gerçek kabul edilmemelidir. Bütün panteistler gibi günahla ilgili güçlükleri

vardır. İnsanın başlangıçta günahsız olduğunu ve günahsız olduğu zaman, cinsiyet ayrımına da sahip olmadığını savunur. Bu, elbette "onları erkek ve dişi yarattı" ifadesiyle çelişir. Johannes'e göre, insanlar günahın bir sonucu olarak erkek ve dişi olarak ayrıldı. Kadın insanın tensel ve düşkün doğasını cisimleştirir. Sonunda cinsiyet ayrımı tekrar ortadan kalkacaktır ve salt tinsel bedenlerimiz olacaktır.[8] Günah yanlış yönlendirilmiş iradeye, bir şeyin iyi olmadığı halde iyi sanılmasına dayanır. Cezalandırılması doğaldır; günahkâr arzuların beyhudeliğini keşfetmeye yarar; ama ceza öncesiz-sonrasız değildir. Origenes gibi Johannes de, şeytanların bile diğer insanlardan sonra da olsa, sonunda kurtulacaklarını savunur.

Johannes'in Sahte Dionysios çevirisinin ortaçağ düşüncesi üzerinde büyük bir etkisi oldu; ama Doğanın bölünmesi üzerine büyük eseri pek etkili olmadı. Defalarca heretik diye mahkûm edildi ve sonunda 1225'te Papa III. Honorius, bütün kopyalarının yakılmasını emretti. Neyse ki, bu emir etkili bir biçimde yerine getirilmedi.

[8] St. Augustinus'a karşıt.

9

ON BİRİNCİ YÜZYILDA KİLİSE REFORMU

Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden beri Avrupa ilk kez on birinci yüzyılda, daha sonra kaybedilmeyen hızlı bir ilerleme kaydetti. Karolenj Rönesansı sırasında bir nevi ilerleme olmuştu; ama sağlam olmadığı anlaşıldı. On birinci yüzyılda, iyileşme kalıcı ve çok yönlüydü. Manastır reformuyla başladı; sonra papalığa ve Kilise yönetimine uzandı; yüzyılın sonuna doğru ilk skolastik filozofları üretti. Sarazenleri Normanlar Sicilya'dan kovdu; Hıristiyan olan Macarlar yağmacılığı bıraktı; Fransa ve İngiltere'deki Norman fetihleri, bu ülkeleri daha fazla İskandinav tecavüzünden kurtardı. Bizans etkisinin egemen olduğu yerler hariç barbarca olan mimarlık, ani bir yüceliğe ulaştı. Eğitim düzeyi din adamları arasında muazzam, din dışı aristokraside hatırı sayılır ölçüde yükseldi.

Reform hareketi, ilk evrelerinde önayak olanların zihninde, yalnızca ahlaki güdülerle

başladı. Din adamları, hem keşişler hem kilise mensupları kötü yola düşmüştü ve ağırbaşlı kişiler, onların kendi ilkelerine daya uygun yaşamalarını sağlamak için işe koyuldu; ama bu salt ahlaki güdünün arkasında, başlangıçta herhalde farkında olunmayan, ama gittikçe daha fazla belirginleşen bir güdü daha vardı. Bu güdü, meslekten din adamı olanlar ile olmayanlar arasındaki ayrılığı tamamlamak ve bunu yaparken, din adamlarının gücünü arttırmaktı. Bu nedenle Kilisede reformun zaferinin, İmparator ile Papa arasında şiddetli bir çatışmaya yol açması doğaldı.

Rahipler Mısır'da, Babil'de ve İran'da ayrı ve güçlü bir kast oluşturmuştu; ama Yunanistan'da ya da Roma'da böyle bir kast yoktu. İlk Hıristiyan Kilisede meslekten din adamı olanlar ile olmayanlar ayrımı aşama aşama ortaya çıktı; Yeni Ahit'teki "piskoposları" okuduğumuz zaman, o sözcük şimdi sahip olduğu anlamı ifade etmez. Din adamlarının toplumun geri kalan kısmından ayrılmasının, biri öğretiyle ilgili, diğeri siyasal iki yanı vardı; siyasal yan, öğretiye dayanmaktaydı. Din adamları, özellikle kutsamalar –meslekten din adamı olmayanlarına gerçekleştirdiği vaftiz hariç– konusunda mucizevi güçlere sahipti. Ruhbanın yardımı olmadan evlilik, günahların bağışlanması ve yağ sürme olanaksızdı. Ortaçağda daha da önemlisi, töz-dönüşümüydü: Ekmek ve şarap ayinini yalnızca bir rahip icra edebilirdi. An-

cak on birinci yüzyılda, 1079'da töz-dönüşümü öğretisi, çok uzun süredir genellikle inanılmasına rağmen, bir inanç ilkesi haline geldi.

Mucizevi güçleri sayesinde rahipler, bir kişinin sonsuz yaşamı cennette mi yoksa cehennemde mi geçireceğini belirleyebiliyorlardı. Bir kişi aforoz edilmişken ölürse cehenneme giderdi; bir rahip bütün gerekli törenleri icra ettikten sonra ölürse, nedamet getirmesi ve günah çıkarması koşuluyla sonunda cennete gedecekti. Ne var ki, cennete gitmeden önce bir süre --olasılıkla çok uzun bir süre– arafın acılarına katlanmak zorunda kalacaktı. Rahipler, onun ruhu için uygun bir para karşılığında ayinler düzenleyerek bu süreyi kısaltabiliyorlardı.

Bütün bunlara hem rahiplerin hem din adamı olmayanların sahiden ve sağlam bir biçimde inandıkları bilinmelidir; yalnızca resmi olarak ikrar edilen bir amentü değildi. Din adamlarının mucizevi güçleri, ordunun başı olan güçlü prenslerin karşısında onlara defalarca zafer kazandırdı. Ne var ki, bu güç iki bakımdan sınırlıydı: Öfkeli laiklerin tarafında atılgan tutku patlamalarıyla ve ruhban içindeki bölünmelerle sınırlı. Roma sakinleri, VII. Gregorius zamanına kadar, Papa'nın şahsına fazla saygı göstermediler. Çalkantılı hizip çatışmaları gerektirdiğinde Papa'yı kaçırdılar, hapse attılar, zehirlediler ya da ona karşı savaştılar. Bu durum inançlarıyla nasıl bağdaşır? Bunun açıklaması, kısmen öz-denetim yoksun-

luğunda, kısmen de insanın ölüm döşeğinde tövbe edebileceği inancında yatar. Roma'da diğer yerlerde olduğundan daha az etkili olan bir neden de, kralların kendi krallıklarındaki piskoposları yola getirebilmeleri ve böylece lanetlenmekten kurtulacak kadar rahip sihri elde edebilmeleriydi. Bu nedenle ruhban sınıfı gücü için Kilise disiplini ve birleşik bir kilise yönetimi çok önemliydi. Bu amaçlara, ahlaki bir ruhban sınıf reformunun parçası olarak on birinci yüzyılda ulaşıldı.

Bir bütün olarak ruhban sınıfın gücü, ancak bireysel kilise adamlarının hatırı sayılır fedakârlıklarıyla güvenceye alınabilirdi. Bütün kilise reformcularının enerjilerini yönelttikleri iki büyük kötülük, dini görevlerin alınıp satılması ve nikâhsız yaşamaktı. Bunların her biriyle ilgili bir şeyler söylenmelidir.

Dindarların bağışları sayesinde Kilise zenginleşmişti. Birçok piskoposun büyük mülkleri vardı ve semt papazlarının bile o zamana göre rahat bir yaşamları vardı. Piskoposların atanması, pratikte genellikle kralların elinde, ama bazen de bağımlı bir feodal soylunun elindeydi. Kralların piskoposluk satması âdettendi; aslında gelirinin önemli bir kısmını bu oluşturuyordu. Piskopos da kendi yetkisindeki dini makamları satıyordu. Bunun gizli saklı bir yanı da yoktu. Gerbert (II. Silvester) piskoposları şöyle tanıtır: "Altın verip piskoposluk aldım; ama yine de davranmam gerektiği gibi davranırsam geri al-

maktan çekinmem. Bir rahip atarım, altın alırım; bir diyakoz atarım, bir yığın gümüş alırım. Bak, verdiğim altın cüzdanımdan çıkmadı."[1] 1059'da Milano'da Peter Damian, başpiskopostan en alt düzeye kadar kentteki bütün din adamlarının görev alıp satmaktan suçlu olduğunu saptadı. Bu durum hiçbir şekilde istisna değildi.

Dini görevlerin alınıp satılması elbette günahtı; ama tek itiraz bu değildi. Kilise makamlarının liyakate göre değil, servete göre dağıtılmasına neden oluyordu; piskoposların atanmasında kilise dışı otoriteyi ve laik hükümdarlara piskopos bağımlılığını pekiştiriyordu ve feodal sistemin piskoposluk parçasını oluşturma eğilimindeydi. Dahası, bir kişi makam satın aldığında, doğal olarak zararını giderme derdine düşerdi; bu yüzden manevi kaygılardan çok dünyevi kaygılarla meşgul olması olasıydı. Bu nedenlerle, dini görev alım satımına karşı kampanya, kilisenin iktidar mücadelesinin zorunlu bir parçasıydı.

Çok benzer değerlendirmeler, bekâret için de geçerliydi. On birinci yüzyıl reformcuları, "evlilik"ten söz etmenin daha doğru olduğu yerde çoğu kez "Odalık"tan söz ettiler. Elbette, keşişlerin iffetlilik yemini, evlenmelerine engeldi; ama manastır dışındaki din adamlarının evliliğine ilişkin açık bir yasak yoktu. Doğu Kilisesinde bugün de semt papazlarının evlenmesine izin verilir. Batıda on birinci yüzyılda pek çok semt

[1] *Cambridge Medieval History*, V, Bl. 10.

papazı evliydi. Piskoposlar, kendi adlarına St. Paulus'un açıklamasına başvuruyorlardı: "Bir piskopos ayıplanacak bir yanı olmayan, tek bir kadının eşi olmalı."[2] Dini görev alım satımı konusunda olduğu gibi açık bir ahlaki sorun yoktu; ama din adamlarının bekâretinde ısrarda, dini görev alım satımına karşı kampanyanınkine çok benzer siyasal güdüler vardı.[3]

Papazlar evlenince, Kilise mallarını doğal olarak oğullarına bırakmaya çalıştılar. Oğulları da papaz olursa, bunu yasal olarak yapabiliyorlardı; bu nedenle reformcular güç kazanınca attıkları ilk adımlardan biri, papaz oğullarının papaz atanmasını yasaklamak oldu.[4] Fakat zamanın karışıklığı içinde şu tehlike yine de vardı: Papazların oğulları varsa, kilise topraklarının bir kısmını yasa dışı devretmenin yollarını bulacaklardı. Bu ekonomik kaygı dışında, bir papaz komşularına benzer bir aile babası olursa, onlara çok uzak görünmeyeceği gerçeği vardı. En azından beşinci yüzyıldan itibaren bekârlığa yoğun bir hayranlık vardı ve din adamları, güç aldıkları saygıyı sürdüreceklerse, evlilikten uzak durarak diğer insanlardan açıkça ayrı olmaları büyük bir avantajdı. Reformcuların kendileri, evlilik durumunun aslında günah olmamasına rağmen,

[2] 1. Timoteos, III, 2.

[3] *Bkz.* Henry C. Lea, *The History of Sacerdotal Celibacy*.

[4] 1046'da bir papazın oğlunun piskopos olamayacağına karar verildi. Daha sonra, papaz da olamamaları kararlaştırıldı.

bekârlık durumundan daha düşük olduğuna ve tenin zayıflığına teslim olmaktan başka bir şey olmadığına içtenlikle inanıyorlardı. St. Paulus "Kendilerini denetleyemiyorlarsa, evlensinler" diyor;[5] ama gerçekten kutsal biri, kendini denetleyebilmelidir. Bu nedenle, din adamının bekârlığı Kilisenin ahlaki otoritesi bakımından çok önemlidir.

Bu genel ön hazırlıklardan sonra, on birinci yüzyıl Kilisesindeki reform hareketinin fiili tarihine gelelim.

Başlangıcı, Aquitaine Dükü Dindar William'ın 910'da Cluny manastırını kurmasına kadar geri gider. Bu manastır, başlangıçta, Papa hariç, he türlü dışsal otoriteden bağımsızdı; dahası, başkeşişine, kökenini ona borçlu olan diğer manastırlar üzerinde de otorite kurma hakkı verildi. O sırada pek çok manastır zengin ve gevşekti; Cluny aşırı çilecilikten sakınmasına rağmen, edebi ve terbiyeyi korumaya özen gösterdi. İkinci başkeşiş Odo İtalya'ya gitti ve birçok Roma manastırının denetimi ona verildi. Her zaman başarılı olmadı: "Seleflerini öldürmüş iki rakip başkeşiş arasındaki anlaşmazlıkla bölünen Farfa manastırı Odo'nun getirdiği Cluny keşişlerine karşı çıktı ve Alberic'in silah zoruyla işbaşına getirdiği başkeşişi zehirleyerek saf dışı bıraktı."[6] (Alberic, Odo'yu davet eden Roma yöneticisiydi.) On ikinci yüzyılda

[5] 1. Korintliler VII, 9

[6] *Cambridge Medieval History*, V, 662.

Cluny'nin reform ateşi soğudu. St. Bernard zarif mimarisine karşı çıktı; zamanın en ciddi bütün insanları gibi o da, muhteşem dini yapıları günahkâr gururun bir işareti saymaktaydı.

On birinci yüzyılda, reformcular başka tarikatlar da kurdu. Çileci bir münzevi keşiş olan Romuald 1012'de Camaldolese Tarikatını kurdu; biraz sonra sözünü edeceğimiz Peter Damian, onun tarikatının mensubuydu. Katılıktan hiç vazgeçmeyen Chartreuse tarikatını, 1084'te Kölnlü Bruno kurdu. 1098'de Sistersiyen tarikatı kuruldu ve 1113'te St. Bernard tarikata katıldı. Benedikten Tüzüğe sıkı sıkıya bağlıydı. Renkli cam pencereleri yasakladı. İşçi olarak *conversi*'yi yani tarikat dışındaki biraderleri kullandı. Bu kişiler tarikat yemini ederdi, ama okuma ve yazma öğrenmeleri yasaktı; esas olarak tarımda, ama mimari gibi başka işlerde de çalıştırılıyorlardı. Yorkshire'daki Fountains Manastırı, Sistersiyendir –her güzelliği Şeytandan bilen kişiler için dikkate değer bir eser.

Hiçbir şekilde eşsiz olmayan Farfa manastırı örneğinde görüleceği gibi, manastır reformcularının büyük cesarete ve enerjiye ihtiyaçları vardı. Başarılı oldukları yerlerde, laik otoritelerce desteklendiler. İlk önce papalığın ve ardından bir bütün olarak Kilisenin reformasyonunu olanaklı kılanlar, bu adamlar ve onların izleyicileriydi.

Papalığın reformu, başlangıçta esas olarak İmparatorun eseriydi. Son hanedan Papa'sı,

1032'de seçilen ve o sırada daha on iki yaşında olduğu söylenen IX. Benedictus'tu. Başkeşiş Odo ile bağlantılı olarak karşılaştığımız Tusculumlu Alberic'in oğluydu. Büyüdükçe, daha fazla sefihleşti ve Romalıları bile şaşırttı. Sonunda rezilliği öyle bir noktaya vardı ki, evlenmek için papalıktan istifa etmeye karar verdi. Papalığı, VI. Gregorius adını alan vaftiz babasına sattı. Bu adam, papalığı parayla satın almasına rağmen, reformcuydu; Hildebrand'ın (VII. Gregorius) dostuydu. Ne var ki, papa olma tarzı geçiştirilemeyecek kadar rezilceydi. Genç İmparator III. Heinrich (1039-1056), piskopos atama hakkını saklı tutarken, dini görev alım satımından vazgeçerek büyük bir gelir kaybına uğrayan dindar bir reformcuydu. 1046'da yirmi iki yaşındayken İtalya'ya geldi ve makam satma suçlamasıyla VI. Gregorius'u tahttan indirdi.

III. Heinrich, hükümdarlığı süresince papa atama ve görevden alma yetkisini korudu; ama bu yetkiyi akıllıca reformdan yana kullandı. VI. Gregorius'tan kurtulduktan sonra, Alman bir piskoposu, Bamberg'li Suidger'i atadı; Romalılar, istedikleri ve neredeyse her zaman kötü biçimde kullandıkları seçme hakkından vazgeçti. Yeni Papa ertesi yıl öldü ve İmparatorun bir sonraki adayı da neredeyse anında öldü; zehirlendiği söylendi. Bunun üzerine III. Heinrich akrabalarından birini, IX. Leo adıyla Papa olan Toul'lu Bruno'yı (1049-1054) seçti. Çok dolaşan ve birçok konsil toplayan ciddi bir reformcuydu;

Güney İtalya'da Normanlarla savaşmak istedi, ama bu konuda başarılı olamadı. Hildebrand onun dostuydu ve onun öğrencisi bile denilebilir. O ölünce İmparator bir Papa daha atadı: 1055'te II. Victor adıyla Papa olan Eichstadt'lı Gebhard. Bir yıl sonra imparator, ondan bir yıl sonra da Papa öldü. Bu noktadan itibaren İmparator ile Papanın ilişkileri daha az dostane oldu. III. Heinrich'in yardımıyla ahlaki otorite kazanan Papa, önce İmparatordan bağımsızlık, ardından ondan üstünlük talebinde bulundu. İki yüzyıl süren ve İmparatorun yenilgisiyle sonuçlanan büyük çatışma böyle başladı. Bu nedenle, III. Heinrich'in papalığı ıslah politikasının ileri görüşlü olmadığı anlaşıldı.

Sonraki İmparator IV. Heinrich elli yıl hüküm sürdü (1056-1106). Başlangıçta yaşı küçüktü ve naipliğini annesi İmparatoriçe Agnes yaptı. IX. Stephanus bir yıldır Papaydı ve o ölünce kardinaller bir papa seçerken, vazgeçtikleri haklarını yeniden isteyen Romalılar başka bir papa seçti. İmparatoriçe, kardinallerin seçtiği ve II. Nicholaus adını alan Papanın yanında yer aldı. Papalığı yalnızca bir yıl sürmesine rağmen, önemliydi. Normanlarla barışı sağladı ve böylece papalığı İmparatora daha az bağımlı hale getirdi. Onun zamanında papaların seçilme şekli bir kararnameyle belirlendi; buna göre seçimi önce kardinal piskoposlar, sonra diğer kardinaller ve sonunda da, tahmin edileceği gibi katılımları salt biçimsel

olan din adamları ve Roma halkı yapacaktı. Aslında kardinal piskoposlar Papayı seçecekti. Seçim olanaklıysa Roma'da olacaktı, ama koşullar Roma'da seçimi zorlaştırır ya da istenmez hale getirirse başka yerlerde de olabilirdi. Seçimde İmparatora hiçbir rol verilmedi. Ancak bir mücadeleden sonra kabul edilen bu kararname, papalığın din dışı denetimden kurtuluşunda can alıcı bir adımdı.

II. Niclolaus, gelecekte makam satışından suçlu kişilerin yaptığı atamaları geçersiz kılacak bir kararname çıkardı. Kararname geri doğru işletilmedi; çünkü işletilseydi, o andaki papazların çok büyük çoğunluğunun ataması geçersiz olurdu.

II. Nicholaus'un papalığı sırasında Milano'da ilginç bir mücadele başladı. Ambrosiusçu geleneği izleyen Başpiskopos, Papadan bağımsızlık talebinde bulundu. O ve ona bağlı din adamları aristokrasiyle ittifak halindeydi ve reforma şiddetle karşıydı. Diğer yanda tüccarlar ve aşağı sınıflar din adamlarının sofu olmalarını istiyordu; din adamlarının bekâr olmasını destekleyen ayaklanmalar oldu, başpiskoposa ve destekçilerine karşı, "Patarine" denilen güçlü bir reform hareketi baş gösterdi. 1059'da Papa reformu desteklemek amacıyla, St. Peter Damian'ı kendi elçisi olarak Milano'ya gönderdi. Damian, *Tanrısal Kudret Üzerine*'nin yazarıydı, Tanrı'nın çelişki yasasına aykırı şeyler yapabildiğini ve geçmişi geri

getirebildiğini savunuyordu. (Bu görüş St. Thomas tarafından reddedildi ve o zamandan beri ortodoks değildir.) Diyalektiğe karşı çıkıyor ve felsefeye teolojinin hizmetçisi diyordu. Gördüğümüz gibi münzevi keşiş Romuald'ın izleyicisiydi ve büyük bir isteksizlikle iş yapıyordu. Bununla birlikte, kutsallığı papalık için öyle bir varlıktı ki, reform kampanyasına yardım etmeye ikna etmek için çok uğraşıldı ve Papa'nın temsilcilerine boyun eğdi. 1059'da Milano'da toplanan din adamlarına makam satışına karşı bir konuşma yaptı. Din adamları başlangıçta o kadar öfkelendi ki, hayatı tehlikeye girdi; ama sonunda belagatiyle onları ikna etti ve gözyaşları içinde hepsi suçluluğunu itiraf etti. Dahası, Roma'ya itaat edeceklerine söz verdiler. Bir sonraki Papanın yönetiminde, Milano piskoposluğu konusunda İmparatorla bir anlaşmazlık çıktı; bunda da, Patarine'lerin yardımıyla Papa sonunda üstün geldi.

II. Nicholaus 1061'de öldüğünde, IV. Heinrich artık reşit olmuştu; papalığın varisi konusunda kardinallerle bir anlaşmazlığa düştü. İmparator seçim kararnamesini kabul etmemişti ve Papanı seçimiyle ilgili haklarından vazgeçme niyetinde değildi. Anlaşmazlık üç yıl sürdü; ama sonunda kardinallerin dediği oldu. Dengeyi bozan, kardinallerin Papa'sının meziyetiydi; erdemi deneyimle birleştiren Papa, Lafranc'ın (daha sonra Canterbury Başpiskoposu) eski bir öğrencisiydi. Adı II. Alexander

olan bu papa 1073'te öldükten sonra, Hildebrand (VII. Gregorius) seçildi.

VII. Gregorius (1073-1085) en ünlü papalardan biridir. Uzunca bir süre öne çıkmıştı ve papalık politikası üzerinde büyük bir etkisi vardı. Papa II. Alexander onun sayesinde, Fatih William'ın İngiliz girişimini kutsadı; hem İtalya'da hem Kuzey'de Normanları kolladı. Makam satımıyla savaşmak için papalık satın alan VI. Gregorius tarafından korunmuştu; bu papa görevden alındıktan sonra, Hildebrand iki yılını sürgünde geçirdi. Ömrünün geri kalan kısmının büyük bölümünü Roma'da geçirdi. Bilgili biri değildi; ama büyük ölçüde, öğretilerini ikinci elden, kahramanı Büyük Gregorius'tan öğrendiği St. Augustinus'tan esinlenmişti. Papa olduktan sonra, St. Petrus'un sözcüsü olduğuna inandı. Bu inanç, ona, dünyevi bir hesapta karşılığı olmayan bir özgüven kazandırdı. İmparatorun otoritesinin de ilahi kaynaklı olduğunu kabul etti: İlk önce İmparator ile Papayı iki göze benzetti; sonra İmparatorla kavga edince, güneş ile aya benzetti; elbette güneş Papaydı. Papa ahlaki konularda üstün olmalıdır ve bu nedenle, İmparator ahlaksız olursa onu taht-tan indirme hakkı olmalıdır. Papaya direnmekten daha ahlaksız bir şey de olamazdı. Bütün bunlara sahiden ve derinden inanıyordu.

VII. Gregorius, din adamlarının bekârlığını uygulamak için önceki papalardan daha fazla çalıştı. Almanya'da din adamları itiraz etti; bu

ve başka gerekçelerle İmparatorun yanında yer almaya yöneldi. Ne var ki, din dışı kesim her yerde papazların bekârlığını tercih etti. Gregorius, evli papazlara ve onların karılarına karşı ayaklanmaları kışkırttı. Halkı, laf anlamayan bir papazın yönettiği ayine katılmamaya çağırdı. Evli din adamlarının yaptığı kutsamaların geçersiz olduğunu ve bu tür din adamlarının kiliselere girmemesi gerektiğini kararlaştırdı. Bütün bunlar din adamlarının muhalefetine, din dışı kesimin desteğine neden oldu; Papaların hayatlarının genellikle tehlikede olduğu Roma'da bile halkın desteğini kazandı.

"Tayin Çatışmasıyla" ilgili büyük anlaşmazlık, Gregorius zamanında başladı. Bir piskopos kutsandığında, makamının simgesi olarak bir yüzük ile bir asa verilirdi. Bunlar, piskoposun feodal amiri olarak imparator ya da kral tarafından (yerine göre) verilmekteydi. Gregorius, Papa tarafından verilmesi gerektiğinde ısrar etti. Bu anlaşmazlık, kilise hiyerarşisini feodal hiyerarşiden ayırma işinin bir parçasıydı. Uzun sürdü; ama sonunda papalık galip geldi.

Canossa'ya götüren kavga, Milano başpiskoposluğu konusunda başladı. 1075'te İmparator, yardımcı piskoposların rızasıyla bir başpiskopos atadı; Papa, bunu haklarına bir tecavüz saydı ve İmparatoru aforoz edip tahttan indirmekle tehdit etti. İmparator, Worms'ta bir piskoposlar konsili toplayarak karşılık verdi. Konsile katılan piskoposlar Papa'ya bağlılık-

tan vazgeçti; onu zinayla ve yalancı şahitlik yapmakla, daha kötüsü piskoposlara kötü davranmakla suçlayan bir mektup yazdılar. İmparator da, her dünyevi yargıda üstün olduğunu iddia eden bir mektup yazdı. İmparator ve piskoposları Gregorius'un görevden alındığını ilan etti; Gregorius da İmparatoru ve piskoposlarını aforoz etti ve görevden alındıklarını ilan etti. Böylece sahne kuruldu.

İlk perdede zafer Papanın oldu. Daha önce IV. Heinrich'e başkaldıran ve daha sonra onunla barışan Saksonlar tekrar başkaldırdı; Alman piskoposlar Gregorius'la barıştı. Dünya, İmparatorun Papa'ya yönelik tutumu karşısında sarsıldı. Bu yüzden ertesi yıl (1077) Heinrich, Papa'dan af dilemeye karar verdi. Kışın ortasında, karısı, bebek yaştaki oğlu ve birkaç refakatçiyle birlikte Cenis Dağı geçidini geçip, Papa'nın bulunduğu Canossa şatosunun önünde bir dilenci gibi dikildi. Papa, İmparatoru yalın ayak ve nedamet giysileri içinde üç gün bekletti. Sonunda huzura kabul edildi. Nedamet getirdikten ve gelecekte Alman muhalifleriyle uğraşırken Papa'nın talimatlarına uyacağına yemin ettikten sonra affedildi ve tekrar cemaate kabul edildi.

Ne var ki, Papa'nın zaferi yanılsamaydı. Kendi teolojisinin buyurduğu kuralların kurbanı olmuştu; bu kurallardan biri, pişman olanları affetmeyi buyurmaktaydı. Heinrich'e kandı ve pişmanlığının içten olduğunu sandı.

Çok geçmeden hata ettiğini anladı. Heinrich'in Alman düşmanlarını artık destekleyemezdi; kendilerine ihanet edildiğini düşünüyorlardı. Bu andan itibaren işler Papa'nın aleyhine dönmeye başladı.

Heinrich'in Alman düşmanları, Rudolf adlı rakip bir İmparator seçti. Papa, Heinrich ile Rudolf arasında bir karara varmanın kendisine düştüğünü savunduğu halde, başlangıçta bir karar vermek istemedi. Sonunda 1080'de, Heinrich'in pişmanlığının samimiyetsizliğini yaşadıktan sonra, Rudolf lehine karar verdi. Ne var ki, o sırada Heinrich, Almanya'daki muhaliflerinin pek çoğunun üstesinden gelmişti. Kendisini destekleyen din adamlarına bir karşı-papa seçtirdi ve 1084'te onunla birlikte Roma'ya girdi. Karşı-papası, usulüne uygun olarak ona taç giydirdi; ama ikisi de, Gregorius'un yardımına gelen Normanların önünde hızla geri çekilmek zorunda kaldı. Normanlar Roma'yı acımasızca yağmalayıp, Gregorius'u da yanlarına alarak gittiler. Ertesi yıl ölene kadar fiilen Normanların esiri olarak kaldı.

Politikaları felaketle sonuçlanmış gibi görünüyordu; ama bu politikalar, ardılları tarafından daha ılımlı bir şekilde izlendi. O anlık papalığa uygun bir uzlaşma kotarıldı; ama çatışma, özünde uzlaştırılamazdı. Çatışmanın daha sonraki evreleri ilerleyen bölümlerde ele alınacak.

On birinci yüzyıldaki entelektüel canlanmayla ilgili de bir şeyler söylemek gerekir. Onuncu yüzyıl, Gerbert (Papa II. Silvester, 999-1003) hariç, filozoflardan yoksundu ve Gerbert bile bir filozoftan çok bir matematikçiydi. Ama on birinci yüzyıl ilerledikçe, felsefi açıdan gerçekten önemli kişiler ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan en önemlileri Anselmus ve Roscellinus'tu; ama ilgiyi hak eden başkaları da vardır. Hepsi reform hareketiyle bağlantılı keşişlerdi.

En yaşlıları Peter Damian'dan zaten söz edilmişti. Tourslu Berengar (öl. 1088) bir tür rasyonalist olduğu için ilginçtir. Aklın otoriteden üstün olduğunu savundu ve bu görüşü desteklemek için de, öldükten sonra mahkûm edilen Johannes Scotus'a başvurdu. Berengar töz-dönüşümünü yadsıdı ve iki kez sözünü geri almak zorunda kaldı. Onun heretiklikleriyle, *De corpore et sanguine Domini* kitabında Lanfranc savaştı. Lanfranc Pavia'da doğdu, Bologna'da hukuk okudu ve birinci sınıf bir diyalektikçi oldu; ama diyalektiği bırakıp teolojiyi benimsedi ve Normandiya'da Bec manastırına girip, bir okulu yönetti. Fatih William onu 1070'te Canterbury Başpiskoposu yaptı.

St. Anselmus, Lanfrac gibi İtalyandı, Bec'te keşişti ve Canterbury Başpisposuydu (1093-1109); başpiskoposken VII. Gregorius'un ilkelerine uydu ve kralla kavga etti. Tanrı'nın varlığının "ontolojik argümanı"nı icat etmesiyle ünlüdür. Kendisinin ifade ettiği şekliyle argü-

man şöyledir: "Tanrı"yı düşüncenin olası en büyük nesnesi olarak tanımlarız. Şimdi bir düşünce nesnesi var değilse, var olan ve tıpatıp ona benzeyen başka bir nesne daha büyüktür. Dolayısıyla düşüncenin bütün nesnelerinin en büyüğü var olmalıdır; çünkü aksi takdirde, daha büyük başka bir nesne olanaklı olurdu. Bu nedenle Tanrı vardır.

Bu argüman, teologlar tarafından hiçbir zaman kabul edilmedi. O sırada olumsuz yönde eleştirildi; sonra on üçüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar unutuldu. Thomas Aquinas reddetti ve teologlar arasında onun otoritesi o günden beri devam etmektedir; ama filozoflar arasında daha iyi bir kaderi oldu. Descartes, argümanı biraz değişik bir biçimde canlandırdı; Leibniz, Tanrı'nın *olası* olduğunu kanıtlayacak bir ekleme yapılarak argümanın geçerli hele getirilebileceğini düşündü. Kant, bir daha dirilmemek üzere yıktığını düşündü. Yine de Hegel'in ve izleyicilerinin sisteminde bir anlamda varlığını sürdürür ve Bradley'in "Olabilen ve olması gereken vardır" ilkesinde yeniden ortaya çıkar.

Açıkçası böylesine seçkin bir tarihe sahip bir argümanı, geçerli olsun ya da olmasın, saygıyla ele almak gerekir. Gerçek soru şudur: Düşünebildiğimiz, sırf düşünebildiğimiz için düşüncemizin dışında var olduğu gösterilen bir şey var mıdır? Her filozof evet demekten *hoşlanır*; çünkü bir filozofun işi, dünyayla ilgili şeyleri gözlemleyerek değil daha çok düşünerek

anlamaktır. Doğru yanıt evet ise, salt düşünceden şeyleri bir köprü vardır; yanıt hayırsa, yoktur. Bu genelleştirilmiş biçimiyle Platon, ideaların nesnel gerçekliğini kanıtlamak için bir tür ontolojik argüman kullanır; ama Anselmus'tan önce hiç kimse, argümanı çıplak mantıksal saflığıyla ifade etmemişti. Saflık kazanırken, akla uygunluğunu yitirir; ama bu da Anselmus'un takdire şayan yanıdır.

Bunun ötesinde Anselmus'un felsefesi esas olarak St. Augustinus kaynakladır; Platoncu birçok öğeyi ondan alır. Platoncu idealara inanır ve Tanrının varlığının bir kanıtını da oradan türetir. Yeni-Platoncu argümanlarla yalnızca Tanrı'yı değil, Üçlemeyi de kanıtladığını iddia eder. (Hatırlanacaktır, Plotinos'un da bir Hıristiyanın ortodoks olarak kabul edilemeyecek bir Üçlemesi vardır.) Anselmus aklı inanca bağımlı sayar. "Anlamak için inanıyorum" der; Augustinus'un izinden giderek, inanç olmadan anlamının olanaksız olduğunu savunur. Tanrı, diyor, *adil* değil, *adalet*tir. Johannes Scotus'un da benzer şeyler söylediği hatırlanacaktır. Ortak kaynak Platon'dur.

St. Anselmus, Hıristiyan felsefesinde kendisinden öncekiler gibi, Aristotelesçi gelenekten çok Platoncu geleneğin içindedir. Bu nedenle, "skolastik" denilen ve Thomas Aquinas'la son noktasına ulaşan felsefenin ayırt edici niteliklerine sahip değildir. Bu felsefe türünün, Anselmus'un çağdaşı ve ondan on yedi yaş küçük

Roscellinus'la başladığı düşünülebilir. Roscellinus yeni bir başlangıcın işaretidir ve daha sonraki bir bölümde ele alınacak.

On üçüncü yüzyıla kadar ortaçağ felsefesinin esas olarak Platoncu olduğu söylendiğinde, Platon'un, *Timaios*'un bir fragmanı dışında, ikinci ya da üçüncü elden bilindiği unutulmamalıdır. Örneğin Johannes Scotus Platon olmasaydı savunduğu görüşleri savunamazdı, ama onda Platoncu olan şeylerin çoğu Sahte Dionysios'tan gelir. Bu yazarın yaşadığı tarih belirsizdir; ama Yeni-Platoncu Proklos'un bir öğrencisi olması olası görünüyor. Johannes Scotus'un Proklos'u hiç duymamış olması ya da Plotinos'tan bir satır bile okumamış olması da olasıdır. Sahte Dionysios dışında, ortaçağda Platonculuğun diğer kaynağı Boethius'tu. Bu Platonculuk, modern bir öğrencinin Platon'un kendi yazılarından çıkardığı Platonculuktan birçok bakından farklıydı. Dinle ilgili olmayan neredeyse her şeyi atlamış ve din felsefesinde, bazı boyutları diğerlerinin aleyhine genişletmiş ve vurgulamıştır. Platon kavrayışında bu değişikliği, Plotinos zaten gerçekleştirmişti. Aristoteles bilgisi de parçalıydı, ama karşıt bir yönde: On ikinci yüzyıla kadar onunla ilgili bilinen tek şey, Boethius'un *Kategoriler* ve *De Emendatione* çevirisiydi. Bu yüzden Aristoteles salt bir diyalektikçi, Platon tek din felsefecisi ve idealar teorisinin yazarı olarak kavrandı. Ancak Platon'la ilgili olarak süreç, Rönesansa kadar tamamlanmadı.

10

İSLAM KÜLTÜRÜ VE FELSEFESİ

Doğu Roma İmparatorluğuna, Afrika'ya ve İspanya'ya saldırılar, kuzeyli barbarların Batıya saldırılarından iki bakımdan farklıydı: Birincisi Doğu Roma İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğundan neredeyse bin yıldan daha uzun süre, 1453'e kadar varlığını sürdürdü; ikincisi Doğu Roma İmparatorluğuna ana saldırıları, fetihten sonra Hıristiyan olmayan ve kendilerine ait önemli bir uygarlık geliştiren Müslümanlar gerçekleştirdi.

İslami çağın başlangıcı olan Hicret,[1] İS 622'de gerçekleşti; Muhammed on yıl sonra öldü. Ölümünden hemen sonra Arap fetihleri başladı ve olağanüstü hızlı bir biçimde ilerlediler. Doğuda Suriye 634'te istilaya uğradı ve iki yıl içinde tamamen egemenlik altına alındı. 637'de İran'a saldırıldı; 650'de fethi tamamlan-

[1] Hicret, Muhammed'in Mekke'den Medine'ye kaçışıydı.

dı. Hindistan 664'te istila edildi; 669'da İstanbul kuşatıldı (716-717'de bir kez daha kuşatıldı). Batıya doğru hareket bu kadar ani olmadı. Mısır 642'te fethedildi ve Kartaca 697'ye kadar ele geçirilemedi. İspanya, kuzeybatıda küçük bir köşe hariç, 711-712'de ele geçirildi. Batıya doğru genişleme, Peygamberin ölümünden tam yüz yıl sonra 732'de Tours Savaşında Müslümanların yenilgisiyle durdu. (Sonunda İstanbul'u fetheden Osmanlı Türkleri, incelemekte olduğumuz dönemden daha sonraki bir döneme aittir.)

Bu genişlemeyi çeşitli koşullar kolaylaştırdı. İran ve Doğu Roma İmparatorluğu uzun savaşlarla bitkin düşmüştü. Büyük ölçüde Nesturi olan Suriyeliler, Katoliklerin zulmüne maruz kalmaktaydı; oysa Müslümanlar, haraç ödeme karşılığında Hıristiyanların bütün mezheplerine hoşgörülü davranıyorlardı. Mısır'da da nüfusun ana gövdesini oluşturan Monofizitler istilacıları hoş karşıladılar. Afrika'da Araplar, Romalıların hiçbir zaman tamamen boyun eğdiremediği Berberilerle ittifak kurdular. Araplar ile Berberiler birlikte İspanya'yı istila ettiler; orada, Vizigotların ağır zulmüne uğrayan Yahudilerden yardım aldılar.

Peygamberin dini sade bir tektanrıcılıktı; ayrıntılı Üçleme ve Cisimlenme teolojisiyle karışık değildi. Peygamber ilah olduğunu iddia etmedi ve taraftarları da onun adına bu tür iddialarda bulunmadılar. Putlara ilişkin

Yahudi yasağını canlandırdı ve şarap içmeyi yasakladı. İslam için dünyanın olabildiğince çok kısmını fethetmek müminlerin göreviydi; ama Hıristiyanlara, Yahudilere ya da Mecusilere –Kuran'ın ifadesiyle "Kitap Ehli," yani bir Kutsal Yazının öğretisine uyanlar– zulüm olmayacaktı.

Arabistan büyük ölçüde çöldü ve nüfusunu geçindirme yeteneği giderek azalıyordu. İlk Arap fetihleri salt yağma akınları olarak başladı ve ancak düşmanın zayıflığı görüldükten sonra kalıcı işgale dönüştü. Çölün kıyısında kıt kanat bir varoluşun güçlüklerine alışık insanlar, aniden, yirmi yıllık bir süre içinde kendilerini dünyanın en zengin bazı bölgelerinin efendileri olarak, her türlü lüksü yaşayabilen ve eski bir uygarlığın bütün inceliklerini edinen kişiler olarak buldular. Bu dönüşümün ayartmalarına, Kuzeyli barbarların pek çoğundan daha iyi karşı koydular. Daha şiddetli savaşlar olmadan imparatorluklarını kazandıkları için, daha az yıkım olmuş ve sivil yönetim neredeyse değişmeden devam etmişti. Hem İran'da hem Bizans İmparatorluğunda sivil yönetim oldukça örgütlüydü. Arap kabileler başlangıçta karmaşık sivil yönetimden hiç anlamıyorlardı ve mecburen, iş başında buldukları eğitimlilerin hizmetlerini kabul ettiler. Bu kişiler, yeni efendilerin yönetiminde hizmet sunmaktan büyük ölçüde çekinmediler. Aslında efendi değişikliği işlerini daha da kolaylaştırdı; çünkü vergi

yükü önemli ölçüde hafifledi. Dahası ahali haraçtan kurtulmak için, çok büyük ölçüde Hıristiyanlığı bırakıp Müslüman oldu.

Arap İmparatorluğu, Peygamberin ardılı ve onun kutsallığının çoğunu miras alan halife yönetiminde bir mutlak monarşiydi. Halifelik ismen seçimle belirlenmekteydi; ama çok geçmeden kalıtsal oldu. 750'ye kadar devam eden ilk hanedanlık olan, Emeviler hanedanı, Muhammed'i salt siyasal nedenlerle kabul eden kişilerce kuruldu ve daha bağnaz müminlerin her zaman karşısında yer aldı. Araplar dünyanın büyük bir bölümünü din adına fethetmelerine rağmen, çok dindar bir ırk değildi; fetihlerinin asıl nedeni dinden çok yağma ve zenginlikti. Bağnaz olmamaları sayesinde için bir avuç savaşçı, daha yüksek bir uygarlığa ve yabancı bir dine mensup büyük nüfusları fazla zorluk çekmeden yönetebildi.

İranlılar ise aksine en eski zamanlardan beri oldukça dindar ve yüksek düşünce insanlarıydı. Müslüman olduktan sonra İslamdan, Peygamberin ve sahabenin düşündüğünden daha ilginç, daha dindar ve daha felsefi bir şey ortaya çıkardılar. Muhammed'in damadı Ali'nin 661'de ölümünden itibaren Müslümanlar iki mezhebe bölündü: Sünni ve Şii. Sünni mezhep daha büyüktür; Şii mezhep ise Ali'nin yolundan gider ve Emevi hanedanını gaspedici sayar. İranlılar uzun zamandır Şii mezhebine mensuptu. Emeviler, büyük ölçüde İran

etkisiyle sonunda devrildi ve onların yerini, İran'ın çıkarlarını temsil eden Abbasiler aldı. Başkentin Şam'dan Bağdat'a taşınması, değişimin işaretiydi.

Abbasiler, siyasal olarak Emevilerden daha fazla bağnazlardan yanaydı; ama imparatorluğun tamamını alamadılar. Emevi ailesinin bir mensubu genel katliamdan kurtulup İspanya'ya kaçtı ve orada meşru hükümdar kabul edildi. O zamandan beri İspanya, Müslüman dünyanın geri kalan kısmından bağımsızdı.

Erken Abbasiler döneminde halifelik en parlak dönemine ulaştı. Abbasi halifelerin en ünlüsü, Charlemagne'ın ve İmparatoriçe İrene'nin çağdaşı olan ve *Bin Bir Gece Masalları*'ndaki efsanevi biçimiyle herkesin tanıdığı Harun Reşit'tir (öl. 809). Sarayı görkemli bir lüks, şiir ve bilgi merkeziydi; muazzam geliri vardı; imparatorluğu Cebelitarık Boğazı'ndan İndus Irmağına kadar uzanıyordu. İradesi mutlaktı; halifenin bir baş işaretiyle görevini icra eden celladını yanında gezdirirdi. Ne var ki, bu ihtişam kısa ömürlü oldu. Harun Reşit'in yerine geçen halife, ordusunu esas olarak itaatkâr olmayan Türklerden oluşturdu; bu askerler halifeyi canları istediğinde gözlerini kör etikleri ya da öldürdükleri bir zavallı durumuna düşürdü. Yine de halifelik ağır aksak varlığını sürdürdü; Abbasi hanedanın son halifesi, Bağdat'ın 800.000 sakiniyle birlikte 1256'da Moğollar tarafından öldürüldü.

Arapların siyasal ve toplumsal sisteminin, Roma İmparatorluğundakine benzer kusurları vardı. Çok eşlilikle birleşen mutlak monarşi, her zaman olduğu gibi, bir hükümdar ölür ölmez, hükümdarın oğullarından birinin zaferi ve geri kalanların ölümüyle sonuçlanan hanedan savaşlarına yol açtı. Büyük ölçüde başarılı savaşların bir sonucu olarak, çok büyük sayıda köle vardı; bazen tehlikeli köle ayaklanmaları oldu. Halifelik Doğu ile Batı arasında merkezi bir konum işgal ettiği için ticaret gelişti. "Muazzam bir servete sahip olmanın Çin'den ipek ve Kuzey Avrupa'dan kürk gibi pahalı eşyalara talep yaratmasının yanı sıra, Müslüman İmparatorluğun büyüklüğü, Arapçanın bir dünya dili olarak yaygınlaşması ve İslami etik sisteminde tüccara tanınan yüksek statü gibi özel koşullar da ticareti teşvik etti; Peygamberin de bir tüccar olduğu ve Mekke'ye hac ziyareti sırasında ticareti tavsiye ettiği unutulmamıştı."[2] Bu ticaret, askeri bağlaşma gibi, Arapların Romalılardan ve İranlılardan miras aldığı, Kuzeyli fatihlerden farklı olarak bakımsızlıktan harap olmasına izin vermedikleri büyük yollara dayanmaktaydı. Ne var ki, imparatorluk giderek hiziplere bölündü; İspanya, İran, Kuzey Afrika ve Mısır peş peşe imparatorluktan kopup, tam ya da neredeyse tam bağımsızlık kazandı.

[2] *Cambridge Medieval History*, IV, 286.

Arap ekonomisinin en iyi özelliklerinden biri tarımdı; özellikle de, suyun kıt olduğu yerlerde yaşamaktan öğrendikleri sulama sisteminin ustaca kullanılmasıydı. Bugün İspanyol tarımı, Arap sulama şebekelerinden yararlanmaktadır.

Müslüman dünyanın ayırt edici kültürü, Suriye'de başlamasına rağmen, en çok imparatorluğun Doğu ve Batı uçlarında, İran'da ve İspanya'da gelişti. Fetih sırasında Suriyeliler, Nesturilerin Platon'a (Katoliklerin gözde filozofu) tercih ettikleri Aristoteles hayranlarıydı. Araplar Yunan felsefesine ilişkin bilgilerini önce Suriyelilerden aldılar; bu nedenle başından itibaren Aristoteles'i Platon'dan daha önemli saydılar. Yine de onların Aristoteles'i yeni-Platoncu bir kılığa büründü. Arapça felsefe yazan ilk kişi ve kendisi Arap olan ilk dikkate değer filozof Kindi (öl. y. 873), Plotinos'un *Enneadlar*'ının bazı bölümlerini çevirdi ve çevirisini *Aristoteles'in Teolojisi* başlığıyla yayınladı. Bu, Aristoteles'e ilişkin Arap düşüncelerinde büyük bir karışıklığa neden oldu ve bunu gidermek yüzyılları aldı.

Bu arada İran'da Müslümanlar Hindistan'la ilişkiye girdi. Astronomiyle ilgili ilk bilgilerini sekizinci yüzyılda Sanskritçe yazılardan edindiler. 830 civarında, Sanskritçeden matematik ve astronomi kitapları çeviren Muhammed bin Musa el-Harizmi, on ikinci yüzyılda *Algoritmi de numero Indrum* başlığıyla Latinceye çevri-

len bir kitap yayınladı. "Hint sayıları" demeмiz gerekirken "Arap" sayıları dediğimiz şeyi Batı ilk kez bu kitaptan öğrendi. Aynı yazar, on altıncı yüzyıla kadar Batıda ders kitabı olarak kullanılan bir cebir kitabı da yazdı.

İran uygarlığı, on üçüncü yüzyılda Moğol istilasıyla büyük zarar görmesine rağmen, hem entelektüel hem de sanatsal açıdan hayranlık verici olmaya devam etti. Hem matematikçi hem şair olduğunu bildiğim tek kişi olan Ömer Hayyam, 1079'da takvim reformu yaptı. İşin tuhafı, Haşişiler tarikatının kurucusu, efsanevi üne sahip Dağların İhtiyarı onun en iyi arkadaşıydı. İranlılarda büyük şairler vardı: Şahname'nin yazarı Firdevsi'yi (y. 941) okuyanlar, onun Homeros'a denk olduğunu söylüyorlar. İranlılar mistik olarak da dikkate değerdi. Hâlâ varlığını sürdüren tasavvuf, sünni doğmanın mistik ve alegorik yorumunda epey ileri gitti; az çok yeni-Platoncuydu.

Müslüman dünyaya Yunan etkisini getiren Nesturiler, bakışlarında hiçbir şekilde Yunan değildi. Nesturilerin Edessa'daki [Urfa] okulları, 481'de İmparator Zenon tarafından kapatılmıştı; bunun üzerine okulun bilginleri İran'a göç etti ve çalışmalarını orada sürdürdüler, ama İran etkisine da maruz kaldılar. Nesturiler Aristoteles'e mantığından ötürü değer veriyordu ve Arap filozoflar da, ilk önce onun mantığını önemli buldular, ama daha sonra *Metafizik*'ini ve *De Anima*'sını da incelediler. Arap filozoflar

genel olarak ansiklopediktir: Felsefenin yanı sıra simyayla, astrolojiyle, astronomiyle ve zoolojiyle de ilgilenirler. Yobaz ve bağnaz ahali onlara kuşkuyla bakıyordu; güvenliklerini (güvende olduklarında) görece özgür düşünceli hükümdarların korumasına borçluydular.

Biri İran'dan diğeri İspanya'dan iki Müslüman filozof özel ilgiyi gerektirir: İbn Sina ve İbn Rüşd. Bunlardan ilki Müslümanlar, diğeri Hıristiyanlar arasında daha fazla ünlüdür.

İbn Sina (980-1037) ömrünü, insanın ancak şiirlerde var olduğunu düşünmeye alışık olduğu yerlerde geçirdi. Buhara'da doğdu; yirmi dört yaşında Hive'ye –"çöldeki ıssız Hive"– sonra Horasan'a –"ıssız Harezm kıyısı"– gitti. Bir süre İsfahan'da tıp ve felsefe dersleri verdi; sonra Tahran'a yerleşti. Galenos'a çok az şey eklemiş olmasına rağmen, felsefeden çok daha fazla tıp alanında ünlüydü. On ikinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar, Avrupa'da bir tıp kılavuzu olarak kullanıldı. Azizlere yakışır bir karakteri yoktu; aslında şarap ve kadın tutkusu vardı. Sünniler için kuşkulu biriydi; ama tıbbi becerisinden ötürü hükümdarların dostluğunu kazandı. Bazen, paralı Türk askerlerin düşmanlığı nedeniyle başı belaya girdi; bazen saklandı, bazen hapishaneye girdi. Teologların düşmanlığı nedeniyle Doğu'da neredeyse bilinmeyen, ama Latince çevirileri Batıda etkili olan bir ansiklopedinin yazarıydı. Psikolojisinin empirik bir eğilimi vardır.

Felsefesi, Müslüman öncüllere göre Aristoteles'e daha yakındır ve daha az yeni-Platoncudur. Daha sonraki Hıristiyan skolastikler gibi tümeller sorunuyla uğraşır. Platon, tümellerin şeylerden önce olduklarını söyledi. Aristoteles'in iki görüşü vardır; biri Platon'u düşünürken, diğeri Platon'la savaşırken. Bu durum, onu yorumcu için ideal bir malzeme haline getirir.

İbn Sina, İbn Rüşd'ün ve Albertus Magnus'un tekrarladığı bir formül icat etti: "Düşünce, formlarda genelliği meydana getirir." Bundan hareketle, onun düşünceden ayrı tümellere inanmadığı varsayılabilir. Ne var ki, bu gereksiz ölçüde basit bir görüş olurdu. Genellikler –yani tümeller– diyor İbn Sina, aynı anda şeylerden öncedir, şeylerin içindedir ve şeylerden sonradır. Bunu şöyle açıklar. Tanrı'nın anlayışında şeylerden *önce*dirler. (Örneğin Tanrı kedileri yaratmaya karar verir. Bu durum, O'nun "kedi" düşüncesine sahip olmasını gerektirir, bu bakımdan tikel kedilerden öncedir.) Genellikler doğal nesnelerde şeylerin *içinde*dir. (Kediler yaratılınca, kedilik her bir kedinin içindedir.) Genellikler, bizim düşüncemizde şeylerden *sonra*dır. (Birçok kedi gördüğümüz zaman, birbirlerine benzerliklerini fark ederiz ve genel "kedi" düşüncesine ulaşırız.) Bu görüş, açıkça, farklı teorileri uzlaştırmayı amaçlamaktadır.

İbn Rüşd (1126-1198) Müslüman dünyanın diğer ucunda yaşadı. Cordoba'da doğdu; baba-

sı ve dedesi kadıydı; kendisi de önce Sevilla'da, sonra Cordoba'da kadılık yaptı. Önce ilahiyat ve fıkıh, sonra tıp, matematik ve felsefe okudu. Aristoteles'in eserlerinin çözümlemesini yapabilecek kişi olarak "Halife" Ebu Yakup Yusuf'a önerildi. (Ne var ki, Yunanca bilmiyormuş gibi görünüyor.) Bu hükümdar onu korumasına aldı; 1184'te kendi hekimi yaptı, ama ne yazık ki, hasta iki yıl sonra öldü. Onun ardılı Yakup el-Mansur, babasının koruyuculuğunu on bir yıl sürdürdü; sonra Sünnilerin filozofa karşı çıkmasından tedirgin olunca, görevinden alıp önce Corboda'ya yakın küçük bir yere, daha sonra Fas'a sürgün etti. Doğru iman yerine eskilerin felsefesini geliştirmekle suçlandı. El-Mansur, hakikatin tek başına akılla bulunabileceğini düşünenler için Allah'ın cehennem ateşi buyurduğuna dair bir ferman çıkardı. Bulunabilen bütün metafizik ve mantık kitapları ateşe atıldı.[3]

Bundan kısa süre sonra İspanya'daki Mağrip toprağı, Hıristiyan fetihlerle büyük ölçüde küçüldü. İspanya'da İslam felsefesi, İbn Rüşd'le birlikte son buldu; Müslüman dünyanın geri kalan kısmında katı bir Sünnilik kurgusal düşünmeye son verdi.

Sünniliğe aykırılık suçlamasına karşı İbn Rüşd'ü savunma işini –karar verilmesi Müslümanlara düşen bir konu– oldukça şaşırtıcı

[3] İbn Rüşd'ün ölümünden kısa süre önce tekrar korumaya alındığı söylenir.

bir içimde Ueberweg üstlenir. Ueberweg şuna işaret eder: Mutasavvıflara göre Kuran'ın her metninin 7, 70 ya da 700 kat tefsiri vardı ve lafzi anlam yalnızca cahiller içindi. Demek ki, bir filozofun öğretisi Kuran'la çatışmayabilirdi; çünkü 700 tefsir arasında en azından birinin, filozofun söylediklerine uyması kesindi. Ne var ki, Müslüman dünyada cahiller, Kutsal Kitaba ilişkin bir bilginin ötesine geçen her bilgiye itiraz etmiş gibi görünüyor; özel bir heretiklik gösterilmemiş olsa bile tehlikeliydi. Ahalinin Kuran'ı lafzi anlayacağı, ama bilge kişilerin öyle yapmaması gerektiğini söyleyen mutasavvıfların görüşünün geniş halk desteği bulması pek olası değildi.

İbn Rüşd, Aristoteles'in gereksiz ölçüde yeni-Platonculuktan etkilenen Arap yorumunu iyileştirmekle ilgilendi. Aristoteles'e, bir dinin kurucusuna gösterilen saygıyı gösterdi; İbn Sina'dan bile daha fazla. Tanrı'nın varlığının vahiyden bağımsız olarak akılla kanıtlanabileceğini savunur; bu, Thomas Aquinas'ın da savunduğu bir görüştür. Ölümsüzlük konusunda Aristoteles'e yakından bağlıymış gibi görünüyor; ruhun değil, anlığın (*nous*) ölümsüz olduğunu savunur. Ne var ki, bu durum *kişisel* ölümsüzlüğü sağlamaz; çünkü zihin farklı kişilerde tezahür ettiği zaman bir ve aynıdır. Hıristiyan filozoflar, doğal olarak bu görüşe karşı çıktı.

İbn Rüşd, daha sonraki pek çok Müslüman filozof gibi, bir mümin olmasına rağmen, katı

sünni değildi. Her felsefeyi imana zararlı diye itiraz eden tamamen sünni teologlardan oluşan bir mezhep vardı. Bunlardan biri olan Gazali, Kuran'da gerekli her hakikat bulunduğu için vahiyden bağımsız kurgusal düşünceye gerek olmadığını söyleyen *Tehafütü'l Felasife* [*Filozofların Tutarsızlığı*] adlı bir kitap yazdı. İbn Rüşd, *Tehafütü'l Tehafüt* [*Filozofların Tutarsızlığı*] adlı bir kitapla karşılık verdi. Gazali'nin filozoflara karşı özel olarak savunduğu dini dogmalar, dünyanın zaman içinde hiçlikten yaratıldığı, ilahi özniteliklerin gerçekliği ve bedenin yeniden dirilişi dogmalarıydı. İbn Rüşd, dinin felsefi hakikati alegorik biçimde içerdiğini düşünür. Bu, özellikle, Aristotelesçi bir biçimde yorumladığı yaratılış için geçerlidir.

İbn Rüşd Hıristiyan felsefesinde, İslam felsefesinde olduğundan daha önemlidir. İslam felsefesinde son noktaydı; Hıristiyan felsefesinde ise bir başlangıçtı. On üçüncü yüzyılın başında Michael Scott tarafından Latinceye çevrildi; eserleri on ikinci yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu için, bu şaşırtıcı bir durumdur. Avrupa'daki etkisi, yalnızca skolastikler üzerinde değil, ölümsüzlüğü reddeden ve İbn-Rüşdçü denilen büyük bir amatör özgür düşünürler topluluğu üzerinde de çok büyüktü. Profesyonel filozoflar arasında onun hayranları başlangıçta özellikle Fransiskenler arasında ve Paris Üniversitesinde vardı. Ancak bu, daha sonraki bir bölümde ele alınacak bir konudur.

Arap felsefesi, özgün bir düşünce olarak önemli değildir. İbn Sina ve İbn Rüşd gibi kişiler özünde yorumcudur. Genel olarak konuşursak, daha bilimsel filozofların görüşleri mantık ve metafizik alanında Aristoteles'ten ve yeni-Platonculardan, tıp alanında Galenos'tan, matematik ve astronomi alanında Yunan ve Hint kaynaklarından gelir; mutasavvıflar arasındaki din felsefesi de, eski İran inançlarının bir karışımıdır. Arapça yazarlar matematik ve kimya alanında bir özgünlük sergilediler; kimya alanında, simya araştırmalarının tesadüfi bir sonucu olarak. İslam uygarlığı en görkemli günlerinde sanatlarda ve teknik konularda hayranlık vericiydi; ama teorik konularda bağımsız kurgusal düşünce kapasitesi göstermedi. Küçümsenmemesi gereken önemi, aktarıcı biri olmasındadır. İlkçağ ve modern Avrupa uygarlığının arasına karanlık çağ girdi. Müslümanlar ve Bizanslılar yenilik için gerekli entelektüel enerjiden yoksun oldukları halde, uygarlık aygıtını –eğitim, kitaplar, bilgili boş zaman– korudular. Barbarlıktan çıkan Batı'yı harekete geçirdiler. Müslümanlar on üçüncü yüzyılda, Bizanslılar on beşinci yüzyılda. Her ikisinde de uyarıcı, aktarıcıların ürettiğinden daha iyi yeni düşünce –birinde skolastik düşünceyi, diğerinde Rönesansı (elbette başka nedenleri de vardı)– üretti.

İspanya'da Mağripliler ile Hıristiyanlar arasında Yahudiler yararlı bir bağlantıydı. İspanya'da, Hıristiyanlar tarafından geri alınınca

ülkede kalan çok sayıda Yahudi vardı. Arapça bildikleri ve Hıristiyanların dilini de mecburen öğrendikleri için, çeviri yapabiliyorlardı. On üçüncü yüzyılda Aristotelesçilere uygulanan Müslüman zulmü de kan naklinin başka bir aracı oldu; bu zülüm, Mağripli filozofların özellikle Provence'de Yahudilere sığınmasına yol açtı.

İspanyol Yahudiler önemli bir filozof çıkardı: İbn Meymun. 1135'te Cordoba'da doğru; ama otuz yaşında Kahire'ye gitti ve ömrünün sonuna kadar orada kaldı. Arapça yazdı, ama hemen İbraniceye çevrildi. Ölümünden onlarca yıl sonra, olasılıkla İmparator II. Friedrich'in isteği üzerine Latinceye çevrildi. İnançlarını kaybeden filozoflara hitaben *Kafası Karışıklar İçin Kılavuz* adlı bir kitap yazdı. Amacı, Aristoteles'i Yahudi teolojisiyle uzlaştırmaktı. Aristoteles ayın altındaki dünyada, vahiy ise gökyüzünde otoritedir; ama felsefe ve vahiy, Tanrı bilgisinde bir araya gelir. Hakikat arayışı dini bir görevdir. Astroloji reddedilir. Tora her zaman lafzi olarak ele alınmamalıdır; lafzi anlam akılla çatışınca, alegorik bir yorum aramalıyız. Aristoteles'e karşı olarak, Tanrı'nın yalnızca formu değil, maddeyi de yokluktan yarattığını savunur. *Timaios*'un (Arapçasını bildiği) bir özetini verir, onu bazı konularda Aristoteles'e tercih eder. Tanrı'nın özü bilinemez, bütün yüklenmiş kusursuzlukların üstündedir. Yahudiler onu heretik saydı ve ona karşı Hıristiyan din otoritelerine başvuracak kadar ileri gittiler. Bazıları Spinoza'yı etkilediğini düşünür; ama bu çok tartışmalıdır.

11

ON İKİNCİ YÜZYIL

On ikinci yüzyılın özellikle dört yönü ilgimizi çeker:

(1) İmparatorluk ile papalığın devam eden çatışması;
(2) Lombard kentlerin yükselişi;
(3) Haçlı Seferleri;
(4) Skolastik felsefenin gelişmesi.

Bu dördü sonraki yüzyılda da devam etti. Haçlı Seferleri giderek parlak olmayan bir sona ulaştı; ama diğer üç hareket konusunda on üçüncü yüzyıl, on ikinci yüzyılda bir geçiş evresi olan şeyin doruğuna işaret eder. On üçüncü yüzyılda Papa, İmparator karşısında kesin zafer kazandı; Lombard kentleri bağımsızlık kazandı ve skolastik felsefe en yüksek noktasına ulaştı; ama bütün bunlar, on ikinci yüzyılın hazırladığı şeyin bir sonucuydu.

Bu dört hareketin yalnızca ilki değil, diğer

üçü de, papalığın ve kilisenin artan gücüyle yakından bağlantılıydı. Papa, İmparatora karşı Lombard kentleriyle ittifak içindeydi; Papa II. Urbanus birinci Haçlı Seferini başlattı ve sonraki papalar, sonraki seferlerin baş teşvikçisi oldu; skolastik filozofların hepsi din adamıydı ve Kilise konsilleri onları ortodoks sınırlar içinde tutma ya da yoldan sapınca terbiye etmeye özen gösterdi. Kuşkusuz, kendilerini pay sahibi hissettikleri kilisenin zaferi duygusu, entelektüel girişimlerini teşvik etti.

Ortaçağın tuhaf yanlarından biri, farkında olmadan özgün ve yaratıcı olmasıdır. Bütün taraflar kendi politikalarını, antika ve arkaik argümanlarla savundu. İmparator Almanya'da Charlemagne zamanının feodal prensliklerine, İtalya'da Roma hukukuna ve eski imparatorların yetkisine başvurdu. Lombard kentleri daha da geriye, cumhuriyetçi Roma'nın kurumlarına gitti. Papalık tarafı hak iddialarını kısmen Constantinus'un uydurma Bağışına, kısmen Eski Ahit'te anlatıldığı şekliyle Şaul ile Şamuel'in ilişkilerine dayandırdı. Skolastikler ya Kutsal Yazılara ya da başlangıçta Platon'a ve daha sonra Aristoteles'e başvurdu; özgün olduklarında, bu gerçeği gizlemeye çalıştılar. Haçlı Seferleri, İslamın yükselişinden önce var olan durumu geri getirme çabasıydı.

Bu edebi arkaikliğe kanmamalıyız. Yalnızca İmparator örneğinde, olgularla örtüştü. Feodalizm özellikle İtalya'da gerilemekteydi; Roma

İmparatorluğu bir anıdan ibaretti. Haliyle İmparator yenildi. Kuzey İtalya'nın kentleri, daha sonraki gelişimlerinde eski Yunanistan kentleriyle çok benzerlik gösterdikleri halde, taklit ettikleri için değil, koşulların benzerliğinden ötürü örüntüyü tekrarladılar; daha düşük bir kültür düzeyinde monarşilerle çevrili küçük, zengin, oldukça uygar cumhuriyetçi ticari topluluklar örüntüsü. Skolastikler, Aristoteles'e ne kadar saygı gösterirse göstersinler, Araplardan daha fazla –aslında Plotinos'tan ya da en azından Augustinus'tan beri herkesten daha fazla– özgünlük sergiledi. Düşüncede olduğu gibi siyasette de, aynı özgünlük vardı.

İMPARATORLUK İLE PAPALIĞIN ÇATIŞMASI

VII. Gregorius'un zamanından on üçüncü yüzyılın ortasına kadar Avrupa tarihi, Kilise ile laik hükümdarlar –öncelikle İmparator, ama arada bir Fransa ve İngiltere kralı– arasında iktidar mücadelesi etrafında döner. Gregorius'un papalığı görünür felaketle sonuçlandı; ama kilise dışı tayine karşı kararnameleri tekrarlayan ve piskopos seçimlerinin din adamları ve halk tarafından özgürce yapılmasını arzulayan II. Urbanus (1088-1099), daha ılımlı bir biçimde de olsa onun politikalarını yeniden başlattı. "Piskopos seçimlerinde halkın payı, kuşkusuz salt biçim-

sel olacaktı.) Bununla birlikte pratikte, iyi olan Kilise dışından atanmışlarla da kavga etmedi.

Başlangıçta Urbanus yalnızca Norman toprağında güvendeydi. Fakat 1093'te IV. Heinrich'in oğlu Conrad babasına başkaldırdı ve Papa'yla ittifak halinde, Kuzey İtalya'yı fethetti; kuzeyde, Milano'nun öncülüğünde bir kent ittifakı olan Lombardiya Birliği Papa'dan yanaydı. 1094'te Urbanus, Kuzey İtalya'dan Fransa'ya bir zafer yürüyüşü yaptı. Boşanmak isteyen ve bu nedenle Papa tarafından aforoz edilen, ama boyun eğen Fransa Kralı Philip karşısında zafer kazandı. 1095'te Clermont Konsilinde Urbanus, papalık gücünün artışına –ayrıca acımasız Yahudi kırımlarına da– yol açan bir dini coşku dalgası yatan Birinci Haçlı Seferini ilan etti. Urbanus ömrünün son yılını, papaların nadiren güvende oldukları Roma'da güven içinde geçirdi.

Bir sonraki Papa, II. Paschalis, Urbanus gibi, Cluny'den geldi. Tayinle ilgili mücadeleyi devam ettirdi ve Fransa ile İngiltere'de başarılı oldu; ama 1106'da IV. Heinrich'in ölümünden sonra yeni İmparator V. Heinrich, ruhani bir kişi olan ve azizliğini siyasal anlayışından üstün tutan Papa'yı yendi. Papa, İmparatorun tayinden vazgeçmesini, bunun karşılığında piskoposların ve başkeşişlerin de dünyevi mallardan vazgeçmesini önerdi. İmparator kabul etti; ama önerilen uzlaşma açıklanınca, din adamları Papa'ya şiddetle başkaldırdı. Roma'da olan İmparator Papa'yı avucuna alma fırsatı-

nı kaçırmadı; Papa tehditlere boyun eğdi, tayin konusundan vazgeçti ve V. Heinrich'e taç giydirdi. Ne var ki, on bir yıl sonra, 1122'de Worms Konkordatosuyla Papa II. Calixtus, V. Heinrich'i tayinler konusundan vazgeçmeye, Burgonya ve İtalya'da piskopos seçimleri üzerindeki denetimi bırakmaya mecbur eti.

Buraya kadar mücadelenin net sonucu, daha önce III. Heinrich'in tebaası olan Papa'nın, İmparatorla eşit duruma gelmesiydi. Aynı zamanda elçiler aracılığıyla yönettiği Kilise üzerinde daha eksiksiz bir egemenlik kurdu. Papalığın artan yetkisi, piskoposların göreli önemini azaltmıştı. Papalık seçimleri artık din dışı denetimden kurtuldu ve kilise adamları, reform hareketinden önce olduklarından daha erdemli hale geldiler.

LOMBARDİYA KENTLERİNİN YÜKSELİŞİ

Bir sonraki sahne, yetenekli ve enerjik, başarının olanaklı olduğu her girişimde başarılı olan İmparator Friedrich Barbarossa'yla (1152-1190) ilgiliydi. Friedrich eğitimliydi; Latinceyi güçlükle konuşmasına rağmen, zevkle okuyordu. Klasik bilgisi iyiydi ve Roma hukukuna hayrandı. Kendisini Roma imparatorlarının vârisi sayıyor ve onların gücüne ulaşmayı umuyordu, ama bir Alman olarak İtalya'da rağbet görmüyordu.

Lombardiya kentleri, İmparatorun biçimsel üstünlüğünü kabul etmeye istekli oldukları halde, işlerine karıştığı zaman itiraz ettiler; Milano'dan korkanlar hariç. Milano'daki Patarine hareketi devam etti ve az çok demokratik bir eğilimle birleşti; Kuzey İtalya kentlerinin hepsi değil, ama büyük bölümü Milano'ya sempati duydu ve İmparatora karşı işbirliğine gittiler.

Norveç'te misyonerlik yapmış olan zinde İngiliz IV. Hadrianus, Barbarossa'nın tahta çıkışından iki yıl sonra Papa oldu ve başlangıçta onunla iyi geçindi. Onları ortak bir düşman uzlaştırdı. Roma kenti ikisinden de bağımsız olmak istiyordu ve bu mücadelede, aziz gibi bir heretik olan Brescialı Arnold'u[1] yardıma çağırmıştı. Heretikliği çok ağırdı: "Malikâne sahibi papazlar, yurtluk sahibi piskoposlar, mülk sahibi keşişler selamete kavuşamazlar" diyordu. Din adamlarının kendilerini tamamen manevi konulara adamaları gerektiğini düşündüğü için bu görüşü savunmaktaydı. Heretikliğinden ötürü kötü sayılmasına rağmen, hiç kimse onun içten riyazetini sorgulamıyordu. Ona şiddetle karşı çıkan St. Bernard, "Ne yiyor ne içiyor, Şeytan gibi yalnızca ruhların kanına açtır ve susamıştır" diyordu. Hadrianus'un papalıktaki selefi Barbarossa'ya, Arnold'un yüz senatör ile iki konsül seçmek ve kendilerine ait bir imparatora sahip olmak isteyen halk grubunu

[1] Abaelardus'un bir öğrencisi olduğu söylendi, ama bu kuşkuludur.

desteklemesinden yakınan bir mektup yazmıştı. İtalya'ya gitmek üzere yola çıkan Friedrich doğal olarak mahcup oldu. Arnold'un teşvik ettiği Romalıların komünal özgürlük talebi bir ayaklanmaya yol açtı; olaylarda bir kardinal öldürüldü. Yeni seçilen Papa Hadrianus bunun üzerine Roma'ya kilise ayinlerine katılmayı yasakladı. Kutsal Haftaydı ve hurafe Romalıları yendi; boyun eğdiler ve Arnold'u kovacaklarına söz verdiler. Arnold saklandı, ama İmparatorun askerlerince yakalandı. Yakıldı ve külleri, bir kutsal emanet olarak saklanmasın diye, Tiber ırmağına atıldı. Friedrich'in, Papa attan inerken dizginleri ve üzengiyi tutmak istememesinin neden olduğu bir gecikmeden sonra Papa, 1155'te büyük bir katliamla susturulan ahalinin direnişi ortasında İmparatora taç giydirdi.

Dürüst kişiden kurtulan pratik politikacılar, kavgalarına bıraktıkları yerden devam ettiler.

Normanlarla barış yapan Papa 1157'de İmparatorla arayı bozmaya kalkıştı. Yirmi yıl boyunca bir yanda İmparator ile diğer yanda Lombardiya kentleriyle birlikte Papa arasında neredeyse sürekli bir savaş vardı. Normanlar büyük ölçüde Papayı destekledi. İmparatora karşı savaşın ana yükünü, "özgürlükten" söz eden ve yoğun popüler duygudan ilham alan Lombardiya Birliği taşıdı. İmparator çeşitli kentleri kuşattı; hatta 1162'de Milano'yu ele geçirip yerle bir etti, yurttaşlarını başka

yerlerde yaşamaya zorladı; ama beş yıl sonra Lombardiya Birliği Milano'yu yeniden inşa etti ve kentin eski sakinleri geri döndü. Aynı yıl bir karşı-papa[2] tedarik eden İmparator büyük bir orduyla Roma'nın üzerine yürüdü. Papa kaçtı ve davayı kaybetmiş gibiydi; ama salgın hastalık Friedrich'in ordusunu yok etti ve yalnız bir kaçak olarak Almanya'ya döndü. Yalnızca Sicilya değil, Yunan İmparator da Lombardiya Birliğinin yanında yer almasına rağmen, Barbarossa bir girişimde daha bulundu ve bu girişimi de 1176'da Legnano savaşında yenilmesiyle sonuçlandı. Ondan sonra barış yapmak zorunda kaldı ve kentlere özgürlüğün temelini bıraktı. Ne var ki, İmparatorluk ile Papalık arasındaki çatışmada barış koşulları her iki tarafa da tam zafer kazandırmadı.

Barbarossa'nın sonu usturuplu oldu. 1189'da Üçüncü Haçlı Seferine katıldı ve ertesi yıl öldü.

Özgür kentlerin yükselişi, bu uzun mücadelede neyin en önemli olduğunun kanıtıdır. İmparatorun gücü feodal sistemin gerilemesiyle bağlantılıydı; Papanın gücü hâlâ artmasına rağmen, İmparatorun hasmı olarak dünyanın ona duyduğu ihtiyaca bağlıydı ve bu nedenle, İmpa-

[2] Bu dönem boyunca bir karşı-papa vardı. IV. Hadrianus'un ölümünden sonra iki talip, III. Alexander ve IV. Victor papalık hilati için çekişti. Hilati ele geçiremeyen IV. Victor (karşı-papaydı) daha önce hazırladığı bir hilati taraftarlarından aldı, ama telaşla ters giydi.

rator bir tehlike olmaktan çıkınca geriledi; ama kentlerin gücü yeniydi, ekonomik ilerlemenin bir sonucuydu ve yeni siyasal biçimlerin kaynağıydı. On ikinci yüzyılda görünmemesine rağmen, İtalyan kentleri çok geçmeden, edebiyatta, sanatta ve bilimde en yüksek düzeylere ulaşan bir din-dışı kültür geliştirdi. Bütün bunları, Barbarossa'ya başarılı direnişleri olanaklı kıldı.

Kuzey İtalya'nın bütün büyük kentleri ticaretle geçinirdi ve on ikinci yüzyılda, daha yerleşik koşullar tüccarları öncekinden daha zengin hale getirdi. Kıyı kentleri, Venedik, Cenova ve Pisa hiçbir zaman özgürlükleri için savaşmak zorunda kalmadılar; bu yüzden, Alplerin eteğinde bulunan ve İtalya'ya açılan kapı olarak önemli olan kentlerden daha az İmparatora düşman oldular. Bu nedenle Milano, o zamanın en ilginç ve önemli İtalyan kentidir.

III. Heinrich'in zamanına kadar Milanolular kendi başpiskoposlarından genellikle şikâyetçi olmadılar; ama daha önceki bir bölümde sözü edilen Patarine hareketi bunu değiştirdi; başpiskopos soyluluğun yanında yer alırken, güçlü bir halk hareketi ona ve soyluğun karşı çıktı. Demokrasinin bazı esasları ortaya çıktı ve kent yöneticilerinin yurttaşlarca seçilmesini buyuran bir anayasa doğdu. Kuzeyin çeşitli kentlerinde, ama özellikle Bologna'da Roma hukukunu iyi bilen bilgili bir laik hukukçular sınıfı vardı; dahası gayri-ruhban zenginler, on ikinci yüzyıldan itibaren, Alplerin kuzeyinde-

ki feodal soyluluktan çok daha iyi eğitimliydi. İmparatora karşı Papanın yanında yer almalarına rağmen, zengin ticaret kentlerinin dini bir bakışı yoktu. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda bir çoğu, Reformasyondan sonra İngiltere'nin ve Hollanda'nın tüccarları gibi, Püriten türden heretiklikleri benimsedi. Daha sonra Kiliseye bağlı gibi görünen, ama gerçek dindarlıktan yoksun özgür düşünceli olmaya yöneldiler. Dante eski tipin sonuncusudur, Boccaccio yeni tipin birincisidir.

HAÇLI SEFERLERİ

Haçlı Seferleri savaş olarak bizi ilgilendirmez; ama kültür bakımından belli bir önemi vardır. Bir Haçlı Seferinin başlatılmasında papalığın öncü rol oynaması doğaldı, çünkü amaç (en azından görünürde) diniydi; bu yüzden savaş propagandasıyla ve kışkırtılan dini coşkuyla birlikte papaların gücü arttı. Önemli bir sonuç da, çok sayıda Yahudinin katledilmesiydi; katledilmeyenlerin ise malları yağmalandı ve zorla vaftiz edildi. Birinci Haçlı Seferi sırasında Almanya'da ve Üçüncü Haçlı Seferinde, Aslan Yürekli Richard tahta çıkınca İngiltere'de büyük ölçekli Yahudi katliamları oldu. İlk Hıristiyan İmparatorun hükümdarlığa başladığı yer olan York, Yahudilere karşı en vahşi kitlesel katliamların sahnelendiği yerlerden

biriydi. Haçlı Seferlerinden önce Yahudiler, bütün Avrupa'da Doğu malları ticaretinin neredeyse tekeline sahipti; Haçlı Seferlerinden sonra Yahudilere yapılan zulmün bir sonucu olarak, bu ticaret büyük ölçüde Hıristiyanların eline geçti.

Haçlı Seferlerinin çok farklı bir sonucu da, İstanbul'la edebi ilişkiyi uyarmak oldu. On ikinci ve erken on üçüncü yüzyıllarda Yunancadan Latinceye birçok çeviri bu ilişkinin bir sonucu olarak yapıldı. İstanbul'la her zaman ticaret yapılmıştı, özellikle de Venedikliler yapmıştı; ama Şangay'daki Amerikalı ya da İngiliz tüccarların Çin klasiklerini dert etmemeleri gibi (Avrupa'nın Çin klasiklerine ilişkin bilgisi esas olarak misyoner kaynaklıydı), İtalyan tüccarlar de Yunan klasiklerini dert etmediler.

SKOLASTİK FELSEFENİN GELİŞMESİ

Dar anlamında Skolastik felsefe on ikinci yüzyılın başında başlar. Felsefi bir okul olarak, belirli özellikleri vardır. Birincisi yazara ortodoksluk gibi görünen şeyin sınırları içindedir; yazarın görüşleri bir konsil tarafından mahkûm edilirse, genellikle geri adım atmaya isteklidir. Bu durumu korkaklığa atfetmemek gerekir; bir yargıcın Temyiz Mahkemesinin kararına uymasına benzer. İkincisi on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda giderek daha fazla tanınan

Aristoteles, ortodoksluk sınırları içinde, üstün otorite olarak kabul edilir; Platon artık birinci sırada değildir. Üçüncüsü, "Diyalektiğe" ve tasıma dayalı akıl yürütmeyle büyük bir inanç vardır; skolastiklerin genel mizacı mistik olmaktan çok, titiz ve tartışmacıdır. Dördüncüsü, Aristoteles ile Platon'un tümeller konusunda hemfikir olmadıkları anlaşılınca, tümeller sorunu öne çıkar; bununla birlikte, bu dönemin filozoflarının ana kaygısının tümeller olduğunu varsaymak yanlış olur.

On ikinci yüzyıl diğer konularda olduğu gibi bu konuda da, büyük isimler çıkaran on üçüncü yüzyılın yolunu hazırlar. Bununla birlikte, ilk skolastikler öncülerin ilginçliğine sahiptir. Yeni bir entelektüel özgüven ve Aristoteles'e duyulan saygıya rağmen, dogmanın kurgusal düşünmeyi çok tehlikeli yapmadığı yerlerde, özgür ve dinç bir akıl egzersizi vardır. Skolastik yöntemin kusurları, "diyalektiğe" vurgu yapmaktan kaçınılmaz olarak kaynaklananlardır. Bu kusurlar şöyledir: Olgulara ve bilime kayıtsızlık, yalnızca gözlemin karar verebileceği konularda akıl yürütmeye inanç, sözel ayrımlara ve inceliklere gereksiz bir vurgu. Platon'la ilgili olarak bu kusurlardan söz etme fırsatımız olmuştu; ama skolastiklerde çok daha aşırı bir biçimde vardırlar.

Açıkça skolastik sayılabilen ilk filozof Roscellinus'dur. Hakkında çok fazla şey bilinmiyor. 1050 civarında Compiègne'de doğdu ve Bretan-

ya'da, Loches'te ders verdi; öğrencilerinden biri de Abaelardus'tu. 1092'de Rheims'te bir konsilde heretiklikle suçlandı ve linçten zevk alan kilise adamları tarafından taşlanarak öldürülmekten korktuğu için fikrini değiştirdi. İngiltere'ye kaçtı; ama orada da St. Anselmus'a saldıracak kadar ataktı. Bu kez Roma'ya kaçtı ve orada Kiliseyle uzlaştı. 1120 civarında tarih sahnesinden kaybolur; ölüm tarihi salt tahminidir.

Üçleme konusunda Abaelardus'a yazdığı bir mektup dışında, Roscellinus'un yazılarından hiçbir şey kalmamıştır. Bu mektupta Abaelardus'u küçümser ve hadım olmasıyla dalga geçer. Duygularını nadiren belli eden Ueberweg, çok hoş biri olamayacağı gözleminde bulunmak zorunda kalır. Bu mektup dışında Roscellinus'un görüşleri, esas olarak Anselmus'un ve Abaelardus'un tartışmalı yazılarından biliniyor. Anselmus'a göre Roscellinus, tümellerin *flatus vocis*, "sesin nefesi" olduğunu söylemiş. Bunu sözel anlamıyla ele alırsak, bir tümelin fiziksel bir olay, yani bir sözcüğü telaffuz edince gerçekleşen şey olduğu anlamına gelir. Ne var ki, Roscellinus'un bu ahmakça bir şeyi savunmuş olduğunu varsaymak zordur. Anselmus şöyle diyor: Roscellinus'a göre *insan* bir birlik değil, yalnızca bir ortak addır; bu görüşü, Anselmus iyi bir Platoncu gibi, Roscellinus'un yalnızca duyulur olana gerçeklik bahşetmesine atfeder. Genel olarak parçaları olan bir bütünün kendine ait bir gerçekliği olmadı-

ğını, yalnızca bir sözcük olduğunu savunmuş gibi görünüyor; gerçeklik parçalardadır. Bu görüş onu aşırı bir atomculuğa götürmeliydi ve belki de götürmüştür. Her neyse, bu, onu Üçleme konusunda sıkıntıya sokmuştur. Üç Kişinin üç ayrı töz olduğunu ve Üç Tanrı vardır dememizin önünde yalnızca alışkanlık engelinin bulunduğunu düşünmüştür. Ona göre bunun alternatifi, yalnızca Oğulun değil Babanın ve Kutsal Ruhun da cisimleşmiş olduğunu söylemektir; o, bunu kabul etmez. 1092'de Rheims'te bütün bu düşüncelerden, heretik oldukları için, vazgeçti. Tümeller konusunda tam olarak ne düşündüğünü bilmek olanaksızdır; ama ne olursa olsun, bir tür nominalist olduğu açıktır.

Onun öğrencisi Abaelardus (ya da Abélard) çok daha yetenekli ve çok daha seçkindi. 1079'da Nantes yakınlarında doğdu, Paris'te Champeaux'lu William'ın (bir realist) öğrencisi oldu, sonra Paris katedrali okulunda öğretmenlik yaptı ve orada William'ın görüşleriyle savaşıp onu, görüşlerini değiştirmeye mecbur etti. Laonlu Anselmus'un (başpiskopos olan değil) yanında bir dönem teoloji eğitimi aldıktan sonra, 1113'te Paris'e döndü ve öğretmen olarak olağanüstü popülerlik kazandı. Katedral Rahibi Fulbert'in yeğeni Héloïse'ye bu dönemde âşık oldu. Katedral Rahibi onu hadım ettirdi; bunun üzerine Abaelardus St. Denis manastırında, Héloïse ise Argenteuil'de bir manastırda inzivaya çekildi. Schmeidler adlı

bilgili bir Alman, ünlü yazışmalarının Abaelardus tarafından edebi bir eser olarak hazırlandığını söyler. Bu teorinin doğruluğu konusunda karar verecek yeterliliğe sahip değilim; ama Abaelardus'un karakterinde bunu olanaklı kılacak bir şey yoktur. Her zaman gösterişçi, kavgacı ve kibirliydi; talihsizliğinden sonra öfkeli ve utangaç oldu. Héloïse'nin mektupları onunkinden çok daha sevecendir; Abaelardus'un mektuplarını yaralı gururuna merhem olarak hazırladığı düşünülebilir.

İnzivaya çekildiğinde bile öğretmen olarak başarı elde etti; gençler onun zekiliğinden, diyalektik becerisinden ve eski öğretmenlerine aldırmazlığından hoşlanıyorlardı. Yaşlılar ise ondan hoşlanmadı ve 1121'de Soissons'ta, Üçleme üzerine ortodoks olmayan bir kitap yüzünden lanetlendi. Gerekli itaati gösterdikten sonra, Bretanya'da St. Gildas başkeşişi oldu; orada vahşi ayıları andıran keşişlerle karşılaştı. Bu sürgünde geçirdiği dört sefil yıldan sonra göreli uygarlığa geri döndü. Salisburyli John'un tanıklığına göre büyük başarıyla ders vermeye devam etmesi dışında, sonraki yaşamı bulanıktır. 1141'de St. Bernard'ın ısrarıyla, bu kez Sens'te tekrar lanetlendi. Cluny'e çekildi ve ertesi yıl öldü.

Abaelardus'un 1121-1122'de hazırlanan en ünlü kitabı *Sic et Non*'dur "Evet ve Hayır". Burada çeşitli tezlerin lehine ve aleyhine diyalektik argümanlar sunar ve çoğu kez bir sonuca

varmaya kalkışmaz; açıkça tartışmayı sever ve zekâyı keskinleştirdiği için yararlı bulur. Halkın dogmatik uykusundan uyanmasında kitabın hatırı sayılır bir etkisi oldu. Diyalektiğin (Kutsal Yazılar dışında) hakikate giden tek yol olduğunu söyleyen Abaelardus'un görüşü, hiçbir empirist kabul etmese de, zamanında önyargıları çözücü ve anlığın korkusuzca kullanılması yönünde bir teşvik olarak değerli bir etkide bulundu. Kutsal Yazılar dışında hiçbir şey, diyordu, yanılmaz değildir; Havariler ve Babalar bile hata edebilir.

Mantığa verdiği değer, modern bir bakış açısına göre aşırıydı. Mantığı en üstün düzeyde "Hıristiyan bilimi" saydı ve "Logos"tan türemesiyle onayladı. "Başlangıçta Logos vardı" diyor Yuhanna İncili ve Abaelardus'a göre bu, Mantığın [Logic] değerini kanıtlar.

Esas olarak mantık ve bilgi teorisinde önemlidir. Felsefesi eleştirel çözümlemedir, büyük ölçüde dilseldir. Tümellere, yani farklı birçok şeye yüklenebilen şeye gelince, bir şey değil, bir *söz* yüklediğimizi savunur. Bu anlamda nominalisttir; ama Roscellinus'a karşı bir "*flatus vocis*"in bir şey olduğunu açıklar; ama yüklediğimiz şey fiziksel bir olay olarak söz değil, *anlam* olarak sözdür. Burada Aristoteles'e başvurur. Şeyler, diyor, birbirine benzer ve bu benzerlikler tümellere yol açar; ama iki benzer şey arasındaki benzerlik noktasının kendisi bir şey değildir; gerçekçiliğin hata-

sı budur. Gerçekçiliğe daha da düşman şeyler söyler; örneğin genel kavramların şeylerin doğasına dayanmadığını, birçok şeyin karışık imgeleri olduğunu söyler. Yine de Platoncu idealara yer vermeyi bütünüyle reddetmez: İlahi zihinde yaratılış örüntüleri olarak vardırlar; aslında Tanrının kavramlarıdırlar.

Bütün bunlar, ister yanlış olsun ister doğru, kesinlikle çok güçlüdür. Tümeller sorununa ilişkin en modern tartışmalar daha ileriye gitmemiştir.

Azizliği zeki olmasına yetmeyen St. Bernard,[3] Abaelardus'u anlayamadı ve ona haksız suçlamalarda bulundu. Abaelardus'un Üçlemeyi bir Ariusçu gibi, lütfu bir Pelagiusçu gibi, İsa'nın Şahsını bir Nesturi gibi ele aldığını; Platon'un Hıristiyan olduğunu kanıtlamak için ter dökerek putperest olduğunu kanıtladığını; Tanrı'nın insan aklıyla tam olarak anlaşılabildiğini savunarak Hıristiyan inancın meziyetini yok ettiğini iddia etti. Aslında Abaelardus, bu sonuncu görüşü hiçbir zaman savunmadı ve St. Anselmus gibi, vahyin yardımı olmadan Üçlemenin rasyonel olarak kanıtlanabildiğini düşünmesine rağmen, inanca her zaman geniş bir alan bıraktı. Zamanında Kutsal Ruhu Platoncu Dünyanın Ruhuyla özdeşleştirdiği doğrudur; ama bunun heretik niteliği kendisine gösterilir gösterilmez, vazgeçti. Herhalde, heretiklikle

[3] "St. Bernard'ın büyüklüğü zekâsının niteliklerinde değil, karakterindedir" –*Encyclopaedia Britannica*.

suçlanmasına neden olan şey öğretileri değil, daha çok savaşçılığıydı; çünkü âlimleri eleştirme alışkanlığı, onun nüfuzlu papazlar arasında sevilmemesine yol açtı.

Zamanın bilginlerinin pek çoğu Abaelardus'dan daha az diyalektiğe bağlıydı. Özellikle Chartres Okulunda, ilkçağa hayranlık duyan, Platon ve Boethius'un izinden giden hümanist bir hareket vardı. Matematiğe yeni bir ilgi vardı: Bath'lı Adelard on ikinci yüzyılın başında İspanya'ya gitti ve sonunda Eukleides'i çevirdi.

Kuru skolastik yönteme karşıt olarak, liderliğini St. Bernard'ın yaptığı güçlü bir mistik hareket vardı. Bernard'ın babası Birinci Haçlı Seferinde ölen bir şövalyeydi. Kendisi de Sistersiyen bir keşişti ve 1115'te yeni kurulan Clairvaux manastırının başkeşişi oldu. Kilise siyasetinde oldukça etkiliydi –durumu karşı-papaların aleyhine çevirdi, Kuzey İtalya'da ve Güney Fransa'da heretiklikle savaştı, maceracı filozoflara ortodoksluğun ağırlığını hissettirdi ve İkinci Haçlı Seferini vaaz etti. Filozoflara saldırısında genellikle başarılı oldu; ama vaaz ettiği Haçlı Seferi çöktükten sonra, heretiklik avcısından daha haklı görünen Boethius'la hemfikir olan Gilbert de la Porrée'yi ikna edemedi. Politikacı ve yobaz olmasına rağmen, sahiden dindar bir mizacı vardı ve Latince ilahileri güzeldir.[4] Ondan etkilenenler arasında

[4] Ortaçağın uyaklı ve vurgulu Latince ilahileri, zamanın dini duygusunun en iyi yanını bazen yüce, bazen zarif ve duygulu bir biçimde ifade eder.

mistisizm giderek artan ölçüde egemen oldu ve sonunda Floralı Joachim'de (öl. 1202) heretikliğe benzer bir şeye dönüştü. Bununla birlikte, Joachim'in etkisi daha sonraki bir zamana aittir. St. Bernard ve izleyicileri dini hakikati akıl yürütmeyle değil, öznel deneyim ve tefekkürle bulmaya çalıştı. Abaelardus ve Bernard, herhalde eşit ölçüde tek-yanlıdır.

Dini bir mistik olarak Bernard papalığın dünyevi kaygıların içine çekilmesine üzüldü ve fani iktidardan hoşlanmadı. Haçlı Seferi vaaz etmesine rağmen, bir savaşın örgütlenmeyi gerektirdiğini ve tek başına dini coşkuyla yürütülemeyeceğini anlamamış görünüyor. "Rabbin yasası değil, İustinianos'un yasası"nın insanların ilgisini çekmesinden yakınır. Papa topraklarını askeri güçle savununca hayrete düşer. Papanın işlevi manevidir ve fiili yönetime kalkışmamalıdır. Bununla birlikte, bu bakış, "piskoposların prensi, havarilerin, Habil'in önceliğinin, Nuh'un idaresinin, İbrahim'in patrikhanesinin, Melkisedek'in düzeninin, Harun'un asaletinin, Musa'nın otoritesinin, yargıçlıkta Şamuel'in, kudrette Petrus'un, yatıştırıcılıkta İsa'nın varisi" dediği Papaya koşulsuz saygıyla birleşir. St. Bernard'ın faaliyetlerinin net sonucu, laik konularda Papanın gücünde büyük bir artış oldu.

Salisburyli John önemli bir düşünür olmamasına rağmen, yazdığı dedikodulu bir hikâye, onun zamanına ilişkin verdiği bilgi bakımından değerlidir. Canterbury'nin üç başpiskoposu-

nun (biri Becket) sekreteriydi; IV. Hadrianus'un dostuydu; ömrünün sonuna doğru Chartres piskoposu oldu ve 1180'de orada öldü. İnanç dışındaki konularda kuşkucu biriydi; kendine Akademiacı diyordu (St. Augustinus'un terimi kullandığı anlamda). Krallara saygısı sınırlıydı: "Cahil bir kral, taç giymiş bir eşektir." St. Bernard'a saygı duyardı, ama Platon ile Aristoteles'i uzlaştırma girişiminin beyhude olduğunun da farkındaydı. Abaelardus'a hayrandı, ama onun tümeller teorisiyle ve aynı şeklide Roscellinus'la alay etti. Mantığın öğrenmeye iyi bir giriş, ama kendi başına kansız ve steril olduğunu düşündü. Aristoteles, diyor, mantık konusunda bile iyileştirilebilir; antik yazarlara saygı, aklın eleştirel kullanılmasını engellememelidir. Yine de Platon onun için "bütün filozofların prensi"dir. Kendi zamanının bilginlerinin pek çoğunu şahsen tanır ve skolastik tartışmalara dostça katılır. Otuz yıl sonra bir felsefe okulunu tekrar ziyaret ettiğinde, hâlâ aynı sorunları tartıştıklarını görünce gülümser. Sıkça uğradığı derneğin atmosferi, otuz yıl önceki Oxford Öğretmenler Odasının atmosferine çok benzer. Ömrünün sonuna doğru katedral okulları yerlerini üniversitelere bıraktı ve üniversitelerin, en azından İngiltere'de, o günden bugüne dikkate değer bir sürekliliği vardır.

On ikinci yüzyılda çevirmenler, Batılı öğrencilerin bulabileceği Yunanca kitapların sayısını aşamalı olarak arttırdı. Bu tür çevirilerin üç

ana kaynağı vardı: İstanbul, Palermo ve Toledo. Bunların en önemlisi Toledo'ydu; ama oradan gelen çeviriler, çoğu kez doğrudan Yunancadan değil, Arapçadan çevirilerdi. On ikinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Toledo Başpiskoposu Raymond, çok verimli çalışan bir çevirmenler koleji kurdu. 1128'de Venedikli James Aristoteles'in *Analitikler*'ini, *Topikler*'ini ve *Sophistici Elenchi*'sini çevirdi; İkinci Analitikler, Batılı filozoflar tarafından zor bulundu. Catanialı Henry Aristippus (öl. 1162) *Phaidon* ve *Menon*'u çevirdi; ama çevirileri hemen etkili olmadı. On ikinci yüzyılda Yunan felsefesine ilişkin bilgi parçalı olduğu için, bilginler bu bilginin çoğunun Batı tarafından keşfedilmeyi beklediğinin farkındaydı ve ilkçağa ilişkin daha tam bilgi edinme gayreti doğdu. Ortodoksluk boyunduruğu bazen sanıldığı kadar ağır değildi; bir kişi kitabını her zaman yazabilir, sonra gerekirse, herkese açık tartışmalardan sonra heretik bölümlerini geri çekebilirdi. Zamanın filozoflarının çok büyük bölümü Fransızdı ve Fransa, İmparatorluğa karşı bir ayar-ağırlığı olarak Kilise için önemliydi. Aralarında hangi teolojik heretiklikler ortaya çıkmış olursa olsun, bilgili din adamlarının neredeyse tümü siyasal olarak ortodokstu; bu kuralın bir istisnası olan Brescialı Arnold'un kendine özgü kötülüğünü meydana getiren buydu. Erken skolastik felsefenin tamamı, siyasal olarak, Kilisenin iktidar mücadelesinin bir yan ürünü olarak görülebilir.

12

ON ÜÇÜNCÜ YÜZYIL

On üçüncü yüzyılda ortaçağ uç noktasına ulaştı. Roma'nın düşüşünden beri aşama aşama oluşmakta olan sentezler, olabildiği kadar tamamlandı. On dördüncü yüzyıl kurumların ve felsefelerin dağılmasını, on beşinci yüzyıl bizim modern saydığımız şeyin başlangıcını getirdi. On üçüncü yüzyılın büyük insanları çok büyüktü: III. İnnocentius, St. Francesco, II. Friedrich ve Thomas Aquinas, kendi tiplerinin farklı biçimlerde üstün temsilcileriydi. Büyük adlarla çok kesin bir biçimde bağlantılı olmayan büyük başarılar da vardı: Fransa'nın gotik katedralleri, romantik Charlemagne, Arthur ve Niebelungenlied edebiyatı, Magna Carta ve Avam Kamarasında anayasal yönetimin başlangıcı. Bizi en doğrudan ilgilendiren konu skolastik felsefedir, özellikle de Aquinas'ın öne sürdüğü felsefe; ama bunu bir sonraki bölüme bırakıp, ilk önce, çağın zihinsel atmosferinin oluşmasında en fazla etkili olan olayların ana hatlarını vermeye çalışacağım.

Yüzyılın başındaki merkezi figür, kurnaz bir politikacı, enerjisi bitmeyen, papalığın en aşırı hak taleplerine sıkı sıkıya inanan, ama Hıristiyan tevazudan yoksun Papa III. Innocentius'du (1198-1216). Kutsama töreninde metinden okurdu: "Bak, bugün milletler üzerine ve krallıklar üzerine, kökünden sökmek ve yıkmak için, helak etmek ve yok etmek için, bina etmek için ve dikmek için seni koydum." Kendisine "kralların kralı, efendilerin efendisi, Melkisedek düzenine göre ilelebet rahip" derdi. Kendisiyle ilgili bu görüşü hayata geçirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Norman kralların varisi Canstance'la evli olan İmparator VI. Heinrich'in (öl. 1197) fethettiği Sicilya'da yeni kral Friedrich, Innocentius tahta çıktığı sırada daha üç yaşındaydı. Krallık karışıklık içindeydi ve Constance'ın Papa'nın yardımına ihtiyacı vardı. Papa'yı bebek Friedrich'in vasisi yaptı ve papalığın üstünlüğünü kabul ederek oğlunun Sicilya'daki haklarını tanımasını sağladı. Portekiz ve Aragon da benzer şekilde papalığın üstünlüğünü kabul etti. İngiltere'de Kral John, şiddetli direnişten sonra krallığını Innocentius'a teslim etmek ve bir papalık yurtluğu olarak geri almak zorunda kaldı.

Venedikliler, dördüncü Haçlı Seferi konusunda Papa'yı bir ölçüde alt etti. Haçlı askerleri Venedik'te gemilere binecekti; ama yeterli gemi tedarik etmede zorluklar vardı. Venedikliler dışında kimsenin yeterli gemisi yoktu ve Kudüs yerine İstanbul'u fethetmenin daha iyi

olacağını savunuyorlardı (salt ticari nedenlerle) –ne olursa olsun, İstanbul yararlı bir atlama taşı olacaktı ve Doğu Roma İmparatorluğu Haçlılarla hiçbir zaman yakınlık göstermemişti. Venedik'in dediğine razı olmak gerekli görüldü; İstanbul ele geçirildi ve başına Latin bir imparator tahta oturtuldu. Başlangıçta Innocentius'un canı sıkıldı; ama Doğu ve Batı Kiliselerini yeniden birleştirmenin olanaklı olabileceğini düşündü. (Bu umudun boş olduğunu anlaşıldı.) Bu olay dışında, III. Innocentius'u herhangi bir ölçüde boşa çıkaran kimseyi tanımıyorum. Albi heretiklerine karşı, Güney Fransa'da heretikliğin, mutluluğun, refahın ve kültürün kökünü kazıyan büyük Haçlı Seferini emretti. Haçlı Seferine gösterdiği ilgisizlikten ötürü Toulouse Kontu Raymond'u azletti ve Albi heretiklerinin bölgesini, Haçlı Seferinin lideri, Parlamentonun babasının babası Simon de Montfort'a verdi. Innocentius, İmparator Otto'yla da kavga etti ve Almanları onu tahttan indirmeye çağırdı. İndirdiler ve onun önerisiyle, yeni reşit olan II. Friedrich'u seçtiler. Ancak Friedrich'i desteklemenin bedeli olarak, korkunç sözler aldı, ama Friedrich, olanaklı olur olmaz sözünden caymaya kararlıydı.

III. Innocentius, içinde kutsallık öğesi bulunmayan ilk *büyük* Papaydı. Kilise reformu hiyerarşinin ahlaki itibar konusunda kendini güvende hissetmesini sağladı ve kutsal olma zahmetine katlanmaya artık gerek olmadığına inandırdı.

Innocentius'un zamanından itibaren iktidar güdüsü papalığa giderek daha fazla egemen oldu ve daha o sağken bile bazı dindarların muhalefetine yol açtı. Kilise hukukunu Curia'nın yetkisini arttıracak şekilde derledi; Walther von der Vogelweide bu derlemeye "cehennemin şimdiye kadar verdiği en kara kitap" der. Papalığın hâlâ kazanacağı parlak zaferleri vardı, ama daha sonraki gerilemesi önceden görülebilirdi.

III. Innocentius'un vesayeti altında olan II. Friedrich 1212'de Almanya'ya gitti ve Papa'nın yardımıyla Otto'nun yerine seçildi. Innocentius, papalığa karşı ne kadar sağlam bir düşman yetiştirdiğini görecek kadar yaşamadı.

Tarihin tanıdığı en dikkate değer hükümdarlardan biri olan Friedrich, çocukluğunu ve gençliğini zor ve olumsuz koşullarda geçirmişti. Babası VI. Heinrich (Barbarossa'nın oğlu) Sicilyalı Normanları yenmiş ve krallığın varisi Constance'la evlenmişti. Sicilyalıların nefret ettiği bir Alman garnizonu kurdu; ama 1197'de, Friedrich daha iki yaşındayken öldü. Bunun üzerine Constance Almanları karşısına aldı ve Almanlar olmadan Papa'nın yardımıyla yönetmeye çalıştı. Almanlar alındı ve Otto Sicilya'yı fethetmeye çalıştı; Papa'yla kavgasının nedeni buydu. Friedrich'in çocukluğunu geçirdiği Palermo'nun başka sorunları vardı. Müslüman ayaklanmaları vardı; Pisalılar ve Cenovalılar adaya sahip olmak için birbiriyle ve herkesle savaşıyordu; Sicilya'nın önemli şahsiyetleri, ihanete en yüksek fiyatı ve-

rene göre sürekli saf değiştiriyordu. Bununla birlikte, kültürel olarak Sicilya'nın büyük avantajları vardı. Müslüman, Bizans, İtalyan ve Alman uygarlığı, başka yerde olmadığı kadar burada buluşmuş ve iç içe geçmişti. Sicilya'da yaşayan diller hâlâ Yunanca ve Arapçaydı. Friedrich altı dili akıcı bir biçimde konuşuyor ve altı dilde espri yapabiliyordu. Arap felsefesine aşinaydı ve Müslümanlarla, dindar Hıristiyanları şaşkına çeviren dostane ilişkileri vardı. Bir Hohenstaufen'di ve Almanya'da Alman sayılabilirdi; ama kültür ve duygu bakımından, bir miktar Bizans ve Arap bulaşmış bir İtalyandı. Çağdaşları ona aşama aşama dehşete dönüşen bir şaşkınlıkla bakıyordu; "dünya harikası ve harikulade yenilikçi" diyorlardı. Daha sağken, mitlere konu oldu. *De Tribus Impostoribus* –Üç Sahtekâr; bunlar Musa, İsa ve Muhammed'di– kitabının yazarı olduğu söylendi. Hiçbir zaman var olmayan bu kitap, sonuncusu Spinoza olmak üzere, Kilisenin birçok düşmanına sırasıyla atfedildi.

"Guelf" ve "Ghibelline" sözcükleri, Friedrich'in İmparator Otto'yla çekişmesi sırasında kullanılmaya başlandı. Bu sözcükler iki rakibin aile adlarının, "Welf" ve "Waiblingen," bozulmuş halleridir. (Otto'nun yeğeni, İngiliz kraliyet ailesinin bir atasıdır.)

III. Innocentius 1216'da öldü; Friedrich'in yendiği Otto 1218'de öldü. Yeni Papa III. Honorius, başlangıçta Friedrich'le iyi geçindi, ama çok geçmeden güçlükler baş gösterdi. Önce

Friedrich haçlı seferine çıkmayı reddetti; sonra 1226'da yirmi beş yıllık bir savunma ve işbirliği ittifakı imzaladığı Lombardiya kentleriyle sorun yaşadı. Lombardiya kentleri Almanlardan nefret ediyordu ve şairlerinden biri, Almanlara karşı ağır şiirler yazıyordu. "Sevmeyin Almanya halkını; sizden uzak, çok uzak olsun o çılgın köpekler." Bu, Lombardiya'daki genel duyguyu dışa vurmuş gibi görünüyor. Friedrich İtalya'da kalıp kentlerle uğraşmak istedi; ama 1227'de Honorius öldü ve onun yerine, St. Francesco'yu seven ve onun tarafından sevilen ateşli bir çileci olan IX. Gregorius geçti. (Ölümünden iki yıl sonra St. Francesco'yu aziz ilan etti.) Gregorius Haçlı Seferinden daha önemli bir şey düşünmüyordu ve sefere katılmadığı için Friedrich'i aforoz etti. Kudüs Kralının kızı ve vârisiyle evli olan Friedrich, fırsat bulduğunda gitmeye yeterince istekliydi ve kendine Kudüs Kralı diyordu. 1228'de, hâlâ aforozluyken, sefere çıktı; bunun üzerine Gregorius daha da öfkelendi. Haçlı seferine çıkan bir topluluğa Papa'nın kovduğu biri nasıl öncülük edebilirdi? Friedrich Filistin'e varınca, Müslümanlarla dostluk kurdu, stratejik önemi az olmasına rağmen Hıristiyanların Kudüs'e önem atfettiğini onlara açıkladı ve Müslümanları kenti barışçı bir biçimde teslim etmeye ikna etti. Bu durum, Papa'yı daha da kızdırdı; kafirle müzakere etmek değil, savaşmak gerekirdi. Ne var ki, Friedrich Kudüs'te usulüne uygun taç giydi ve başarılı olduğunu

da kimse inkâr edemedi. Papa ile İmparator arasındaki barış, 1230'da geri geldi.

Bunu izleyen birkaç yıllık barış süresince İmparator kendini Sicilya krallığının işlerine adadı. Başbakanı Pietro della Vigna'nın yardımıyla, Roma hukukundan alınan ve güneydeki dominyonunda yüksek bir uygarlık düzeyini gösteren yeni bir kanunnameyi yürürlüğe koydu; kanunname, Yunanca konuşan ahali için hemen Yunancaya çevrildi. Napoli'de önemli bir üniversite kurdu. Altın para bastı; "augustal" denilen bu paralar, yüzyıllardır Batıda ilk altın paraydı. Daha serbest ticareti yerleştirdi ve bütün iç gümrükleri kaldırdı. Yalnızca danışma yetkisine sahip olan konseyine, kentlerin seçilmiş temsilcilerini de çığırdı.

Friedrich 1237'de Lombardiya Birliği'yle tekrar çatışmaya girince, bu barış döneme son buldu; Papa, Birliğin kaderine ortak oldu ve İmparatoru bir kez daha aforoz etti. Bu tarihten Friedrich'in öldüğü 1250'ye kadar savaş fiilen devam etti; her iki tarafta giderek daha şiddetli, daha acımasız ve daha haince oldu. Şans bazen bir taraftan, bazen öbür taraftan yana oldu ve İmparator öldüğü sırada sonuç hâlâ belli değildi. Fakat onun ardılı olmaya çalışanlar onun gücüne sahip değildi ve aşama aşama yenilip, geride bölünmüş bir İtalya ve muzaffer bir Papa bıraktılar.

Papaların ölümü mücadelede fazla bir değişiklik yaratmadı; her yeni Papa, kendi sele-

finin öncekinin politikasını hiç değiştirmeden sürdürdü. IX. Gregorius 1241'de öldü; 1243'te Friedrich'in amansız düşmanı IV. Innocentius seçildi. IX. Louis, kusursuz ortodoksluğuna rağmen, Gregorius'un ve IV. Innocentius'un öfkesini yatıştırmaya çalıştı, ama boşuna. Özellikle Innocentius, İmparatordan gelen bütün görüşme önerilerini reddetti ve ona karşı her türlü ahlaksız yola başvurdu. Azledildiğini duyurdu, ona karşı bir haçlı seferi başlattı ve onu destekleyen herkesi aforoz etti. Keşişler onun aleyhine vaazlar verdi, Müslümanlar ayaklandı, önde gelen sözde destekçileri arasında komplolar kuruldu. Bütün bunlar Friedrich'i giderek zalimleştirdi; kumpasçılar acımasızca cezalandırıldı ve esirlerin sağ gözü çıkarıldı, sağ eli kesildi.

Bu şiddetli mücadele sırasında bir ara Friedrich yeni bir din kurmayı düşündü; bu dinde kendisi Mesih, bakanı Pietro della Vigna da St. Petrus'un yerini alacaktı.[1] Bu projeyi halka açıklayacak kadar ileri gitmedi, ama della Vigna'ya yazdı. Ne var ki, aniden Pietro'nun kendisine kumpas kurduğuna inandı; gözlerini çıkardı ve bir kafes içinde teşhir etti; ama Pietro intihar ederek daha fazla eziyetten kurtuldu.

Friedrich, yeteneklerine rağmen başarılı olamazdı; çünkü onun zamanında var olan papa-karşıtı güçler dindar ve demokrattı; oysa onun amacı, pagan Roma İmparatorluğunu

[1] *Bkz.* II. Friedrich'in yaşamı, Hermann Kantorowicz.

geri getirmek gibi bir şeydi. Kültür bakımından aydındı; ama siyasal olarak gericiydi. Sarayı doğuya özgüydü; hadımları bulunan bir haremi vardı; ama İtalyan şiiri de bu sarayda başladı; kendisinin de şairlik meziyeti vardı. Papalıkla çatışmasında, kilise mutlakıyetçiliğinin tehlikeleriyle ilgili, on altıncı yüzyılda alkışlanacak ama kendi zamanında rağbet görmeyen tartışmalı açıklamalar yayınladı. Müttefiki olması gereken heretikler ona asi gibi göründü ve Papa'yı memnun etmek için onlara eziyet etti. İmparator olmasaydı, özgür kentler Papa'ya karşı çıkabilirdi; ama Friedrich onlardan boyun eğmelerini istediği sürece, Papa'yı bir müttefik olarak hoş karşıladılar. Bu yüzden, kendi çağının hurafelerinden kurtulmuş ve kültür bakımından çağdaşı diğer hükümdarların çok üstünde olmasına rağmen, imparator olarak konumu, onu siyasal bakımdan liberal herkese karşı çıkmaya mecbur etti. Kaçınılmaz olarak başarısız oldu; tarihteki bütün başarısızlıkların içinde, en ilginçlerinden biri olarak duruyor.

III. Innocentius'un aleyhlerine haçlı seferi başlattığı ve bütün hükümdarların (Friedrich dahil) eziyet ettiği heretikler, hem kendi başlarına, hem o zaman yaygın olan ama zamanın yazılarında izine pek rastlanmayan genel duyguyu yansıtması bakımından incelenmeyi hak eder.

Heretik mezheplerin en ilginci ve en büyüğü, Güney Fransa'da Albi heretikleri olarak bilinen

Katharosçulardı. Öğretileri, Balkanlar üzerinden Asya'dan geldi; Kuzey İtalya'da yaygın bir biçimde, Güney Fransa'da Kilise topraklarına el koymak için bahane arayan soylular da dahil, büyük çoğunluk tarafından savunuluyordu. Bu yaygın heretikliğin nedeni, kısmen Haçlı Seferlerinin başarısızlığından duyulan hayal kırıklığıydı; ama esas olarak din adamlarının zenginliğine ve kötülüğüne duyulan ahlaki tiksintiydi. Kişisel kutsallıktan yana, daha sonraki püritenliğe benzer yaygın bir duygu vardı; bu, yoksulluk kültüyle bağlantılıydı. Kilise zengindi ve büyük ölçüde dünya malına düşkündü; çok fazla sayıda papaz düpedüz ahlaksızdı. Keşişler eski tarikatları ve semt papazlarını suçlayıp, günah çıkarmayı baştan çıkarmak için kullandıklarını iddia ettiler; keşişlerin düşmanları, suçlamaya sert karşılık verdi. Bu tür suçlamaların büyük ölçüde haklı olduğundan kuşkuyu duyulamaz. Kilise dini gerekçelerle üstünlük iddiasında bulundukça, sıradan insanlar söylenen ile yapılan arasındaki karşıtlık karşısında şaşkına dönüyordu. Reformasyona yol açan güdüler, on üçüncü yüzyılda da etkili oldu. Ana fark, laik hükümdarların heretiklerle kader birliği yapmak istememeleriydi; bu nedenle, var olan hiçbir felsefe, heretiklik ile kralların egemenlik iddialarını uzlaştıramadı.

Katharosçuların ilkeleri, düşmanlarının tanıklığına tamamen bağımlı olduğumuz için, kesin bir biçimde bilinemez. Dahası, heretikliğin tarihini iyi bilen kilise adamları bilinen bazı

etiketleri yapıştırma, daha önceki mezheplerin bütün ilkelerini, çoğu kez aralarında hiçbir benzerlik olmamasına rağmen, var olan mezheplere atfetme eğilimindeydi. Bununla birlikte, neredeyse tartışma götürmez çok şey vardır. Öyle görünüyor ki, Katharosçular düalistti ve gnostikler gibi Eski Ahit Yehova'sını kötü bir demiurgos olarak görüyor, gerçek Tanrı'nın yalnızca Yeni Ahit'te açıklandığına inanıyorlardı. Maddeyi özünde kötü sayıyor ve erdemliler için bedenin dirilmesinin söz konusu olmadığına inanıyorlardı; ama günahkârların ruhları hayvanların bedenlerine göçecek. Bu nedenle vejeteryandılar; yumurta, peynir ve sütten bile uzak duruyorlardı. Balıkların eşeyli üremediklerine inandıkları için balık yiyorlardı. Her seks onlar için tiksindiriciydi; bazılarına göre evlilik, sürekli ve rahat olduğu için, zinadan bile kötüydü. Diğer yanda, intihara itirazları yoktu. Yeni Ahit'i ortodokslardan daha fazla harfiyen kabul etmekteydiler; yemin etmekten çekinirler ve tokat atılınca öteki yanağı çevirirlerdi. Eziyet edenlerin kayıtlarına göre, heretiklikle suçlanan bir adam, et yediğini, yalan söylediğini, yemin ettiğini ve iyi bir Katolik olduğunu söyleyerek kendini savunmuş.

Mezhebin katı ilkelerine, yalnızca "kâmil" denilen olağanüstü kutsal kişiler uymaktaydı; diğerleri et yiyebilir, hatta evlenebilirdi.

Bu öğretilerin şeceresini izlemek ilginçtir. Bulgaristan'da Bogomiller denilen bir mezhepten Haçlılar yoluyla İtalya'ya ve Fransa'ya geldiler; 1167'de Katharosçuların Toulouse'ta top-

ladığı bir konsile Bulgar delegeler de katıldı. Bogomiller de, Maniheistlerle Paulusçuların kaynaşmasının sonucuydu. Paulusçular, bebek vaftizini, arafı, azizlere yakarmayı ve Üçlemeyi reddeden bir Ermeni mezhebiydi; kademeli olarak Trakya'ya ve oradan da Bulgaristan'a yayıldılar. Paulusçular, St. Paulus'un izinden gittiğini düşünüp, Hıristiyanlıktaki Yahudi öğeleri reddeden ve Gnostik olmadığı halde onlarla yakınlığı olan Sinoplu Marcion'un (İS y. 150) izleyicileriydi.

Ele alacağım öteki yaygın heretiklik Waldoculardır. Bunlar, 1170'te İsa'nın yasasına uyulması için bir "haçlı seferi" başlatan Peter Waldo'nun izleyicileriydi. Waldo bütün mallarını yoksullara verdi; yoksul ve katı erdemli bir yaşam süren "Lyonlu Yoksullar" adlı bir dernek kurdu. Başlangıçta papalık onayları vardı; ama din adamlarının ahlaksızlığını biraz aşırı şiddetle eleştirdiler ve 1184'te Verone Konsili tarafından lanetlendiler. Bunun üzerine her iyi insanın vaaz vermeye ve Kutsal Yazıları açıklamaya yetkili olduğuna karar verdiler; kendi papazlarını atadılar ve Katolik rahiplerden hizmet almayı bıraktılar. Lombardiya'ya ve Bohemya'ya yayıldılar; orada Husçulara ortam hazırladılar. Albi heretiklerinin ezilmesi sırasında onlar de etkilendi ve birçoğu Piedmont'a kaçtı; Milton'ın zamanında Piedmont'ta onlara uygulanan zulüm, onun "Öcünü al Ey Tanrım, katledilen azizlerinin" sonesine vesile oldu.

Bugün Alplerin vadilerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde varlıklarını sürdürüyorlar.

Bu heretiklikler Kiliseyi telaşlandırdı ve bastırmak için şiddetli önlemler alındı. III. Innocentius, heretiklerin İsa'ya ihanet suçu işledikleri için ölümü hak ettiklerini düşündü. Fransa kralını Albi heretiklerine karşı bir haçlı seferine çıkmaya çağırdı. 1209'da yapılan sefer, inanılmaz bir acımasızlıkla yürütüldü; özellikle Carcassonne'un alınmasından sonra, dudak uçuklatan bir katliam yapıldı. Heretikliği ortaya çıkarmak piskoposların işiydi; ama başka görevleri olan kişilerce yerine getirilemeyecek kadar zahmetli bir iş haline geldi ve 1233'te IX. Gregorius, piskoposluğun işinin bu kısmını üstlenecek Engizisyonu kurdu. 1254'ten sonra Engizisyon tarafından suçlananların avukat tutmalarına izin verilmedi. Mahkûm olanların mallarına el konuldu, Fransa'da el konulan mallar krala geçti. Suçlanan kişi suçlu bulunduğunda, hayatının kurtulması duasıyla birlikte laik yetkililere teslim edilirdi; suçluyu yakamayan laik yetkililer, Engizisyonun karşısına çıkarılırdı. Engizisyon yalnızca olağan anlamıyla heretiklikle değil, büyücülük ve cadılıkla da ilgilendi. İspanya'da esas olarak gizli-Yahudilere karşı çalıştı. Uygulayıcıları genellikle Dominikenler ve Fransiskenlerdi. İngiltere'ye ya da İskandinavya'ya hiç girmedi; ama İngilizler, Jeanne d'Arc'a karşı kullanmaya hazırdı. Genel olarak çok başarılı oldu; öncelikle Albi heretiklerinin kökünü tamamen kuruttu.

Kilise on üçüncü yüzyılın başında, on altıncı yüzyıldakinden pek aşağı kalmayan bir ayaklanma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Kiliseyi bu tehlikeden, büyük ölçüde dilenci tarikatların yükselişi kurtardı; St. Francesco ve St. Domingo de Guzman, ortodoksluk için, en gayretli papaların yaptığından fazlasını yaptı.

Assisili St. Francesco (1181 ya da 1182-1226), tarihin tanıdığı en sevimli insanlardan biriydi. Ailesinin hali vakti yerindeydi; gençliğinde olağan eğlencelerden uzak durmadı; ama bir gün, bir cüzamlının yanından geçerken, ani bir dindarlık dürtüsü atından inip adamı öpmesine yol açtı. Çok kısa bir süre sonra, bütün dünyevi mallarını bırakıp, kendisini vaaza ve iyi işlere adamaya karar verdi. Saygın bir işadamı olan babası, küplere bindi, ama oğlunu vazgeçiremedi. Kısa sürede, tam yoksulluk yemini eden bir taraftar kitlesi topladı. Başlangıçta Kilise, bu harekete biraz kuşkuyla baktı; "Lyonlu Yoksullar"a çok benziyordu. St. Francesco'nun uzak yerlere gönderdiği ilk misyonerler, yalnızca kimsenin ciddiye almadığı bir yemini etmek (keşişler gibi) yerine yoksulluğu uyguladıkları için, heretik sayıldı. Fakat III. Innocentius, ortodoksluğun sınırları içinde tutulabilirse hareketin değerini görecek kadar zekiydi ve 1209'da ya da 1210'da yeni tarikata onay verdi. St. Francesco'nun kişisel dostu olan IX. Gregorius, Francesco'nun coşkun ve anarşik dürtüleri için can sıkıcı olan belli kurallar dayatmakla birlikte, onu desteklemeye devam etti. Francesco

yoksulluk yeminini olası en katı anlamda yorumlamak istedi; kendi taraftarlarının evlerinin ya da kiliselerinin olmasına itiraz etti. Ekmeklerini dileneceklerdi, kendi barınma yerleri olmayacak, konuksever biri denk gelirse orada yatacaklardı. 1219'da Doğuya gitti; Sultanın huzurunda vaaz verdi. Sultan onu hürmetkâr bir biçimde kabul etti, ama Müslüman kaldı. Döndüğünde Fransiskenlerin kendilerine bir ev yaptıklarını gördü; çok acı çekti, ama Papa onu razı olmaya ikna ya da mecbur etti. Ölümünden sonra Gregorius onu aziz ilan etti, ama yoksulluk kuralını yumuşattı.

Azizlik konusunda Francesco'nun dengi olanlar vardı; onu azizler arasında eşsiz kılan şey, onun kendiliğinden mutluluğu, evrensel sevgisi ve şairlik yeteneğiydi. Onun iyiliği, her zaman, sanki aşması gereken bir engel yokmuş gibi, çabasız görünür. Yalnızca bir Hıristiyan ya da iyiliksever olarak değil, bir şair olarak da bütün canlıları severdi. Ölümünden kısa süre önce yazılan güneşe övgüsü, güneşe tapan Akhenaton tarafından da *hemen hemen* yazılmış olabilirdi. Cüzamlılara bir borcu olduğunu hissederdi, kendi hatrına değil, onların hatrına; pek çok Hıristiyan azizden farklı olarak kendi selametinden çok başkalarının mutluluğuyla ilgilenirdi. En acizlere ya da en kötülere karşı bile hiçbir zaman bir üstünlük duygusu sergilemedi. Celano'lu Thomas, onun azizler arasında bir azizden fazla, günahkârlar arasında onlardan biri olduğunu söylüyordu.

Şeytan var olsaydı, St. Francesco'nun kurduğu tarikatın geleceği, ona en üstün memnuniyeti verirdi. Tarikatın başı olarak azizden hemen sonra gelen halefi Birader Elias lüks içinde yüzdü ve yoksulluğun tamamen terk edilmesine izin verdi. Kurucusunun ölümünü izleyen ilk yıllarda Fransiskenlerin başlıca işi, Guelf'ler ile Ghibeline'lerin acı ve kanlı savaşlarına asker toplamak oldu. Ölümünden yedi yıl sonra kurulan Engizisyon, birçok ülkede Fransiskenler tarafından yönetildi. Spirutalistler [Fraticelli] denilen küçük bir azınlık öğretiye sadık kaldı; bunların çoğu, Engizisyon tarafından heretik diye yakılarak öldürüldü. Bunlar, İsa'nın ve havarilerin mülk sahibi olmadıklarını, giydikleri giysilerin bile onlara ait olmadığını savunuyorlardı; bu görüş 1323'de XXII. Ioannes tarafından heretik diye lanetlendi. St. Francesco'nun yaşamının net sonucu, zengin ve yoz bir tarikat daha yaratmak, hiyerarşiyi güçlendirmek, ahlaki dürüstlükte ya da düşünce özgürlüğünde kusursuz olan herkesin, ezilmesini kolaylaştırmak oldu. Onun amaçları ve karakteri göz önüne alındığında, bundan daha acı bir ironik sonuç düşünmek olanaksızdır.

St. Domingo de Guzman (1170-1221), St. Francesco'dan daha az ilginçtir. Kastilyalıydı ve Loyola gibi, ortodoksluğa bağnazca bağlıydı. Ana amacı heretiklikle savaşmaktı ve bu amacın bir aracı olarak yoksulluğu benimsedi. Albi savaşının başından sonuna kadar vardı; ama savaşın aşırı acımasızlıklarına üzüldü-

ğü söylenir. Dominiken Tarikat 1215'te III. Innocentius tarafından kuruldu ve hızla başarı kazandı. St. Domingo de Guzman'da bildiğim tek insani özellik, yaşlı kadınlardan çok genç kadınlarla konuşmaktan hoşlandığını Saksonyalı Jordan'a itiraf etmesidir. 1242'de Tarikat, Jordan'ın yazdığı kurucunun yaşamından bu pasajın çıkarılmasını kararlaştırdı.

Dominikenler, Engizisyon işinde Fransiskenlerden daha aktifti. Bununla birlikte, öğrenmeye bağlılıklarıyla insanoğluna değerli bir hizmette bulundular. St. Domingo de Guzman'ın niyetinde bu yoktu; keşişlerinin "icazet almadan laik bilimleri ya da liberal sanatları öğrenmeme"lerini buyurmuştu. Bu kural 1259'da kaldırıldı ve o tarihten sonra, Dominikenler için öğrenmeyi seven bir yaşamı kolaylaştırmak adına her şey yapıldı. El emeği görevlerinin bir parçası değildi; araştırmaya daha fazla zaman ayırmaları için ibadet saatleri kısaltıldı. Kendilerini Aristoteles ile İsa'yı uzlaştırmaya adadılar; Albertus Magnus ve Thomas Aquinas (ikisi de Dominiken), bu işi olabilecek kadar iyi başardılar. Thomas Aquinas'ın otoritesi o kadar eziciydi ki, sonraki Dominikenlerin felsefedeki başarısı fazla olmadı; Francesco, öğrenmeyi Domingo'dan daha fazla sevmemesine rağmen, hemen sonraki dönemin büyük adları Fransiskendi: Roger Bacon, Duns Scotus ve Ockhamlı William, hepsi Fransiskendi. Dilenci keşişlerin felsefe için yaptıkları, sonraki bölümlerin konusu olacak.

13

ST. THOMAS AQUINAS

Thomas Aquinas (d. 1225 ya da 1226, öl. 1274), skolastik filozofların en büyüğü sayılır. Felsefe öğreten bütün Katolik eğitim kurumlarında, onun sistemi tek doğru sistem olarak öğretilmek zorundadır; bu, XIII. Leo'nun 1879 tarihli bir buyruğundan itibaren kural olmuştur. Bu yüzden St. Thomas yalnızca tarihsel bir ilgi konusu değil, Platon, Aristoteles, Kant ve Hegel gibi canlı bir etkidir de, aslında Kant ve Hegel'den daha da fazla bir etkidir. Pek çok bakımdan Aristoteles'i o kadar yakından izler ki, Stagiros'lu Aristoteles Katolikler arasında neredeyse bir Babanın otoritesine sahiptir: Soyut felsefe konularında onu eleştirmek, neredeyse dinsizlik sayılmaktadır.[1] Her zaman böyle değildi. Aquinas'ın zamanında, Aristoteles uğruna Platon'a karşı savaş-

[1] Ben bir radyo yayınında eleştirince, Katoliklerden çok fazla sayıda protesto geldi.

ma zorunluluğu hâlâ vardı. Aquinas'ın etkisi Rönesansa kadar zafer sağladı; sonra, ortaçağda daha iyi tanınan Platon, pek çok filozofun düşüncesinde tekrar üstünlük kazandı. On yedinci yüzyılda ortodoks ve Kartezyen olmak olanaklıydı; Malebranche, bir rahip olmasına rağmen, asla sansürlenmedi. Ancak günümüzde bu tür özgürlükler geçmişe ait bir şeydir; Katolik kilise adamları, felsefeyle ilgileniyorlarsa St. Thomas'ı kabul etmelidirler.

St. Thomas, Aquino Kontunun oğluydu; Napoli krallığındaki şatosu Monte Cassino'ya yakındı ve "melek doktor" eğitimine orada başladı. II. Friedrich'in Napoli üniversitesinde altı yıl kaldı; sonra Dominiken oldu ve zamanın filozofları arasında önde gelen Aristotelesçi olan Albertus Magnus'tan, ders almak için Köln'e gitti. Köln'de ve Paris'te bir süre kaldıktan sonra, 1259'da İtalya'ya döndü ve 1269 ile 1272 arası üç yıl hariç, ömrünün geri kalan üç yılını İtalya'da geçirdi. O üç yılını geçirdiği Paris'te Dominikenler, Aristotelesçilikleri nedeniyle üniversite yetkilileriyle sorun yaşamaktaydı ve üniversitede güçlü bir grubu bulunan İbn-Rüşdçülere heretik bir sempati duyduklarından kuşkulanılmaktaydı. İbn-Rüşdçüler, Aristoteles'e ilişkin yorumlarına dayanarak şunu savunuyorlardı: Ruh birey olduğu ölçüde ölümsüz değildir ve ölümsüzlük, gayri şahsi ve farklı anlıksal varlıklarda özdeş olan anlıktan başka bir şeye ait değildir. Bu öğretinin Kato-

lik inanca aykırı olduğu dikkatlerine zorla sunulunca, "çift hakikat" manevrasına sığındılar: Biri felsefede akla dayanan, diğeri teolojide vahiye dayanan hakikat. Bütün bunlar Aristoteles'i kötü tanıtmaktaydı ve St. Thomas Paris'te, Arap öğretilere gereğinden fazla yakınlığın neden olduğu hasarı düzeltmekle ilgilendi. Bu konuda görülmemiş ölçüde başarılı oldu.

Aquinas kendisinden öncekilerden farklı olarak, gerçekten Aristoteles'in tam bilgisine sahipti. Arkadaşı Moerbeke'li William'dan Yunancadan çeviriler edindi ve bunlara yorumlar yazdı. O zamana kadar insanların Aristoteles'e ilişkin fikirleri, yeni-Platoncu eklemelerle bulanıklaşmıştı; ama Aquinas sahici Aristoteles'i izledi ve St. Augustinus'ta göründüğü şekliyle bile Platonculuktan hoşlanmadı. Hıristiyan felsefenin temeli olarak Aristoteles'in sistemini Platon'unkine tercih etmek gerektiğine, Müslümanların ve Hıristiyan İbn-Rüşdçülerin Aristoteles'i yanlış tanıttığına Kiliseyi ikna etmeyi başardı. Kendi payıma şunu söylemeliyim ki, *De Anima* doğal bir biçimde Aquinas'ın görüşünden çok İbn Rüşd'ün görüşüne götürür; bununla birlikte, Kilise, St. Thomas'tan beri tersini düşündü. Üstelik, mantığın ve felsefenin pek çok sorununda Aristoteles'in görüşünün nihai olmadığını ve o günden bugüne büyük ölçüde yanlış olduğunun kanıtlandığını da söylemeliyim; bu görüşü, Katolik bir filozofun ya da felsefe öğretmeninin ifade etmesi uygun görülmez.

St. Thomas'ın en önemli eseri *Summa contra Gentiles*, 1259-1264 yıllarında yazıldı. Hıristiyan olmadığı varsayılan bir okura hitaben ifade edilen argümanlarla Hıristiyan dininin doğruluğunu kanıtlamakla ilgilidir; anlaşılan, hayali okurun Arapların felsefesini iyi bilen biri olduğu düşünülüyor. Eşit önemde bir kitap daha, *Summa Theologiae*, yazdı; ama bu kitap, Hıristiyanlığın doğruluğunu peşinen varsaymayan argümanları daha az kullandığı için, bizi daha az ilgilendirmektedir.

Aşağıda, *Summa contra Gentiles*'in bir özeti veriliyor.

Önce "bilgelik"le ne kastedildiğine bakalım. Bir kişi, ev yapmak gibi tikel bir uğraşta bilge olabilir; bu, o kişinin tikel bir amacın araçlarını bildiğini ima eder; ama tüm tikel amaçlar evrenin amacına bağlıdır ve kendi başına bilgelik evrenin amacıyla ilgilidir. Şimdi evrenin amacı, anlığın iyisidir, yani *hakikat*tir. Bu anlamda bilgelik uğraşı en kusursuz, yüce, yararlı ve zevkli uğraştır. Bütün bunlar "Filozofun," yani Aristoteles'in otoritesine başvurularak kanıtlanır.

Amacım (diyor), Katolik İnancın ikrar ettiği hakikati ilan etmektir, ama burada doğal akla başvurmam gerekir; çünkü diğer uluslar Kutsal Yazıların otoritesini kabul etmez. Ne var ki, doğal akıl, Tanrı işlerinde yetersizdir; hakikatin bazı bölümlerini kanıtlayabilir, bazılarını yapamaz. Tanrı'nın varlığını ve ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlayabilir; ama Üçlemeyi, Cisimlenmeyi

ve Kıyamet Gününü kanıtlayamaz. Kanıtlanabilir her şey, olduğu kadarıyla, Hıristiyan inanca uygundur ve vahiyde hiçbir şey akla *aykırı* değildir; ama hakikatin akılla kanıtlanabilen kısımlarını kanıtlanamayan kısımlardan ayırmak önemlidir. Bu yüzden, *Summa*'nın bölündüğü dört kitabın ilk üçü, akılla ulaşılan sonuçlara uygunluğunu göstermek dışında, vahiye hiç başvurmaz; vahiyden ayrı bilinemeyen konular yalnızca dördüncü kitapta ele alınır.

İlk adım Tanrı'nın varlığını kanıtlamaktır. Bazıları bunu gereksiz sayar, çünkü Tanrı'nın varlığı (diyorlar) besbellidir. Tanrı'nın özünü bilseydik, bu doğru olurdu; çünkü (daha sonra kanıtlandığı gibi) Tanrı'da öz ve varoluş birdir; ama O'nun özünü bilmiyoruz, ancak çok eksik bilebiliyoruz. Bilge kişi O'nun özünü cahilden daha fazla bilir; melekler ikisinden de fazla bilir; ama hiçbir yaratık, Tanrı'nın özünden O'nun varlığını çıkaracak kadar bilmez. Bu gerekçeyle ontolojik argüman reddedilir.

Kanıtlanabilen dini hakikatlerin imanla da bilinebileceğini unutmamak önemlidir. Kanıtlar zordur ve ancak bilgililer tarafından anlaşılabilir, ama iman cahiller, gençler ve pratik meşguliyetlerden ötürü felsefe öğrenecek boş zaman bulamayanlar için de gereklidir. Onlara vahiy yeter.

Bazıları, Tanrı'nın *yalnızca* imanla bilinebilir olduğunu söyler. Onlara göre, eğer *İkinci Analitikler*'de söylendiği gibi, kanıtlama

ilkeleri duyulardan türeyen deneyimle bilinir hale gelse, duyuları aşan şeyler kanıtlanamaz. Ne var ki, bu yanlıştır; doğru olsa bile Tanrı, O'nun duyulur etkilerinden bilinebilir.

Tanrı'nın varlığı, Aristoteles'te olduğu gibi, hareket etmeyen hareket ettirici argümanıyla kanıtlanır.[2] Yalnızca hareket eden ve hem hareket ettiren hem hareket eden şeyler vardır. Hareket eden her şey bir şey tarafından hareket ettirir ve sonsuz bir geri gitme olanaksız olduğu için, bir yerde hareket etmeksizin öteki şeyleri hareket ettiren bir şeye varmalıyız. Bu hareket etmeyen hareket ettirici Tanrıdır. Buna şöyle itiraz edilebilir: Bu argüman hareketin öncesiz-sonrasızlığını içerir ve Katolikler bunu reddeder. Bu bir yanılgı olur: Argüman, hareketin öncesiz-sonrasızlığı hipotezine göre geçerlidir, ama bir başlangıcı ve dolayısıyla bir İlk Nedeni gerektiren karşı hipotezle argüman yalnızca güçlenir.

Summa Theologiae'de Tanrı'nın varlığına ilişkin dört kanıt verilir. Birincisi yukarıdaki gibi hareket etmeyen hareket ettirici argümanı. İkincisi yine sonsuz geriye gitmenin olanaksızlığına dayanan İlk Neden argümanı. Üçüncüsü, her zorunluluğun nihai bir kaynağının olması gerektiği argümanı; bu, ikinci argümanın neredeyse aynısıdır. Dördüncüsü, dünyada çeşitli kusursuzluklar görüyoruz ve bun-

[2] Ancak Aristoteles'te bu argüman 47 ila 55 Tanrıya yol açar.

ların tamamen kusursuz bir şeyde kaynakları olmalı. Beşinci si cansız şeylerin bile bir amaca hizmet ettiğini görüyoruz; bu amaç, onların dışında bir varlığın olmalıdır; çünkü yalnızca canlı şeylerin bir iç amaçları olabilir.

Summa contra Gentiles'e dönersek, Tanrı'nın varlığını kanıtladıktan sonra, artık O'nunla ilgili çok şey söyleyebiliriz; ama bunların hepsi bir anlamda olumsuzdur; Tanrı'nın doğası, yalnızca olmayan şey aracılığıyla bize malum olur. Tanrı öncesiz-sonrasızdır, çünkü devinmeyendir. O, değişmeyendir; çünkü O hiçbir pasif gizilgüç içermez. Dinantlı David (erken on üçüncü yüzyılın materyalist bir panteisti), Tanrı'nın ilk maddeyle aynı olduğunu söyleyerek "saçmaladı;" bu saçmadır, çünkü ilk madde salt edilgenliktir, Tanrı ise salt etkinliktir. Tanrı'da bileşim yoktur, dolayısıyla O bir cisim değildir, çünkü cisimlerin parçaları vardır.

Tanrı kendi özüdür; aksi takdirde yalın olmaz, öz ile varoluşun bileşimi olurdu. (Bu nokta önemlidir.) Tanrı'da öz ile varoluş özdeştir. Tanrı'da ilinek yoktur. Herhangi bir tözsel farklılıkla belirtilemez; herhangi bir cinsin içinde değildir; tanımlanamaz; ama her cinsin mükemmelliğinden yoksun değildir. Şeyler bazı bakımlardan Tanrı'ya benzer, bazı bakımlardan benzemez. Tanrı şeylere benzemez, daha çok şeyler Tanrı'ya benzer demek daha uygundur.

Tanrı iyidir ve Kendi iyiliğidir; her iyinin iyisidir. O zekidir ve Onun zekâ edimi, Kendi

özüdür. Kendi özüyle anlar ve Kendisini kusursuz bir biçimde anlar. (Hatırlanacaktır, Johannes Scotus aksini düşünüyordu.)

İlahi anlıkta hiçbir bileşim olmamasına rağmen, Tanrı birçok şeyi anlar. Bu, bir güçlük gibi görünebilir; ama O'nun anladığı şeylerin, *O'nda* ayrı bir varlığı yoktur. Platon'un düşündüğü gibi, kendi başlarına da var olmazlar; çünkü doğal şeylerin formları var olamaz ya da maddeden ayrı anlaşılamaz. Yine de Tanrı formları yaratmadan önce anlamalıdır. Bu güçlüğün çözümü şöyledir: "Kendini anladığı oranda, kavramı Kendi Sözü olan ilahi anlık kavramı, yalnızca anlaşılan Tanrının benzeri değil, ilahi özün benzeri olduğu bütün şeylerin de benzeridir. Dolayısıyla birçok şey Tanrı tarafından, ilahi öz olan tek anlaşılır tür tarafından, ilahi Söz olan tek anlaşılmış niyet tarafından anlaşılabilir."[3] Her form, olumlu bir şey olduğu ölçüde, bir kusursuzluktur. Tanrının anlığı her bir şeye uygun olanı, o şeyin nerede O'na benzediğini ve benzemediğini anlayarak, Kendi özüne dahil eder; örneğin bir bitkinin özü bilgi değil, yaşamdır ve bir hayvanın özü anlık değil, bilgidir. Bu yüzden bir bitki canlı olmakla Tanrı'ya benzer, ama bilgiye sahip olmamakla benzemez; bir hayvan bilgiye sahip olmakla Tanrı'ya benzer, ama anlığa sahip olmamakla benzemez. Bir yaratık her zaman bir değillemeyle Tanrı'dan ayrılır.

[3] *Summa contra Gentiles*, Bitap I, Bl. LIII.

Tanrı bütün şeyleri aynı anda anlar. O'nun bilgisi bir alışkanlık değildir, gidimli ya da tartışmaya açık değildir. Tanrı hakikattir. (Bu, harfiyen anlaşılmalıdır.)

Şimdi hem Platon'un hem de Aristoteles'in canını sıkan bir soruya geliyoruz. Tanrı tikel şeyleri bilebilir mi? Yoksa yalnızca tümelleri ve genel hakikatleri mi bilir? Bir Hıristiyan İlahi Takdire inandığı için, Tanrı'nın tikel şeyleri bildiğini savunmalıdır; ama bu görüşe karşı ağır argümanlar vardır. St. Thomas bu türden yedi argüman sıralar ve ardından çürütmeye geçer. Yedi argüman şöyledir:

1. Tekillik belirtili madde olduğu için, gayri maddi hiçbir şey onu bilemez.
2. Tekiller her zaman var olmazlar ve var olmadıkları zaman bilinemezler; bu nedenle değişmeyen bir varlık tarafından bilinemezler.
3. Tekiller zorunlu değil, olumsaldır; bu nedenle var oldukları zaman hariç, onlara ilişkin kesin bir bilgi olamaz.
4. Bazı tekiller, yalnızca isteyen kişinin bilebildiği istemlere bağlıdır.
5. Tekiller sayı olarak sonsuzdur ve sonsuz olan haliyle bilinmezdir.
6. Tekiller Tanrı'nın dikkatini çekemeyecek kadar küçüktür.
7. Bazı tekillerde kötülük vardır, ama Tanrı kötüyü bilemez.

Aquinas şu yanıtı verir: Tanrı tekilleri, onların nedeni olarak bilir; O, tıpkı bir sanatkârın bir şey meydana getirirken yaptığı gibi, henüz var olmayan şeyleri bilir; gelecek olumsalları bilir, çünkü O, Kendisi zamana bağlı olmadığından, zamana bağlı her şeyi şimdiymiş gibi görür; O zihinlerimizi ve gizli istemlerimizi bilir; biz bilemeyiz ama O sonsuz şeyleri bilir. Önemsiz şeyleri bilir, çünkü hiçbir şey *bütünüyle* önemsiz değildir ve her şey *aynı* asalete sahiptir; aksi takdirde Tanrı yalnızca Kendisini bilirdi. Dahası evrenin düzeni çok soyludur ve bu, önemsiz parçalar da bilinmeden bilinemez. Son olarak, Tanrı kötü şeyleri bilir; çünkü iyi bir şeyi bilmek, karşıt kötüyü bilmeyi gerektirir.

Tanrı'da İrade vardır; O'nun İradesi, O'nun özüdür ve temel nesnesi ilahi özdür. Tanrı kendini isterken öteki şeyleri de ister; çünkü Tanrı bütün şeylerin amacıdır. Henüz olmayan şeyleri bile ister, O kendi varlığını ve iyiliğini ister; ama öteki şeyleri, onları istese bile *zorunlu olarak* istemez. Tanrı'da özgür irade vardır; O'nun isteminin bir *hikmeti* olabilir, ama bir *nedeni* olamaz. Kendi başına olanaksız şeyler isteyemez; örneğin bir çelişkiyi doğru yapamaz. St. Thomas'ın ilahi gücün bile ötesinde bir şey örneği, o kadar da sevindirici değildir; Tanrı'nın bir insanı eşek yapamadığını söyler.

Zevk, neşe ve sevgi Tanrı'dadır; Tanrı hiçbir şeyden nefret etmez, düşünceli ve aktif erdemlere sahiptir. O mutludur ve Kendi mutluluğudur.

Şimdi de yaratıkları ele alınmasına geliyoruz (Kitap II). Bu konu, Tanrı'ya karşı yanlışları çürütmek bakımından yararlıdır. Tanrı, eskilerin görüşünün aksine, dünyayı yoktan yarattı. Tanrı'nın yapamadığı şeyler konusu tekrarlanır. Tanrı cisim olamaz ya da kendini değiştiremez; O başarısız olamaz; O yorulamaz, unutamaz, pişman olamaz, öfkelenemez ve üzülemez; O bir insanı ruhsuz yapamaz ya da bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açı kadar olmamasını sağlayamaz. Geçmişi geri getiremez, günah işleyemez, başka bir Tanrı meydana getiremez ya da Kendisini yok edemez.

Kitap II, esas olarak insandaki ruhla meşgul olur. Bütün anlıksal tözler gayri-maddidir ve bozulmaz; meleklerin bedenleri yoktur, ama insanda ruh bir bedenle birleşir. Aristoteles'te olduğu gibi bedenin formudur. İnsanda üç ruh yoktur, yalnızca bir tane vardır. Bütün ruh bedenin her bölümünde bütünüyle vardır. Hayvanların ruhları, insanlarınkinden farklı olarak, ölümsüz değildir. Anlık, her bir insanın ruhunun parçasıdır; İbn Rüşd'ün savunduğu gibi, değişik insanların katıldığı tek anlık yoktur. Ruh semenle aktarılmaz, her kişide yeniden yaratılır. Bir güçlüğün olduğu doğrudur; bir evlilik dışı bir kişi doğduğunda, bu durum Tanrı'yı zinanın suç ortağı gibi gösterir; ama bu itiraz aldatıcıdır. (St. Augustinus'u canını sıkan ağır bir itiraz vardır ve bu, ilk günahın aktarılmasıyla ilgilidir. Günah işleyen ruhtur

ve ruh aktarılmıyorsa, her kişide yeniden yaratılıyorsa, Âdem'in günahını nasıl miras alabilir? Bu konu tartışılmaz.)

Anlıkla bağlantılı olarak, tümeller sorunu tartışılır. St. Thomas'ın tutumu, Aristoteles'in tutumudur. Tümeller ruhun dışında varlığını sürdürmez; ama anlık tümelleri anlarken, ruhun dışında olan şeyleri anlar.

Üçüncü Kitap büyük ölçüde etik sorunlarla ilgilidir. Kötülük kasıtsızdır, bir öz değildir ve iyi olan arızi bir nedeni vardır. Bütün şeyler, bütün şeylerin hedefi olan Tanrı'ya benzeme eğilimindedir. İnsanın mutluluğu bedensel hazlara, onura, şana, zenginliğe, dünyevi iktidara ya da mal mülke dayanmaz ve duyulara yerleşik değildir. İnsanın nihai mutluluğu, ahlaki erdem edimlerine dayanmaz; çünkü bu edimler araçtır; Tanrı tefekkürüne dayanır. Fakat çoğunluğun sahip olduğu Tanrı bilgisi yeterli değildir; kanıtlamayla elde edilen Tanrı bilgisi de, hatta imanla edinilen bilgi de yetmez. Bu hayatta Tanrı'yı özüyle göremeyiz ya da nihai mutluluğa sahip olamayız; ama öbür dünyada O'nu yüz yüze göreceğiz. (Gerçek anlamda olmadığı konusunda uyarılırız, çünkü Tanrı'nın yüzü yoktur.) Bu, bizim doğal gücümüzle değil, ilahi ışıkla gerçekleşecek; o zaman bile O'nun tümünü görmeyiz. Bu görümle, öncesiz-sonrasız yaşamın, yani zamanın dışındaki yaşamın katılımcıları oluruz.

İlahi Takdir kötülüğü, olumsallığı, özgür iradeyi, tesadüfü ya da şansı dışlamaz. Kötü-

lük, kötü aletlere sahip iyi bir sanatçı örneğinde olduğu gibi, ikincil nedenlerle gelir.

Meleklerin hepsi eşit değildir, aralarında bir düzen vardır. Her melek kendi türünün tek örneğidir; meleklerin bedenleri olmadığı için, uzaydaki konumlarına göre değil, yalnızca özgül farklılıklarla ayrı olabilirler.

Astroloji, bilinen nedenlerle reddedilmelidir. "Kader diye bir şey var mıdır?" sorusuna Aquinas şu yanıtı verir: İlahi Takdirin koyduğu düzene "kader" adını *verebiliriz*, ama "kader" pagan bir sözcük olduğu için vermesek daha iyi olur. Bu, İlahi Takdir değişmemesine rağmen, duanın yararlı olduğu argümanına götürür. (Bu argümanı takip edemedim.) Tanrı bazen mucizeler yaratır, ama başka hiç kimse mucize yaratamaz. Bununla birlikte, cinlerin yardımıyla büyü mümkündür, bu, tam anlamıyla mucize değildir ve yıldızların yardımıyla da değildir.

İlahi yasa bizi Tanrı'yı ve daha az ölçüde olmak üzere komşumuzu sevmeye yönlendirir. Zinayı yasaklar; çünkü çocuklar büyütülürken baba, anneyle birlikte kalmalıdır. Doğaya aykırı olduğu için doğum kontrolünü yasaklar; ama bu gerekçeyle ömür boyu bekârlığı yasaklamaz. Evlilik birlikteliği sona erdirilmemelidir; çünkü hem anneden daha rasyonel olduğu, hem de ceza gerektiğinde daha fazla fiziksel güce sahip olduğu için, çocukların eğitiminde babaya ihtiyaç vardır. Her cinsel ilişki gü-

nah değildir, çünkü doğaldır; ama evli olma durumunu imsak kadar iyi sanmak, Iovinianusçu heretikliğe düşmek olur. Katı tekeşlilik olmalıdır; çok-karılılık kadınlara haksızlıktır, çok-kocalılık babalığı belirsizleştirir. Aile yaşamını karışık hale getireceği için ensest yasak olmalıdır. Erkek kardeş-kız kardeş ensestine karşı çok tuhaf bir argüman vardır: Koca ile karı sevgisi, erkek kardeş ve kız kardeş sevgisiyle birleşseydi, karşılıklı çekicilik gereksiz ölçüde sık cinsel ilişkiye neden olacak kadar güçlü olurdu.

Görüleceği gibi, cinsel etik üzerine bütün bu argümanlar, ilahi buyruklara ya da yasaklara değil, salt rasyonel düşüncelere başvurur. Burada Aquinas, ilk üç kitapta olduğu gibi, bir miktar akıl yürütmenin sonunda, aklın kendisini Kutsal Yazılarla uyumlu bir sonuca götürdüğünü gösteren metinler aktarmaktan hoşlanır; ama sonucuna ulaşana kadar otoriteye başvurmaz.

Gönüllü yoksulluk konusunda çok canlı ve ilginç bir tartışma vardır; bu tartışma, bekleneceği gibi, nihayetinde dilenci tarikatların ilkeleriyle uyum içinde bir sonuca varır; ama itirazlarını, seküler din adamlarının ısrarla yineleyip durdukları kulağına çalınmışçasına, güçlü ve gerçekçi bir şekilde ifade etmekten de geri kalmaz.

Sonra günah, kader ve sicim konularına geçer; bu konulardaki görüşü geniş anlamda Augustinus'un görüşüdür. Ölümcül günahla

bir kişi ebediyete kavuşma şansını yetirir; dolayısıyla onu ebedi ceza bekler. Tanrı'nın lütfu dışında hiç kimse günahtan muaf olamaz; yine de eğer günahkâr, dönmezse ayıplanmalıdır. İnsanın iyide kalmak için lütfa ihtiyacı vardır; ama hiç kimse ilahi yardıma *layık* değildir. Günah işlemenin nedeni Tanrı değildir; ama O bazılarına günahta bırakırken, bazılarını günahtan kurtarır. Kadere gelince, St. Thomas, St. Augustinus'la birlikte, bazılarının seçilmiş olup cennete gitmelerine, bazılarının ise lanetli bırakılıp cehenneme gitmelerine hiçbir neden gösterilemeyeceğini savunmuş gibi görünüyor. Vaftiz edilmedikçe hiç kimsenin cennete giremeyeceğini de savunur. Bu, tek başına akılla kanıtlanabilen hakikatlerden biri değildir; Yuhanna III, 5'te vahiyle bildirilir.[4]

Dördüncü kitap Üçleme, Cisimlenme, Papanın üstünlüğü, kutsamalar ve bedenin dirilmesiyle ilgilidir. Esas olarak filozoflardan çok teologlara hitap eder; bu nedenle kısaca ele alacağım.

Tanrı'yı bilmenin üç yolu vardır: Akılla, vahiyle ve daha önce vahiyle bilinen şeylerin sezgisiyle. Üçüncü yol hakkında neredeyse hiçbir şey söylemez. Mistisizme eğilimli bir yazar, diğerlerinden çok ondan söz ederdi; ama Aquinas'ın mizacı mistik olmaktan çok, akıl yürütmecidir.

[4] "İsa yanıt verdi: doğrusu ve doğrusu sana derim, bir kimse sudan ve Ruhtan doğmadıkça, Tanrı'nın egemenliğine giremez."

Yunan Kilisesi, Kutsal Ruh ve Papanın üstünlüğü ikilisini inkâr ettiği için ayıplanır. Şu konuda uyarılırız: İsa, Kutsal Ruhtan anne rahmine düşmesine rağmen, O'nun bedenen Kutsal Ruhun oğlu olduğunu sanmamalıyız.

Kutsamalar, kötü papazlar tarafından yapıldığında bile geçerlidir. Bu, Kilise öğretisinde önemli bir noktaydı. Çok fazla sayıda papaz ölümcül günah içinde yaşıyordu ve dindar insanlar, bu tür papazların kutsama yapamayacağında korkuyordu. Bu durum ürkütücüydü; gerçekten evli olup olmadığını, günahlarının gerçekten bağışlanıp bağışlanmadığını kimse bilemiyordu. Bu durum heretikliğe ve bölünmeye yol açtı; çünkü püriten kafalılar, daha erdemli ayrı bir papazlık kurmaya çalıştı. Sonunda Kilise, bir papazın günahının onun işlevlerini yerine getirmesinin önünde engel olmadığını büyük bir vurguyla belirtmek zorunda kaldı.

Tartışılan son konulardan biri de, bedenin dirilmesidir. Başka yerlerde olduğu gibi burada da Aquinas, ortodoks tutuma karşı öne sürülen argümanları çok dürüst bir biçimde ifade eder. Bunlardan biri, ilk bakışta, büyük güçlükler çıkarır. Şu soruyu soruyor St. Thomas: Ömrü boyunca insan etinden başka bir şey yemeyen, anne ve babası da öyle davranmış bir kişiye ne olur? Onun tamahının bir sonucu olarak kurbanların kıyamet günü bedenden yoksun olmaları kurbanlara haksızlık gibi görünür; ama yoksun bırakılmasalar, insan eti yiyenin bedenini

oluşturacak geriye ne kalır? İlk bakışta aşılmaz gibi görünen bu güçlüğün başarıyla aşıldığını söylemekten mutluyum. Bedenin kimliği, diyor St. Aquinas, aynı maddi parçacıkların varlığını sürdürmesine bağlı değildir; sağken, yeme ve sindirme süreçleriyle, bedeni oluşturan madde sürekli değişime uğrar. Bu yüzden insan eti yiyen kişi, öldüğü zamanki bedeninde olanla aynı maddeden oluşmasa bile yeniden diriliş sırasında aynı bedeni alabilir. Bu rahatlatıcı düşünceyle birlikte, *Summa contra Gentiles*'ten yaptığımız özeti bitirebiliriz.

Aquinas'ın felsefesi genel hatlarıyla Aristoteles'inkiyle uyuşur ve bir okur tarafından, Aristoteles'in felsefesini kabul ettiği ya da reddettiği ölçüde kabul edilecek ya da reddedilecektir. Aquinas'ın özgünlüğü, Aristoteles'i çok az değişiklikle Hıristiyan dogmaya uyarlamasında görülür. Kendi zamanında cesur bir yenilikçi sayıldı; ölümünden sonra bile birçok öğretisi Paris ve Oxford üniversitelerince lanetlendi. Özgünlüğünden çok sistematikleştirmesiyle dikkate değerdir. Öğretilerinden her biri yanlış olsaydı bile *Summa contra Gentiles* heybetli bir entelektüel eser olarak kalırdı. Bir öğretiyi çürütmek istediğinde, önce çoğu kez büyük bir güçle ve neredeyse her zaman hakkaniyetle, söz konusu öğretiyi ifade eder. Akıldan türetilen argümanlar ile vahiyden türetilen argümanları ayırt ederken gösterdiği keskinlik ve berraklık hayranlık

vericidir. Aristoteles'i iyi tanıyor ve anlıyor; daha önceki Katolik filozoflar hakkında aynı şey söylenemez.

Ne var ki, bu meziyetler muazzam ününü haklı göstermeye yetmez. Akla başvuru bir anlamda samimiyetsizdir; çünkü ulaşılacak sonuç önceden belirlenmiştir. Örneğin evliliğin bozulamazlığını alalım. Bu, (a) baba anneden daha rasyonel olduğu için ve (b) daha güçlü olan baba fiziksel ceza vermeye daha yetenekli olduğu için çocukların eğitiminde babanın yararlı olduğu gerekçesiyle savunulur. Modern bir eğitimci şu yanıtı verebilir: (a) Genel olarak erkeklerin kadınlardan daha rasyonel olduğunu varsaymak için hiçbir neden yoktur ve (b) büyük fiziksel güç gerektiren cezalandırma türünün eğitimde yeri yoktur. Modern dünyada babaların eğitimde pek rol oynamadıklarına da işaret edebilir; ama St. Thomas'ın hiçbir izleyicisi, bu gerekçeyle, ömür boyu tekeşliliğe inanmayı bırakmaz; çünkü inancın gerçek temeli, iddia edilenler değildir.

Yine, Tanrı'nın varlığını kanıtladığı söylenen argümanları alalım. Cansız şeylerde teleolojiden alınan biri hariç, bütün argümanlar, ilk terimi olmayan bir dizinin olanaksızlığı varsayımına dayanır. Böyle bir olanaksızlığın olmadığını her matematikçi bilir; eksi birle biten negatif tamsayılar dizisi, aksi bir örnektir. Yine burada da, bir Katoliğin, St. Thomas'ın argümanlarının kötü olduğuna ikna olsa bile Tanrı'ya inanmak-

tan vazgeçmesi olası değildir; başka argümanlar icat eder ya da vahiye sığınır.

Tanrı'nın özünün ve varlığının bir ve aynı olduğu, Tanrı'nın kendi iyiliği, kendi gücü ve benzeri olduğu savunuları, tikellerin varlık tarzı ile tümellerin varlık tarzı arasında Platon'da bulunan, ama Aristoteles'in kaçındığı varsayılan bir karışıklığı gösterir. Şöyle varsayılmalı: Tanrı'nın özü, tümellerin doğasına sahiptir, varlığı ise değildir. Bu güçlüğü doyurucu bir biçimde ifade etmek zordur; çünkü artık kabul edilemeyen bir mantık içinde ortaya çıkar. Fakat açıkça sözdizimsel bir karışıklığa işaret eder; bu olmasa, Tanrı'yla ilgili kanıtların çoğu akla uygunluğunu kaybeder.

Aquinas'ta gerçek felsefi ruh fazla yoktur. Platon'un Sokrates'i gibi, argümanın götürdüğü yere gitmek üzere yola çıkmaz. Sonucunu önceden bilmenin olanaksız olduğu bir soruşturmaya girmez. Felsefe yapmaya başlamadan önce, hakikati zaten bilmektedir; Katolik inançta ilan edilmiştir. İmanın bazı bölümleri lehine açıkça rasyonel argümanlar bulabilirse, ne âlâ; bulamazsa, vahiye dönmesi yeter. Önceden verili bir sonuç için argümanlar bulmak felsefe değildir, özel savunmadır. Bu nedenle, Yunanistan'ın ya da modern zamanın en iyi filozoflarıyla bir düzeye koyulmayı hak ettiğini düşünemiyorum.

14

FRANSİSKEN SKOLASTİKLER

Fransiskenler, bir bütün olarak, Dominikenlerden daha az ortodokstu. İki tarikat arasında keskin bir rekabet vardı ve Fransiskenler, St. Thomas'ın otoritesini kabul etme eğiliminde değildi. En önemli üç Fransisken filozof Roger Bacon, Duns Scotus ve Ockhamlı William'dı. St. Bonaventura ve Aquaspartalı Matthew de dikkati çeker.

Roger Bacon (y.1214-y. 1294) kendi zamanında fazla hayranlık uyandırmadı; ama modern zamanda hak ettiğinden fazla övüldü. Dar anlamda bir filozof olmaktan çok, matematiğe ve bilime tutkun bir evrensel bilgi adamıydı. Onun zamanında bilim simyayla karışıktı ve kara büyüyle karışık olduğu düşünülüyordu; heretik ve büyücü olmasından kuşkulanıldığı için Bacon'ın sürekli başı belaya giriyordu. 1257'de Fransisken Tarikatının Lideri St. Bonaventura, onu Paris'te gözlem altında aldı ve

yayım yapmasını yasakladı. Yine de daha bu yasak yürürlükteyken, İngiltere'deki papalık elçisi Guy de Foulques, aksi emirlere aldırmadan, Papanın yararı için felsefesini yazmasını buyurdu. Bunun üzerine çok kısa sürede üç tane kitap çıkardı: *Opus Majus*, *Opus Minus* ve *Opus Tertium*. Bu kitaplar iyi bir izlenim bırakmış görünüyor ve 1268'de, Oxford'a dönmesine izin verildi. Paris'te bir tür ceza çekmesi için Oxford'dan uzaklaştırılmıştı. Bununla birlikte, hiçbir şey ona ihtiyatlı olmayı öğretememişti. En bilgili çağdaşlarını küçümseyici bir biçimde eleştirmeyi huy haline getirdi; özellikle Yunancadan ve Arapçadan çeviri yapanların çok yetersiz olduklarını savundu. 1271'de *Compendium Studii Philosophiae* adlı bir kitap yazıp, din adamlarının cahilliğine saldırdı. Bu, meslektaşları arasındaki popülerliğine bir şey katmadı ve 1278'de kitapları, Tarikat Lideri tarafından lanetlendi ve on dört yıl hapse mahkûm edildi. 1292'de hapisten çıktı, ama çok geçmeden öldü.

Bilgisi ansiklopetikti, ama sistematik değildi. Zamanın pek çok filozofundan farklı olarak deneye yüksek değer verdi ve gökkuşağı teorisiyle deneyin önemini gösterdi. Coğrafya üzerine epeyce yazdı; Columbus coğrafya üzerine yazdıklarını okudu ve etkilendi. İyi bir matematikçiydi; Eukleides'in altıncı ve dokuzuncu kitaplarını aktarır. Arapça kaynakları izleyerek perspektiften söz etmiştir. Mantığı yararsız

bir çalışma saydı; diğer yanda simyayı, üzerine yazı yazacak kadar değerli buldu.

Kapsamına ve yöntemine ilişkin bir fikir vermek için *Opus Majus*'un bazı bölümlerini özetleyeceğim.

Cahilliğin dört nedeni olduğunu söyler: Birincisi kırılgan ve uygunsuz otorite örneği. (Eser Papaya yazıldığı için, dikkatli davranıp Kilisenin buna dahil olmadığını söyler.) İkincisi geleneğin etkisi. Üçüncüsü, bilgisiz kalabalığın kanısı. (Anlaşılan, kendisi dışında bütün çağdaşları buna dahildir.) Dördüncüsü, görünürde bilgelik sergileyerek cahilliği gizleme. Bütün insan kötülükleri bu dört beladan kaynaklanır; en kötüsü de dördüncüsüdür.

Bir fikri desteklerken atalarımızın bilgeliğinden, geleneklerden ya da ortak inançtan yola çıkmak yanlıştır. Kendi görüşünü desteklerken Seneca'dan, Cicero'dan, İbn Sina'dan, İbn Rüşd'ten, Bath'lı Adelard'dan, St. Hieronymus'tan ve St. Khrysostomos'tan alıntılar yapar. Anlaşılan, otoriteye saygı göstermemek gerektiğini kanıtlamak için bu otoriteler yeterlidir.

Aristoteles'e saygısı büyüktür, ama sınırsız değildir. "Yalnızca Aristoteles'e, izleyicileriyle birlikte, bütün bilgelerin gözünde filozof denilmiştir." Neredeyse bütün çağdaşları gibi o da, Aristoteles'ten söz ederken "Filozof" sıfatını kullanır; ama Stagiros'lu bile diyor, insan bilgeliğinin sınırına varmadı. Ondan sonra

İbn Sina "felsefenin prensi ve lideri"ydi; ama o da, Yaratılışa göre su buharının dağılmasından kaynaklanan gökkuşağını, nihai nedenini fark edemediği için tam anlayamadı. (Yine de Bacon gökkuşağı konusunu ele almaya gelince, İbn Sina'dan büyük bir hayranlıkla alıntı yapar.) Arada bir ortodoks tınısı olan bir şeyler söyler; örneğin kilise hukukunun ve felsefenin açıkladığı gibi, tek kusursuz bilgeliğin Kutsal Yazılarda olduğunu söyler. Putperestlerden bilgi almanın sakıncası olmadığını söylediğinde daha içten görünür; İbn Sina ve İbn Rüşd'e ek olarak, Farabi'den[1] çok sık, Ebu Maşer el-Belhi[2] ve diğerlerinden arada bir alıntı yapar. Matematiğin Tufandan önce ve Nuh ile oğulları tarafından bilindiğini kanıtlamak için el-Belhi'den alıntı yapılır; sanırım bu, kafirlerden öğrenebileceklerimizin bir örneğidir. Bacon matematiği, kesinliğin tek kaynağı olarak, astronomi ve astroloji için gerekli diye över.

Bacon, aktif anlağın özünde ruhtan ayrı bir töz olduğunu savunurken, İbn Rüşd'ün izinden gider. St. Thomas'ınkine aykırı olan bu görüşü desteklemek için de, Lincoln Piskoposu Grosseteste de aralarında olmak üzere, ünlü ilahiyatçılardan alıntılar yapar. Aristoteles'teki görünürde aykırı pasajlar, diyor, yanlış çeviriden kaynaklanmaktadır. Platon'u birinci elden değil, Cicero üzerinden ikinci elden ya da

[1] Kindi'nin izleyicisi, öl. 950.

[2] Astronom, 805-885.

Porphyrios üzerine yazan Araplar aracılığıyla üçüncü elden alıntı yapar; ama tümellerle ilgili öğretisine "çocukça" dediği Porphyrios'a fazla saygı duymaz.

Modern zamanda Bacon, bilginin kaynağı olarak argümandan çok deneye değer verdiği için övülmüştür. Kuşkusuz ilgilendiği konular ve konuları ele alış şekli, tipik skolastiklerinkinden çok farklıdır. Ansiklopedik eğilimleri, diğer Hıristiyan filozoflardan çok daha fazla etkilendiği Arap yazarlarınkine benzer. Arap yazarlar da, Bacon gibi, bilimle ilgileniyor, büyüye ve astrolojiye inanıyorlardı; oysa Hıristiyanlar büyüyü kötülük, astrolojiyi yanılsama saymaktaydı. Bacon, diğer ortaçağ Hıristiyan filozoflardan çok farklı olduğu için şaşırtıcıdır; ama kendi zamanında çok az etkili oldu ve bana göre, bazen sanıldığı kadar bilimsel değildi. İngiliz yazarlar, barutu icat ettiğini söyleyip dururlar; ama bu elbette doğru değildir.

Fransisken tarikatın lideri olarak Bacon'ın yayım yapmasını yasaklayan St. Bonaventura (1221-1274), tamamen farklı biriydi. Ontolojik argümanını savunduğu St. Anselmus geleneğine mensuptu. Yeni Aristotelesçilikte Hıristiyanlığa temel bir karşıtlık görüyordu. Yalnızca Tanrı'nın eksiksiz bildiği Platoncu idealara inanıyordu. Yazılarında Augustinus'tan sürekli alıntı yapılır; ama Araplardan alıntılara rastlanmaz ve pagan ilkçağdan da çok az alıntı vardır.

Aquaspartalı Matthew (y. 1235-1302), Bonaventura'nın izleyicisiydi; ama yeni felsefeden daha fazla etkilenmişti. Fransiskendi ve kardinal oldu; Augustinusçu bir bakış açısıyla St. Thomas'a karşı çıktı. Ona göre Aristoteles "Filozof" olmuştur; ondan sürekli alıntı yapılır. İbn Sina'dan sıkça söz edilir; St. Anselmus saygıyla anılır, sahte Dionysios da; ama esas otorite St. Augustinus'tur. Platon ile Aristoteles arasında bir orta yol bulmamız gerektiğini söyler. Platon'un ideaları "son derece yanlış"tır; bilgiyi değil, bilgeliği kanıtlar. Diğer yanda Aristoteles de yanlıştır; o da bilgeliği değil, bilgiyi kanıtlar. Bilgimize hem alçak hem yüksek şeyler, dışsal nesneler ve ideal nedenler vesile olur.

Duns Scotus (y. 1270-1308), Aquinas'la Fransisken tartışmayı devam ettirdi. İskoçya'da ya da Ulster'de doğdu, Oxford'da Fransisken oldu ve sonraki yıllarını Paris'te geçirdi. St. Thomas'a karşı Günahsız Doğumu savundu ve bu konuda Paris Üniversitesi ve sonunda bütün Katolik Kilise onunla hemfikir oldu. Augustinusçuydu: ama Bonaventura'dan, hatta Aquaspartalı Matthew'den daha az aşırı bir biçimde; St. Thomas'tan farklılıkları, felsefesine fazla miktarda Platonculuk karışmasından (Augustinus aracılığıyla) kaynaklanır.

Örneğin şu sorunu tartışır: "Yaratılmamış ışığın özel aydınlatması olmadan yaya yolcunun anlayışıyla kesin ve saf bir hakikat doğal

bir biçimde bilinebilir mi?" Bilinemeyeceğini savunur. Bu görüşü yalnızca St. Augustinus'tan alıntılarla destekler; bulduğu tek güçlük Romalılar I, 20'dedir: "Tanrı'nın görülmez şeyleri, dünyanın yaratılışından beri yapılan şeylerle anlaşılarak açıkça görülüyor."

Duns Scotus ılımlı bir realistti. Özgür iradeye inanırdı ve Pelagiusçu eğilimleri vardı. *Varlığın* özden hiçbir farkı olmadığını savundu. Esas olarak *apaçıklıkla*, yani kanıtsız bilinebilen şeylerle ilgilendi. Bu şeylerin üç türü vardır: (1) kendi başlarına bilinen ilkeler, (2) deneyimle bilinen şeyler, (3) kendi eylemlerimiz. Ancak ilahi ışık olmadan hiçbir şey bilemeyiz.

Pek çok Fransisken, Aquinas'tan çok Duns Scotus'u izledi.

Duns Scotus şunu savundu: Varlık ile öz arasında bir fark bulunmadığı için, "bireyleşme ilkesi" –yani bir şeyi meydana getiren şeyin başka bir şeyle özdeş olmaması ilkesi– madde değil, form olmalıdır. "Bireylere ilkesi," skolastik felsefenin önemli sorunlarından biriydi. Çeşitli biçimlerde bugüne kadar bir sorun olarak kalmıştır. Tikel bir yazara gönderme yapmadan, sorunu aşağıdaki gibi ifade edebiliriz.

Bireysel şeylerin özellikleri arasında bazıları özsel, bazıları ilinekseldir; bir şeyin ilineksel özellikleri, özdeşliğini yitirmeden yitirebileceği özelliklerdir; eğer erkekseniz, bir şapka giymek gibi. Şimdi soru geliyor: Aynı türe ait iki bireysel şey alındığında, her zaman öz

bakımından farklı mı olurlar, yoksa özün her ikisinde de tıpatıp aynı olması olanaklı mıdır? St. Thomas ikinci görüşün maddi tözlerle ilgili, ilkinin gayri maddi olan tözlerle ilgili olduğunu savunur. Duns Scotus, iki farklı bireysel şey arasında *her zaman* öz farklılığı bulunduğunu savunur. St. Thomas'ın görüşü, saf maddenin yalnızca uzaydaki konum farklılığıyla ayırt edilen farklılaşmamış parçalardan oluştuğu teorisine dayanır. Bu yüzden, zihinden ve bedenden oluşan bir kişi, yalnızca bedeninin uzaysal konumuyla başka bir kişiden *fiziksel olarak* farklı olabilir. (Teorik olarak bu durum, tek yumurta ikizlerinde olabilir.) Diğer yanda Duns Scotus, eğer şeyler ayrıysa, nitel bir farklılıkla ayırt edilmeleri gerektiğini savunur. Bu görüş, Platonculuğa St. Thomas'ınkinden daha yakındır.

Bu sorunu modern terimlerle ifade etmeden önce geçilmesi gereken çeşitli evreler vardır. Leibniz'in attığı ilk adım özsel ve ilineksel özellikler ayrımından kurtulmaktı; bu ayrım, skolastiklerin Aristoteles'ten aldığı birçok şey gibi, dikkatli bir biçimde ifade etmeye kalkıştığımız anda gerçek dışı olduğu anlaşılır. Bu şekilde, "öz" yerine, "söz konusu şey için doğru olan bütün önermelere" sahip oluruz. (Bununla birlikte, genel olarak uzaysal ve zamansal konum yine de dışlanır.) Leibniz, bu anlamda iki şeyin birebir aynı olmasının olanaksız olduğunu savunur; bu, onun "ayrılmazların özdeşliği"

ilkesidir. Bu ilke, maddenin iki parçacığının yalnızca uzaydaki ve zamandaki konum bakımından ayrılabileceğini savunan fizikçilerce eleştirildi; uzayı ve zamanı ilişkiye indirgeyen göreliliğin daha da zorlaştırdığı bir görüş.

Sorunun modernleşmesinde bir adıma daha, yani "töz" kavrayışından kurtulmaya ihtiyaç vardır. Bu kavrayıştan kurtulunca, bir "şey" bir nitelikler demeti olmak zorundadır; çünkü artık saf "şeyliğin" bir çekirdeği olmaz. Dolayısıyla "töz" reddedilirse, Aquinas'ınkinden çok Scotus'unkine yakın bir görüş benimsememiz gerekir. Bununla birlikte, bu görüş uzay ve zamanla ilgili çok güçlük çıkarır. Bu sorunu, *Anlam ve Doğruluk Üzerine* kitabımda Özel Adlar başlığı altında ele aldım.

Ockhamlı William, St. Thomas'tan sonra en önemli skolastiktir. Yaşam koşulları çok eksik bilinmektedir. Olasılıkla 1290 ile 1300 arasında doğdu; 10 Nisanda ölmüş, ama 1349'da mı yoksa 1350'de mi olduğu kesin değildir. (1349'da Kara Ölüm ortalığı kasıp kavuruyordu, o yıl ölmüş olması daha fazla olasıdır.) Pek çok kişi, Surrey'deki Ockham'da doğduğunu söyler; ama Delisle Burns, Yorkshire'daki Ockham'ı tercih eder. Oxford'da ve Paris'te bulundu; Paris'te Duns Scotus'un önce öğrencisi, sonra rakibi oldu. Yoksulluk konusunda Fransisken tarikatının Papa XXII. Ioannes'le kavgasına karıştı. Papa, Tarikat Lideri Cesenalı Michael'in desteğiyle Spiritüalistlere eziyet etmişti. Varılan bir

anlaşmaya göre, dilenci keşişlere kalan mallar Papaya veriliyordu; Papa da mülk sahibi olma günahına girmeden o mülklerden yararlanmalarına izin vermekteydi. Doğrudan sahipliği kabul etmeleri gerektiğini söyleyen XXII. Ioannes bu anlaşmaya son verdi. Tarikatın çoğunluğu Cesenalı Michael'in öncülüğünde buna başkaldırdı. Töz-dönüşümüne ilişkin heretiklik suçlamalarına yanıt vermek üzere Papa tarafından Avignon'a çağrılmış olan Ockhamlı, yine önemli bir kişi olan Padovalı Marsiglio gibi, Cesenalı Michael'in yanında yer aldı. Üçü de 1328'de aforoz edildi; ama Avignon'dan kaçıp, İmparator Ludwig'e sığındılar. Ludwig İmparatorluğa talip olan iki kişiden biriydi; Almanya ondan yana, Papa ise diğerinden yanaydı. Papa, Ludwig'i aforoz etti; o da Papa'ya karşı bir Genel Konsile başvurdu. Papanın kendisi heretiklikle suçlandı.

Ockhamlı'nın İmparatorla karşılaştığında, "Siz beni kılıçla savunun, ben de sizi kalemle savunayım" dediği söylenir. Her neyse, Padovalı Marsiglio ve Ockhamlı William, İmparatorun koruması altında Münih'e yerleşti ve orada epeyce önemli siyasal denemeler yazdı. 1338'de İmparatorun ölümünden sonra Ockhamlı'ya ne olduğu kesin olarak bilinmiyor. Bazıları Kiliseyle barıştığını söylüyor; ama bu yanlış gibi görünüyor.

İmparatorluk artık Hohenstaaufen dönemindeki imparatorluk değildi; papalık, iddi-

ları gittikçe artmasına rağmen, daha önceki saygıyı görmüyordu. V. Clemens on dördüncü yüzyılın başında papalığı Avignon'a taşımış, Papa da Fransa Kralının siyasal uydusu olmuştu. İmparatorluk daha da batmıştı; Fransa'nın ve İngiltere'nin gücü nedeniyle, en şüpheli evrensel egemenlik iddiasında bile bulunamıyordu; diğer yandan Papa da, Fransa Kralına boyun eğmekle, fani konularda evrensellik iddiasını zayıflattı. Bu yüzden Papa ile İmparator arasındaki çatışma, aslında Fransa ile Almanya arasında bir çatışmaydı. İngiltere III. Edward'ın yönetiminde Fransa'yla savaş, dolayısıyla Almanya'yla ittifak halindeydi; bu durum, İngiltere'nin papalık karşıtı olmasına da neden oldu. Papanın düşmanları bir Genel Konsil –Papadan üstün sayılan tek dini otorite– talebinde bulundu.

Papaya muhalefetin niteliği bu sırada değişti. Sırf İmparatordan yana olmak yerine, özellikle Kilise yönetimi konularında, demokratik bir tavır kazandı. Bu durum muhalefete, sonunda Reformasyona yol açan yeni bir güç verdi.

Dante (1264-1321) şair olarak büyük bir yenilikçi olmasına rağmen, bir düşünür olarak kendi zamanının biraz gerisindeydi. *De Monarchia* kitabının bakışı biraz Ghibelline'dir ve yüz yıl önce daha uygun olurdu. İmparator ve Papayı ilahi olarak atanmış ve bağımsız sayar. İlahi Komedya'sında Şeytanın üç ağzı var-

dır; Yehuda İşkariyot, Brutus ve Cassius'u sonsuza kadar çiğner; bu üçü de haindi, ilki İsa'ya, diğer ikisi Caesar'a ihanet etti. Dante'nin düşüncesi, kendi başına ilginç değil, din adamı olmayan birinin düşüncesi olarak ilginçtir; ama etkili olmadı ve çağdışıydı.

Öte yandan Padovalı Marsiglio (1270-1342), Papaya yeni bir muhalefet biçimi başlattı; burada İmparatorun rolü, esas olarak dekoratifti. Marsiglio, Ockhamlı William'ın yakın dostuydu ve onun siyasal düşüncelerini etkilemiştir. Siyasal olarak Ockhamlı'dan daha önemidir. Halkın çoğunluğunun yasa koyucu olduğunu ve çoğunluğun hükümdarları cezalandırma hakkı olduğunu savunur. Halk egemenliğini Kiliseye de uygular ve din dışı kişileri de dahil eder. Din dışı kişileri de kapsayan yerel halk konsilleri olmalı; bunlar, Genel Konsile temsilci seçmelidir. Yalnızca Genel Konsilin aforoz etme ve Kutsal Yazıları yorumlama yetkisi olmalıdır. Bu şekilde bütün müminler, öğretinin belirlenmesinde söz sahibi olacaktır. Kilisenin laik yetkisi olmamalı; sivil muvafakat olmadan aforoz olmamalı; Papanın özel yetkileri olmamalıdır.

Ockhamlı, Marsiglio kadar ileri gitmedi; ama Genel Konsili seçmenin görece daha demokratik bir yöntemini geliştirdi.

Konsil hareketi on beşinci yüzyılın başında, Büyük Bölünmeyi sağaltmaya ihtiyaç duyulduğunda doruk noktasına ulaştı; ama bu görevini

yerine getirdikten sonra, söndü. Hareketin bakış açısı, Marsiglio'da da görüleceği gibi, daha sonra Protestanların teoride benimsediğinden farklıydı. Protestanlar özel yargı hakkı istediler ve bir Genel Konsile boyun eğmek istemiyorlardı. Dini inancın, yönetim mekanizmasıyla karar verilecek bir konu olmadığını savunuyorlardı. Marsiglio ise aksine, hâlâ Katolik inancı birliğini korumayı amaçlar; ama bunun papalık mutlakıyetçiliğiyle değil, demokratik yollarla yapılmasını ister. Pratikte pek çok Protestan, yönetimi ele geçirince, yalnızca Papanın yerine Kralı geçirdiler ve bu şekilde ne özel yargı özgürlüğü, ne öğreti sorunlarına demokratik karar verme yöntemi güvenceye alındı; ama Papaya muhalefetlerinde, konsil hareketinin öğretilerinde destek buldular. Bütün skolastikler içinde Ockhamlı, Luther'in tercih ettiği tek kişiydi. Protestanların önemli bir kesiminin, devletin Protestan olduğu yerlerde bile özel yargı öğretisine bağlı kaldıkları söylenmelidir. İngiliz İç Savaşında Bağımsızlar ile Presbiteryenler arasındaki başlıca görüş ayrılığı buydu.

Ockhamlı'nın siyasal eserleri,[3] çeşitli tezlerin aleyhine ve lehine, bazen herhangi bir sonuca ulaşmayan argümanlarla, felsefi tartışma üslubuyla yazılmıştır. Biz daha açık bir siyasal propaganda türüne alışığız; ama onun zamanında, herhalde seçtiği biçim etkiliydi.

[3] *Bkz. Guillelmi de Ockham Opera Politica*, Manchester University Press, 1940.

Birkaç örnek yöntemini ve bakışını aydınlatacaktır.

"Papanın Yetkisiyle İlgili Sekiz Soru" denilen uzun bir yazı vardır. İlk soru, bir kişinin hem Kilisede hem devlette hakkıyla üstün olup olamayacağıdır. İkincisi: Laik otorite doğrudan Tanrı'dan kaynaklanır mı kaynaklanmaz mı? Üçüncüsü: Papanın İmparatora ve diğer hükümdarlara din dışı yetki verme hakkı var mıdır? Dördüncüsü: Seçmen-prensler tarafından seçilmek Alman krala tüm yetkileri verir mi? Beşincisi ve altıncısı: Piskoposların krallara kutsal yağ sürme hakkıyla Kilise hangi hakları kazanır? Yedincisi: Bir taç giydirme töreni yanlış başpiskopos tarafından yerine getirilirse geçerli midir? Sekizincisi: Seçmen-prensler tarafından seçilmek Alman krala İmparator unvanı verir mi? Bu sorular, o sırada, pratik siyasetin yakıcı sorunlarıydı.

Bir eser de, Papanın izni olmadan bir prensin Kilise mallarını edinip edinemeyeceği sorusu üzerinedir. Bu, III. Edward'ın Fransa'yla savaşı için ruhban sınıfı vergilendirmesini haklı göstermeyi amaçlar. Edward'ın İmparatorun müttefiki olduğu hatırlanacaktır.

Sonra, İmparatorun kuzeniyle evlenme hakkı olup olmadığı sorunuyla ilgili, "Bir evlilik davası üzerine istişare" gelir.

Ockhamlı'nın İmparatorun kılıcıyla korunmayı hak etmek için elinden geleni yaptığı görülüyor.

Şimdi Ockhamlı'nın salt felsefi öğretilerine dönmenin vaktidir. Bu konuda çok iyi bir kitap vardır: Ernest E. Moody'nin yazdığı *The Logic of William of Occam*. Söyleyeceklerimin çoğu bu kitaba dayanır; kitap biraz sıra dışı, ama bana göre doğru bir bakış benimser. Felsefe tarihi yazarlarında, insanları ardıllarının ışığında yorumlama eğilimi vardır; ama bu, genellikle yanlıştır. Ockhamlı William skolastik felsefenin çöküşüne neden olan kişi, Descartes'in ya da Kant'ın ya da tikel yorumcunun modern filozoflar arasındaki gözdesi kimse onun öncüsü olarak görülmüştür. Görüşlerine katıldığım Moody'ye göre, bu bir yanılgıdır. Ockhamlı, diyor, hem Augustinusçu hem Arap etkilerinden kurtulmuş arı bir Aristoteles'i geri getirmekle ilgilenmiştir. Bir ölçüde St. Thomas'ın amacı da buydu; ama gördüğümüz gibi Fransiskenler, St. Augustinus'u ondan çok daha yakından izlemeye devam etmişti. Moody'e göre, modern tarihçilerin Ockhamlı William yorumunu, skolastik felsefeden modern felsefeye *aşamalı* bir geçiş bulma arzusu berbat etmiştir; bu durum, aslında sadece Aristoteles'i yorumladığı halde, insanların onda modern öğretiler okumasına neden olmuştur.

Ockhamlı William, eserlerinde bulunmayan, ama "Ockham'ın usturası" adını alan bir özdeyişle ünlüdür. Bu özdeyiş, "Kendilikler gerekmedikçe çoğaltılmamalıdır" diyor. Bunu söylememiş olmasına rağmen, aynı anlama gelen bir

şey söylemiş: "Azla yapılabileni çokla yapmak boşunadır." Yani bir bilimde her şey şu ya da bu farazi kendilik varsayılmadan yorumlanabiliyorsa, onu varsaymanın gereği yoktur. Ben bunun, mantıksal çözümlemede çok verimli bir ilke olduğunu bizzat gördüm.

Ockhamlı William metafizikte açıkça olmasa da, mantıkta bir nominalisttir; on beşinci yüzyıl nominalistleri[4] ona, okullarının kurucusu gözüyle baktı. Aristoteles'in Scotusçular tarafından yanlış yorumlandığını ve bu yanlış anlamanın kısmen Augustinus'un etkisinden, kısmen İbn Sina'dan, ama kısmen de Porphyrios'un Aristoteles'in *Kategoriler*'i üzerine eserinden kaynaklandığını düşündü. Bu eserde Porphyrios üç soru sordu: (1) Cins ve tür töz müdür? (2) Cismaniler mi yoksa gayri-cismaniler mi? (3) Gayri-cismanilerse, duyulur şeylerin içindeler mi yoksa onlardan ayrılar mı? Bu soruları Aristoteles'in Kategorilerine uygun diye sordu ve ortaçağın *Organon*'u gereğinden fazla metafizik yorumlamasına yol açtı. Aquinas bu yanlışı gidermeye çalışmıştı; ama Duns Scotus geri getirmişti. Bunun sonucunda mantık ve bilgi teorisi metafiziğe ve teolojiye bağımlı olmuştu. Ockhamlı William bunları tekrar ayırma işine girişti.

Ockhamlı'ya göre mantık, metafizikten bağımsız olabilen doğa felsefesi için bir alettir. Mantık, diskürsif bilim analizidir; bilim şey-

[4] Örneğin Swineshead, Heytesbury, Gerson ve d'Ailly.

lerle ilgilidir, ama mantık değildir. Şeyler bireyseldir, ama terimler arasında tümeller vardır; mantık tümelleri konu ederken, bilim onları tartışmadan kullanır. Mantık fiziksel durum olarak değil, anlamları olduğu için terimlerle ya da kavramlarla ilgilenir. "İnsan bir türdür" ifadesi mantığın bir önermesi değildir; çünkü insana ilişkin bir bilgiyi gerektirir. Mantık, zihnin kendi içinde uydurduğu, aklın varlığı olmadan var olamayan şeylerle uğraşır. Bir kavram *doğal* bir göstergedir, bir sözcük ise *alışılagelmiş* bir göstergedir. Bir şey olarak sözcükten söz ettiğimiz zamanla sözcüğü anlama sahip olarak kullandığımız zamanı ayırt etmeliyiz; aksi takdirde "İnsan bir türdür, Sokrates bir insandır, bu nedenle Sokrates bir türdür" gibi safsataların içine düşebiliriz.

Şeylere işaret eden terimlere "birinci yönelim terimleri" denilir; terimlere işaret eden terimlere "ikinci yönelim terimleri" denilir. Bilimdeki terimler, birinci yönelim terimleridir; mantıktakiler, ikinci yönelim terimleridir. *Metafizik* terimler kendine özgüdür; çünkü hem birinci yönelim sözcüklerinin gösterdiği şeyleri, hem ikinci yönelim terimlerinin gösterdiği şeyleri gösterirler. Tam olarak altı metafizik terim vardır: varlık, şey, bir şey, bir, doğru, iyi.[5] Bu terimlerin, birbirlerine yüklenebilme özelliği vardır; ama mantık onlardan bağımsız sürdürülebilir.

[5] Burada ara verip, Ockhamlı'nın bu terimleri kullanmasını eleştirmem.

Anlama zihnin ürettiği formlara değil, şeylere ilişkindir; formlar anlaşılan şey değil, şeyleri anlamaya *aracı* olandır. Mantıkta tümeller, diğer birçok terimin ya da kavramın yüklemi olabilen terimler ya da kavramlardır. *Tümel*, *cins*, *tür* ikinci kasıt terimleridir ve bu nedenle şeyleri anlatmazlar. *Bir* ve *varlık* birbirinin yerine geçebildiği için, bir tümel var olsaydı, o bir ve bireysel bir şey olurdu. Bir tümel, yalnızca birçok şeyin bir göstergesidir. Bu konuda Ockhamlı, İbn Rüşd'e, İbn Sina'ya ve Augustinusçulara karşı Aquinas'la hemfikirdir. Her ikisi de yalnızca bireysel şeylerin, bireysel zihinlerin ve anlama edimlerinin bulunduğunu savunur. Hem Aquinas'ın hem Ockhamlı'nın *universale ante rem*'i kabul ettiği doğrudur, ama yalnızca yaratılışı açıklamak için; Tanrı yaratmadan önce O'nun zihninde var olmalıdır. Fakat bu teolojinin konusudur; yalnızca *universale past rem*'le ilgili olan *insan* bilgisinin açıklanmasına ilişkin değildir. Ockhamlı William insan bilgisini açıklarken, tümellerin şey olmasına asla izin vermez. Sokrates Platon'a benzer, diyor Ockhamlı, ama benzerlik denilen üçüncü bir şey sayesinde değil. Benzerlik bir ikinci kasıt terimidir ve zihindedir. (Bunların hepsi iyi.)

Gelecek olumsallarla ilgili önermeler, Ockhamlı William'a göre, henüz ne doğrudur ne yanlıştır. Bu görüşü ilahi alim-i mutlakla uzlaştırma girişiminde bulunmaz. Başka yerde

olduğu gibi burada da mantığı metafizikten ve teolojiden muaf tutar.

Ockhamlı'nın tartışmalarından örnekler yararlı olabilir.

"Bir kuşak önceliğine göre ilk anlamayla bilinen şeyin bireysel olup olmadığını" sorar.

Aleyhte: Tümel, anlamanın ilk ve uygun nesnesidir.

Lehte: Duyu nesnesi ile anlama nesnesi aynıdır; ama birey ilk duyu nesnesidir.

Dolayısıyla sorunun anlamı ifade edilmelidir. (Olasılıkla her iki argüman da güçlü göründüğü için.)

Devam eder: "Bir gösterge olmayan ruhun dışındaki şey önce böyle bir bilgiyle (yani bireysel olan bilgiyle) anlaşılır, dolayısıyla birey önce bilinir, çünkü ruhun dışındaki her şey bireyseldir."

Devamında, soyut bilginin her zaman "sezgisel" olan (yani algıdan gelen) bilgiyi gerektirdiğini ve buna bireysel şeylerin neden olduğunu söyler.

Sonra doğabilecek dört kuşkuyu sıralar ve bunları çözmeye geçer.

İlk sorusuna olumlu bir yanıtla bitirir, ama şunu da ekler: "tümel, kuşak önceliğinden değil, yeterliliğin önceliğinden ötürü ilk nesnedir."

Söz konusu sorun, algının bilgi kaynağı olup olmadığı ya da ne ölçüde olduğudur. Platon'un *Theaitetos*'ta bilginin algı olarak tanımlanmasını reddettiği hatırlanacaktır. Ockhamlı'nın

Theaitetos'tan habersiz olduğu oldukça kesindir; ama olsaydı da, onunla hemfikir olmazdı.

"Duyusal ruh ile anlıksal ruhun insanda gerçekten ayrı olup olmadığı" sorusuna, kanıtlanması zor olsa bile ayrı oldukları yanıtını verir. Argümanlarından biri şöyledir: Anlayışımızla reddettiğimiz bir şeyi iştahlarımızla arzulayabiliriz; bu nedenle iştah ile anlayış farklı öznelere aittir. Bir argüman da şöyledir: Duyumlar öznel olarak duyusal ruhtadır, ama öznel olarak anlıksal ruhta değildir. Yine: Duyusal ruh geniş ve maddidir, anlıksal ruh ise ikisi de değildir. Tümü teolojik dört itiraz ele alınır,[6] ama hepsine yanıt verilir. Bu konuda Ockhamlı'nın benimsediği görüş, herhalde beklendiği gibi değildir. Bununla birlikte, her kişinin anlığının gayri-şahsi bir şey değil, kendine ait olduğunu düşünürken St. Thomas'la hemfikirdir, İbn Rüşd'le çelişir.

Ockhamlı'nın eseri, metafiziğe ve teolojiye gönderme yapmadan mantığı ve insan bilgisini inceleme olasılığında ısrar etmekle, bilimsel araştırmayı teşvik etti. Augustinusçular, diyordu, önce şeyleri anlaşılmaz ve insanları anlıksız varsayıp, ardından bilgiyi olanaklı kılan Sonsuzluktan bir ışık eklemekle hata etti-

[6] Örneğin Kutsal Cuma ile Paskalya arasında İsa'nın ruhu cehenneme indi, oysa bedeni Aramatyalı Yusuf'un mezarında kaldı. Duyusal ruh anlıksal ruhtan ayrıysa, İsa'nın duyusal ruhu bu zamanı cehennemde mi yoksa mezarda mı geçirdi?

ler. Bu konuda Aquinas'la hemfikirdi; ama vurguları farklıydı; çünkü Aquinas öncelikle bir teologdu ve Ockhamlı ise, mantık söz konusu olduğu ölçüde, laik bir filozoftu.

Onun tutumu tikel sorunları araştıran öğrencilere özgüven verdi; örneğin gezegen teorisini araştıran Nicole Oresme (öl. 1382). Bu adam, bir ölçüde, Copernicus'un öncüsüydü; hem yer-merkezli hem güneş-merkezli teorileri ortaya koydu ve her birinin, kendi zamanında bilinen bütün olguları açıkladığını, bu yüzden aralarında seçim yapmanın bir yolu olmadığını söyledi.

Ockhamlı William'dan sonra daha büyük skolastikler yoktur. Bir sonraki büyük filozoflar zamanı, geç Rönesansta başladı.

15

PAPALIĞIN SÖNÜŞÜ

On üçüncü yüzyıl, birçok öğenin bileşmesiyle yavaş yavaş inşa edilmiş büyük bir felsefi, teolojik, siyasal ve toplumsal sentezini tamamlamıştı. İlk öğe saf Yunan felsefesi, özellikle Pythagoras, Parmenides, Platon ve Aristoteles'in felsefeleriydi. Sonra, İskender'in fetihlerinin bir sonucu olarak, doğu inançlarından büyük bir akış geldi.[1] Bu inançlar, Orpheusçuluktan ve Gizem Dinlerinden yararlanarak Yunanca konuşan dünyanın ve sonunda Latince konuşan dünyanın da bakışını dönüştürdü. Ölüp dirilen Tanrı, Tanrı'nın eti olduğu iddia edilen şeyi yeme töreni, vaftize benzer bir törenle yeniden doğmak, pagan Roma dünyasında geniş kesimlerinin teolojisinin parçası haline geldi. En azından teorik olarak çileci olan tene kölelikten etik bir kurtuluş, bunlarla

[1] *Bkz.* Cumont, *Oriental Religions and Roman Paganism.*

bağlantılıydı. Din adamları dışında kalan ahaliden ayrı, az çok büyülü güçle sahip, hatırı sayılır bir siyasal güç kullanabilen bir rahiplik kurumu Suriye'den, Mısır'dan, Babil'den ve İran'dan geldi. Büyük ölçüde ölümden soraki yaşamla bağlantılı etkileyici ritüeller de aynı kaynaklardan geldi. Özellikle İran'dan, dünyayı iki büyük ev sahibinin, Ahura Mazda'nın öncülük ettiği iyi ile Ehrimen'in öncülük ettiği kötünün savaş alanı olarak gören bir düalizm geldi. *Kara* büyü, tinler dünyasında Ehrimen ve izleyicilerinin yardımıyla yapılan büyü türüydü. Şeytan, Ehrimen'in bir devamıdır.

Bu barbar düşünce ve pratikler akını, yeni-Platoncu felsefede Helenik öğelerle sentezlendi. Orpheusçulukta, Pythagorasçılıkta ve Platon'un bazı bölümlerinde Yunanlar, belki de çok daha önce Doğudan ödünç aldıkları için Doğunun bakış açılarıyla birleştirilmesi kolay bakış açıları geliştirmişti. Plotinos ve Porphyrios'la birlikte pagan felsefenin gelişimi biter.

Ne var ki, Plotinos ve Porphyrios'un düşüncesi, dini olmasına rağmen, muzaffer bir popüler dinin esin kaynağı olamadı. Onların felsefeleri zordu ve genel olarak anlaşılamazdı; selamete kavuşma yolları, kitleler için gereğinden fazla entelektüeldi. Muhafazakârlıkları; ahlaksız öğelerini yumuşatmak ve kendi felsefi tektanrıcılıklarıyla uzlaştırmak için alegorik olarak yorumlamak zorunda kaldıkları Yunanistan'ın geleneksel dinini sürdürmelerine yol

açtı. Yunan dini bozulmuştu, Doğu ritüelleriyle ve teolojileriyle rekabet edemiyordu. Kâhinler susmuştu ve ruhban sınıf, güçlü bir ayrı kast oluşturmamıştı. Bu nedenle Yunan dinini canlandırma girişiminin ona belli bir zayıflık ve biçimsellik kazandıran çağdışı bir niteliği vardı. Daha üçüncü yüzyılda, o sırada zafer şansı var gibi görünen birçok rakip bulunmasına rağmen, bir Asya dininin Roma dünyasını fethedeceği öngörülebilirdi.

Hıristiyanlık çeşitli kaynaklardan güçlü öğeleri birleştirdi. Yahudilerden bir Kutsal Kitap ve biri dışında bütün dinlerin sahte ve kötü olduğu öğretisini aldı; ama Yahudilerin ırksal dışlayıcılığından ve Musa yasasının zahmetlerinden uzak durdu. Son zamanların Yahudiliği ölümden sonra yaşama inanmayı zaten öğrenmişti; ama Hıristiyanlık cennet ve cehenneme, birine gitmenin ve diğerinden sakınmanın yollarına bir kesinlik kazandırdı. Paskalya, Yahudi Fısıh Bayramını dirilen Tanrı'nın pagan kutlamalarıyla birleştirdi. İran düalizmi özümsendi; ama iyi ilkenin sonunda her şeye kadirliğine ilişkin daha sağlam bir güvenceyle birlikte ve pagan Tanrıların Şeytan'ın izleyicileri olduğu eklenerek. Başlangıçta Hıristiyanlar, felsefede ve ritüellerde hasımlarıyla eşit değildi; ama aşama aşama bu eksiklikler giderildi. Felsefe ilk önce ortodoks Hıristiyanlar arasında değil, daha çok yarı-Hıristiyan Gnostikler arasında gelişti; ama Origenes'in zamanından itibaren

Hıristiyanlar, yeni-Platonculukta değişiklikler yaparak yeterli bir felsefe geliştirdiler. İlk Hıristiyanlarda ritüel biraz bulanık bir konuydu; ama St. Ambrosius zamanına gelindiğinde, son derece etkileyici olmuştu. Rahipliğin gücü ve ayrılığı Doğudan alındı; ama Kilisede, Roma İmparatorluğunun pratiğine çok şey borçlu olan yönetim yöntemleriyle giderek güçlendirildi. Eski Ahit, gizem dinleri, Yunan felsefesi ve Roma'nın idari yöntemleri, hepsi Katolik İnançta harmanlandı ve bir araya gelip, Kiliseye daha önce hiçbir toplumsal örgütlenmenin sahip olamadığı bir güç verdi.

Batı Kilisesi, eski Roma gibi, daha yavaş olmakla birlikte cumhuriyetten monarşiye dönüştü. Büyük Gregorius'tan başlayarak, I. Nicholaus, VII. Gregorius ve III. Innocentius üzerinden, Guelf'ler ve Ghibelline'ler savaşlarında Hohenstaufen'lerin kesin yenilgisine kadar, papalığın gücünün büyüme evrelerini gördük. Aynı zamanda, o zamana kadar Augustinusçu ve dolayısıyla büyük ölçüde Platoncu olan Hıristiyan felsefe de, İstanbul'la ve Müslümanlarla temas sayesinde yeni öğelerle zenginleşti. On üçüncü yüzyılda Aristoteles Batıda oldukça eksiksiz bir biçimde tanındı; Albertus Magnus ve Thomas Aquinas'ın etkisiyle, Kutsal Yazılardan ve Kiliseden sonra gelen yüksek otorite olarak bilginlerin zihnine yerleşti. Aristoteles bu konumunu, Katolik filozoflar arasında bugüne kadar korudu. Platon'un ve St. Augus-

tinus'un yerine Aristoteles'in konulmasının Hıristiyan bakış açısından bir hata olduğunu düşünmeden edemiyorum. Platon'un mizacı, Aristoteles'inkinden daha dindardı ve Hıristiyan teoloji, neredeyse baştan itibaren Platonculuğa uyarlanmıştı. Platon bilginin algı olmadığını, bir tür hatırlatıcı görünüş olduğunu öğretmişti; Aristoteles daha çok bir empiristti. St. Thomas, fazla istemediği halde, Platoncu rüya görmekten bilimsel gözleme dönüş yolunu hazırladı.

Katolik sentezin on dördüncü yüzyılda başlayan dağılmasında felsefeden çok dış olaylar etkili oldu. Bizans İmparatorluğu 1204'de Latinler tarafından ele geçirildi ve 1261'e kadar onların elinde kaldı. Bu süre boyunca yönetimin dini Yunan değil, Katolikti; ama 1261'den sonra Papa İstanbul'u kaybetti ve 1438'de Ferrara'daki ismen birliğe rağmen, bir daha da geri alamadı. Papalıkla çatışmasında Batı Roma İmparatorluğunun yenilgisinin, Fransa'da ve İngiltere'de ulusal monarşiler doğduğu için, Kiliseye yaramadığı anlaşıldı; on dördüncü yüzyılın büyük bölümünde Papa, siyasal olarak Fransa kralının oyuncağı oldu. Bu nedenlerden daha önemlisi, zengin bir ticari sınıfın yükselişi ve din dışı kesimde bilginin artmasıydı. Bu iki durum İtalya'da başladı ve on altıncı yüzyılın ortasına kadar Batının diğer kesimlerinden çok bu ülkede gelişti. On dördüncü yüzyılda Kuzey İtalya kentleri, Kuze-

yin diğer kentlerinden daha zengindi; özellikle hukukta ve tıpta din dışı bilginler giderek kalabalıklaştı. Kentlerin bağımsızlık ruhu vardı; İmparator artık bir tehlike olmaktan çıktığı için, Papanın aleyhine dönmeye yatkınlardı; ama aynı hareketler, daha az ölçüde de olsa, başka yerlerde de vardı. Flanders zenginleşti; Hansa kentlerinin de refah düzeyi yükseldi. İngiltere'de yün ticareti, bir zenginlik kaynağıydı. Çağ, geniş anlamda demokratik denilebilecek eğilimlerin çok güçlü olduğu ve milliyetçi eğilimlerin daha da güçlü olduğu bir çağdı. Çok dünyevileşen papalık, pek çok ülkenin içeride tutmak istediği muazzam gelirleri kendine çeken bir vergi dairesi görünümündeydi. Papalar kendilerine güç veren ahlaki otoriteye artık sahip değildi ya da artık hak etmiyordu. St. Francesco, III. Innocentius ve IX. Gregorius'la uyumlu çalışabilmişti; ama on dördüncü yüzyılın en ağırbaşlı insanları, papalıkla çatışmanın içine çekildi.

Bununla birlikte, yüzyılın başlangıcında papalıktaki gerilemenin bu nedenleri henüz belirgin değildi. VIII. Bonifatius *Unam Sanctum* kararnamesinde, daha önce hiçbir papanın yapmadığı ölçüde aşırı iddialarda bulundu. 1300'de Jübile yılı ilan etti; Roma'yı ziyaret eden ve oradayken belli törenleri yerine getiren bütün Katoliklerin günahları bağışlandı. Bu, Curia'nın kasalarına ve Roma halkının cüzdanlarına muazzam miktarda para getirdi. Her

yüz yılda bir Jübile yılı olması gerekiyordu; ama kazanç o kadar büyüktü ki, süre elli yıla, ardında da yirmi beş yıla düşürüldü; bugüne kadar da yirmi beşte kaldı. İlk Jübile, 1300 Jübilesi, Papayı başarının doruğunda gösterdi ve gerilemenin başladığı tarih sayılabilir.

VIII. Bonafatius bir İtalyandı, Anagni'de doğdu. Papa adına asi baronlara karşı III. Henry'yi desteklemek için İngiltere'deyken Londra Kulesi'nde kapatılmıştı; ama 1267'de, sonradan I. Edward adıyla tahta çıkan kralın oğlu tarafından kurtarıldı. Onun zamanında Kilisede güçlü bir Fransız grup zaten vardı ve Fransız kardinaller seçilmesine karşı çıktı. Kralın Fransız din adamlarına vergi koyma hakkı olup olmadığı konusunda, Fransız kral IV. Philip'le şiddetli bir çatışma içine girdi. Bonifatius adam kayırmaya ve açgözlülüğe müptelaydı; bu nedenle olabildiğince çok gelir kaynağı üzerinde denetimini korumak istiyordu. Olasılıkla haklı olarak heretiklikle suçlandı; görünüşe bakılırsa, bir İbn-Rüşdçüydü ve ölümsüzlüğe inanmıyordu. Fransa kralıyla kavgası o kadar şiddetlendi ki, bir Genel Konsil tarafından gövden alınmasını sağlama niyetiyle, kral onu tutuklamaya bir kuvvet gönderdi. Anagni'de yakalandı, ama Roma'ya kaçtı ve orada öldü. Ondan sonra uzun süre hiçbir papa Fransa kralına karşı çıkmaya kalkışmadı.

Kısa bir ara dönemden sonra kardinaller 1305'te Bordeaux Başpiskoposunu papa seç-

ti ve V. Clemens adını aldı. Clemens Gaskonyalıydı ve Kilisedeki Fransız grubu temsil etmekteydi. Papalığı boyunca İtalya'ya hiç gitmedi. Lyons'ta taç giydi ve yaklaşık yetmiş yıl boyunca papaların kaldığı Avignon'a yerleşti. V. Clemens, Tapınak Şövalyelerine karşı ortak harekete geçerek Fransa kralıyla ittifakının işaretini verdi. Her iki tarafın da paraya ihtiyacı vardı; Papa kayırmacılığa ve dayılığa müptela olduğu için, Philip İngiliz savaşı, Felemenk ayaklanması ve yönetim masrafları için. Philip Lombardiyalı bankerleri soyduktan ve Yahudileri "alım-satımın taşıyabildiği" sınıra kadar ezdikten sonra, Tapınak Şövalyelerinin banker olmanın yanı sıra Fransa'da büyük topraklara da sahip oldukları aklına geldi; Papanın yardımıyla bu toprakları ele geçirebilirdi. Bu nedenle, Tapınak Şövalyelerinin heretikliğe düştüğünü Kilisenin fark etmesi ve Kral ile Papanın ganimeti paylaşması ayarlandı. 1307'de bir gün Fransa'daki bütün önde gelen Tapınak Şövalyeleri tutuklandı; hepsine daha önce hazırlanmış bir dizi soru soruldu; işkence altında Şeytana biat ettiklerini ve daha başka günahlar işlediklerini itiraf ettiler; sonunda 1313'te Papa tarikatı yasakladı ve bütün mallarına el konuldu. Bu işin en iyi anlatımı, Henry C. Lea'nın *History of Inquisition* kitabında verilir; burada, tam bir araştırmadan sonra, Tapınak Şövalyelerine yöneltilen suçlamaların temelsiz olduğu sonucuna varılır.

Tapınak Şövalyeleri olayında papanın ve kralın mali çıkarları örtüştü; ama Hıristiyan dünyanın birçok yerinde ve pek çok durumda çatıştı. VIII. Bonifatius zamanında IV. Philip, vergi konusunda Papayla anlaşmazlığında Tabakaların (Kilise tabakasının bile) desteğini almıştı. Papalar siyasal olarak Fransa'nın hizmetinde olunca, Fransız krala düşman hükümdarlar da mecburen Papaya düşman oldu. Bu durum, Ockhamlı William ile Paduvalı Marsiglio'nun İmparator tarafından korunmasına yol açtı; kısa bir süre sonra da, Gauntlu John'un Wycliffe'i korumasına yol açtı.

O sırada piskoposlar, genel olarak Papaya tamamen bağımlıydılar; giderek artan oranda fiilen Papa tarafından atanmaktaydılar. Manastır tarikatları ve Dominikenler de eşit ölçüde itaatkârdı; ama Fransiskenlerin hâlâ belli bir bağımsızlık ruhu vardı. Bu durum, XXII. Ioannes'le çatışmalarına yol açtı; bu çatışmayı, Ockhamlı William'la bağlantılı olarak ele almıştık. Bu çatışma sırasında Marsiglio, İmparatoru Roma'nın üzerine yürümeye ikna etti; Roma'da ahaliden imparatorluk tacını aldı ve halk XXII. Ioannes'in azledildiğini ilan ettikten sonra Fransisken bir karşı papa seçildi. Ne var ki, bundan, papalığa saygının azalmasından başka bir şey çıkmadı.

Papalığın egemenliğine başkaldırı, farklı yerlerde farklı biçimler aldı. Bazen monarşik milliyetçilikle, bazen papalık sarayının dün-

yevileşmesi ve yozlaşması karşısında duyulan Püriten dehşetle bütünleşti. Bizzat Roma'da başkaldırı, arkaik bir demokrasiyle bütünleşti. VI. Clemens döneminde (1342-1352) Roma bir süre, dikkate değer bir kişi olan Cola di Rienzi'nin öncülüğünde Roma dışındaki papadan kurtulmayı çalıştı. Roma yalnızca papaların yönetiminden değil, onuncu yüzyılda papalığı alçaltan kargaşayı devam ettiren yerel aristokrasiden de çekti. Aslında papalar kısmen, yasa tanımaz Romalı soylulardan kurtulmak için Avignon'a kaçmıştı. Bir meyhanecinin oğlu olan Rienzi başlangıçta yalnızca soylulara başkaldırdı ve bu konuda Papanın da desteğini aldı. Halkın arasında öyle bir coşku yarattı ki, soylular kaçtı (1347). Ona hayran olan ve bir methiye yazan Petrarca, onu yüce ve soylu işine devam etmeye zorladı. Tribün unvanın aldı ve Roma halkının İmparator üzerinde egemenliğini ilan etti. Demokratik bir egemenlik tasarlamış gibi görünüyor; çünkü İtalyan kentlerinden bir tür parlamentoya temsilci göndermelerini istedi. Ne var ki, başarı kendisini olduğundan büyük görmesine neden oldu. Birçok kez olduğu gibi bu kez de, İmparatorluğun rakip talipleri vardı. Rienzi iki rakibi ve Seçmen-prensleri huzuruna gelip konuyu bir karara bağlamaya çağırdı. Bu durum, doğal olarak, imparator adaylarını ve bu konularda karar vermenin kendisine düştüğünü düşünen Papayı onun aleyhine çevirdi. Rienzi'yi Papa ele geçirdi (1352) ve iki yıl, VI.

Clemens ölene kadar hapiste tuttu. Sonra serbest bırakıldı; Roma'ya döndü ve tekrar birkaç ay iktidarı ele geçirdi; ama bu ikincisinde popülerliği kısa sürdü ve sonunda bir kalabalık tarafından öldürüldü. Petrarca'nın yanı sıra Byron da onu öven bir şiir yazdı.

Papalık bütün Katolik Kilisenin başı olarak kalmak istiyorsa, Roma'ya dönerek Fransa'ya bağımlılıktan kurtulması gerektiği anlaşıldı. Dahası, Fransa'nın ağır yenilgilere uğradığı İngiliz-Fransız savaşı da Fransa'yı güvenli bir yer olmaktan çıkardı. Bu yüzden V. Urbanus 1367'de Roma'ya gitti; ama İtalyan siyaseti ona göre çok karışıktı ve ölümünden kısa süre önce Avignon'a geri döndü. Bir sonraki Papa XI. Gregorius daha azimliydi. Fransız papalık divanına düşmanlık birçok İtalyan kentini, özellikle Floransa'yı şiddetli papalık karşıtı yapmıştı; ama Gregorius Roma'ya dönmekle ve Fransız kardinallere karşı çıkmakla, durumu kurtarmak için elinden geleni yaptı. Ne var ki, ölünce, Kardinaller Kolejindeki Fransız grup ile Romalı grubun uzlaşmaz olduğu anlaşıldı. Romalı grubun isteklerine uygun olarak, bir İtalyan olan Bartolomeo Prignano papa seçildi ve VI. Urbanus adını aldı. Ancak birkaç Kardinal onun seçilmesini yasadışı ilan etti ve Fransız gruba mensup olan Cenovalı Robert'i seçti; VII. Clemens adını aldı ve Avignon'da oturdu.

Kırk yıl kadar süren Büyük Bölünme böyle başladı. Elbette Fransa Avignon papasını,

Fransa'nın düşmanları da Roma papasını tanıdı. İskoçya İngiltere'nin, İngiltere de Fransa'nın düşmanıydı; bu nedenle İskoçya Avignon papasını tanıdı. Her papa kardinalleri kendi taraftarları arasından seçti ve bir öldüğü zaman, onun kardinalleri hızla yeni birini seçti. Her iki taraftan üstün bir güç bulmak dışında bölünmeyi gidermenin bir yolu yoktu. Papalardan birinin meşru olması gerektiği açıktı; dolayısıyla *meşru* bir papadan üstün bir güç bulunmalıydı. Tek çözüm bir Genel Konsildeydi. Garson'un yönettiği Paris Üniversitesi, Konsile inisiyatif yetkisi veren yeni bir teori geliştirdi. Bölünmeyi uygun bulmayan hükümdarlar, destek verdi. Sonunda 1409'da bir Konsil çağrısı yapıldı ve Pisa'da toplandı. Ne var ki, gülünç bir biçimde başarısız oldu. Her iki papanın heretiklikten ve bölücülükten ötürü görevden alındığını duyurup, üçüncü bir kişiyi seçti ve o da hemen öldü; ama kardinalleri onun yerine, eski bir korsan olan Baldassare Cossa'yı seçti ve XXIII. Ioannes adını aldı. Böylece ünlü bir zorba olan konsil papasıyla birlikte iki yerine üç papa oldu. Bu aşamada durum öncekinden de umutsuz görünüyordu.

Fakat konsil hareketinin destekçileri pes etmedi. 1414'te yeni bir Konsil Constance'ta toplantıya çağrıldı ve harekete geçti. Önce papaların konsilleri dağıtamayacağına ve belli konularda konsillere boyun eğmeleri gerektiğine karar verdi; gelecek papaların her yedi yılda

bir Genel Konsil toplamaları gerektiği sonucuna da varıldı. XXIII. Ioannes'i görevden aldı ve Romalı papayı da istifa etmeye ikna etti. Avignon papası istifa etmeyi reddetti ve onun ölümünden sonra Aragon kralı, onun yerine birini seçtirdi; ama o sırada İngiltere'nin insafına kalmış olan Fransa onu tanımadı; Fransa'nın grubu önemsizleşti ve sonunda da eriyip yok oldu. Böylece sonunda, 1417'de Konsil tarafından seçilen ve V. Martinus adını alan papaya itiraz eden kalmadı.

Bu işlemler saygıdeğerdi; ama Wycliffe'in Bohemyalı çömezi Huss'a gösterilen muamele değildi. Huss, güvenliği sağlanacağı vaadiyle Constance'a getirildi; ama gelince, lanetlendi ve kazıkta ölüm cezasına çarptırıldı. Wycliffe güven içinde öldü; ama Konsil, kemiklerinin mezardan çıkarılıp yakılmasını emretti. Konsil hareketinin destekçileri, ortodoks olmadıkları kuşkusundan kurtulma derdindeydi.

Constance Konsili bölünmeyi gidermişti; ama daha fazlasını yapacağı, papa mutlakıyetçiliğinin yerine anayasal bir monarşi geçireceği umulmuştu. V. Martinus seçilmeden önce birçok vaatte bulunmuştu; bazıları tutuldu, bazıları tutulmadı. Her yedi yılda bir konsil toplama kararnamesine razı olmuştu ve bu kararnameye bağlı kaldı. Constance Konsili 1417'de dağıldıktan sonra, hiçbir önemi olmadığı anlaşılan yeni bir Konsil 1424'te toplandı; sonra 1431'de biri daha Basel'de toplandı. V.

Martinus tam o sırada öldü ve ardılı IV. Eugenius, papalığı boyunca, Konsili kontrol eden reformcularla şiddetli çatışma içinde oldu. Konsili feshetti; ama Konsil kendini feshedilmiş saymadı; 1433'de bir süre boyun eğdi, ama 1437'de tekrar feshetti. Yine de 1448'e kadar oturumlarını sürdürdü; 1448'de Papanın artık tam bir zafer kazandığı belli olmuştu. 1439'da Konsil, Papanın azledildiğini duyurup bir karşı-papa seçmekle iyi niyetten uzaklaşmıştı; bu karşı-papa tarihteki son karşı-papaydı ve anında istifa etti. Aynı yıl IV. Eugenius, Ferrara'da kendi konsilini toplayarak itibar kazandı; bu konsilde, Türklerden korkan Yunan Kilisesi de Roma'ya ismen boyun eğdi. Bu şekilde papalık siyasal olarak galip geldi; ama ahlaki saygı uyandırma gücü de çok büyük ölçüde azaldı.

Wycliffe (y. 1320-1384), yaşamıyla ve öğretisiyle, on dördüncü yüzyılda papalığın azalan otoritesinin örneğidir. Daha önceki skolastiklerden farklı olarak, laik bir rahipti, bir keşiş ya da dilenci keşiş değildi. 1372'de teoloji doktoru olduğu Oxford'da büyük bir üne sahipti. Kısa bir süre, Balliol College'in Müdürü oldu. Önemli Oxford skolastiklerinin sonuncusuydu. Bir filozof olarak ilerici değildi; gerçekçiydi ve Aristotelesçi değil, daha çok Platoncuydu. Ona göre, Tanrı'nın kararları bazılarının savunduğu gibi keyfi değildir; fiili dünya, olası dünyalardan biri değil, olası tek dünyadır; çünkü Tanrı

en iyi olanı seçmek zorundadır. Onu ilginç kılan bunlar değil ve en çok bunlarla ilgilenmiş gibi de görünmüyor; çünkü Oxford'dan ayrılıp, bir köy papazı yaşamına döndü. Yaşamının son on yılını, kraliyet atamasıyla Lutterworth'un semt papazı olarak geçirdi. Bununla birlikte Oxford'da ders vermeye de devam etti.

Wycliffe, gelişiminin aşırı zayıflığıyla dikkate değerdir. 1372'da yaşı ellinin üstündeyken, hâlâ ortodokstu; ancak o tarihten sonra heretik oldu. Tamamen ahlaki duygularının –yoksullara duyduğu sempati ve aşırı zengin kilise adamları karşısında duyduğu dehşet– gücüyle heretikliğe düşmüş gibi görünüyor. Papalığa saldırısı başlangıçta öğretiyle ilgili değil, yalnızca siyasal ve ahlakiydi; ancak aşama aşama daha kapsamlı bir başkaldırının içine çekildi.

Wycliffe'in ortodoksluktan uzaklaşması 1376'da, Oxford'da "Sivil Egemenlik Üzerine" verdiği derslerle başladı. Öne sürdüğü teoriye göre yalnızca hakkaniyet, egemenlik ve mülkiyet hakkı kazandırır; hakkaniyetli olmayan din adamlarının böyle bir hakkı yoktur; bir din adamının mülkünü koruyup korumaması gerektiğine ilişkin karar sivil iktidarca alınması gerekir. Dahası, mülkiyetin günahın sonucu olduğunu da öğretti; İsa'nın ve Havarilerin mülkü yoktu; din adamlarının da olmaması gerekir. Bu öğretiler, dilenci keşişler hariç bütün din adamlarını incitti. Bununla birlikte İngiliz hükümeti destek çıktı; çünkü Papa, İngiltere'den

çok büyük miktarda haraç alıyordu ve İngiltere'den Papaya para göndermeme öğretisi, yerinde bir öğretiydi. Özellikle de Papa Fransa'nın hizmetindeyken ve İngiltere Fransa'yla savaş halindeyken. II. Richard çocukken iktidarı elinde tutan Gauntlu John, Wycliffe'le olabildiğince uzun süre dost oldu. Diğer yanda XI. Gregorius, Wycliffe'in derslerindeki on sekiz tezi, Padovalı Marsiglio'dan alındığını söyleyerek, lanetledi. Wycliffe, bir piskoposlar mahkemesinde yargılanmaya çağrıldı; Kraliçe ve kalabalık onu korudu; Oxford Üniversitesi de, Papanın öğretmenler üzerinde yargı yetkisini kabul etmeyi reddetti. (O günlerde bile İngiliz üniversiteleri akademik özgürlüğe inanmaktaydı.)

Bu arada Wycliffe 1378 ve 1379'da kralın Tanrı'nın vekili olduğunu ve piskoposların krala tabi olduğunu savunan bilgili yazılar yazmaya devam etti. Büyük Bölünme gelince daha da ileri gidip Papayı, Deccal ilan etti ve Constantinus'un Bağışını kabul etmenin sonraki bütün papaları dinden çıkmış hale getirdiğini söyledi. Vulgatayı İngilizceye çevirdi ve laik olan "yoksul rahipler"i kurdu. (Bu hareketiyle sonunda dilenci keşişlerin de canını sıktı.) "Yoksul rahipler"i, özellikle yoksullara yönelik gezici vaiz olarak kullandı. Sonunda rahiplerin gücüne saldırırken, bir aldatmaca ve kafirce bir ahmaklık dediği töz-dönüşümünü inkâr etme noktasına geldi. Bu noktada Gauntlu John, sesini kesmesini emretti.

1381'de Wat Tyler'in başını çektiği Köylü Ayaklanması, Wycliffe'in işlerini daha da zorlaştırdı. Ayaklanmayı aktif bir şekilde teşvik ettiğine ilişki bir kanıt yoktur; ama benzer koşullardaki Luther'den farklı olarak, ayaklanmayı lanetlemekten uzak durdu. Ayaklanmanın liderlerinden biri olan sosyalist papaz John Ball, Wycliffe'e hayrandı ve bu durum can sıkıcıydı; ama Ball 1366'da, Wycliffe daha ortodoksken aforoz edildiği için, ondan bağımsız olarak aynı görüşleri benimsemiş olmalı. Wycliffe'in komünist görüşleri, kuşkusuz "yoksul rahipler" tarafından yayılmasına rağmen, onun tarafından yalnızca Latince ifade edilmişti; bu yüzden birinci elden köylülere ulaşması olanaksızdı.

Wycliffe'in görüşlerinden ve demokratik faaliyetlerinden ötürü çektiğinden daha fazla acı çekmemiş olması şaşırtıcıdır. Oxford Üniversitesi, piskoposlara karşı onu olabildiğince uzun süre savundu. Lordlar Kamarası onun gezici vaizlerini lanetleyince, Avam Kamarası karara onay vermedi. Kuşkusuz, daha uzun süre yaşamış olsaydı sıkıntı artardı; ama 1384'te öldüğü sırada henüz resmen lanetlenmemişti. Öldüğü yerde, Lutterworth'da gömüldü ve Constance Konsili, kemiklerini çıkarıp yakana kadar orada huzur içinde yattı.

İngiltere'deki izleyicileri Lollardlar ağır baskılara maruz kaldı ve fiilen ortadan kaldırıldılar. II. Richard'ın karısı Bohemyalı olduğu

için, öğretileri Bohemya'da bilinmekteydi ve Huss onun Bohemya'daki çömeziydi. Bohemya'da uğradıkları zulme rağmen, Reformasyona kadar varlıklarını sürdürdüler. İngiltere'de, papalığa isyan, yeraltına çekilmesine rağmen, insanların düşüncelerinde varlığını sürdürdü ve Protestanlığa zemin hazırladı.

On beşinci yüzyılda, papalığın gerilemesine başka nedenler de eklenip, hem siyasal hem kültürel çok hızlı bir değişim ortaya çıktı. Barut, feodal soyluluk karşısında merkezi hükümetleri güçlendirdi. Fransa'da ve İngiltere'de XI. Louis ile IV. Edward, aristokrat anarşinin bastırılmasına yardım eden zengin orta sınıflarla ittifak kurdu. İtalya, yüzyılın son yıllarına kadar Kuzeyli ordulardan uzak kaldı ve hem zenginlik hem kültür bakımından hızla ilerledi. Yeni kültür özünde pagandı; Yunanistan'a ve Roma'ya hayranlık duyuyor, ortaçağı küçümsüyordu. Mimarlık ve edebi üslup ilkçağ modellerine uyarlandı. İlkçağın son bakiyesi İstanbul Türklerin eline geçince, İtalya'da Yunan mülteciler hümanistler tarafından iyi karşılandı. Vasco de Gama ve Columbus dünyayı, Copernicus gökyüzünü genişletti. Constantinus'un Bağışı bir uydurma diye reddedildi ve âlimane hor görmenin altında ezildi. Bizanslıların yardımıyla Platon, yalnızca yeni-Platoncu ve Augustinusçu versiyonlarıyla değil, birinci elden tanındı. Bu ay-altı küre artık bir çile dünyası, başka bir dünyaya çileli bir hazır-

lık yeri gibi değil, pagan zevklere, üne, güzelliğe ve maceraya olanak sunan bir dünya gibi görünüyordu. Uzun süren çilecilik yüzyılları, bir sanat, şiir ve haz cümbüşü içinde unutuldu. Doğrusu, İtalya'da bile ortaçağ mücadelesiz ölmedi; Savonarola ve Leonardo aynı yıl doğdu. Ama esas olarak eski korkular dehşet verici olmaktan çıkmıştı ve yeni tin özgürlüğü sarhoş ediciydi. Sarhoşluk hep devam edemezdi, ama o an için korkuları unutturdu. Modern dünya bu neşeli özgürlük anında doğdu.

DİZİN

Abaelardus, Peter 223, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237
Abbasiler 207
acı 27
Adelard, Bath'lı 235, 277
Âdem 102, 103, 111, 113, 156, 267
Afrika 13, 61, 77, 83, 89, 115, 127, 130, 139, 203, 204, 208
Aftartodosetizm 126
Agamemnon 73
Agnes, İmparatoriçe 192
Ahab, İsrail Kralı 21
aile 31, 72, 252, 269
Akragas 14
Alaric, Gotların kralı 115, 116, 173
Alberic, Tusculumlu 189, 191
Albertus Magnus 212, 255, 257, 299
Albi heretikleri 241, 247, 250, 251
Alcuin 160, 162
Alexander, Papa II. 194, 195
Almanya 152, 158, 160, 161, 195, 198, 219, 225, 227, 242, 243, 244, 284, 285
Ambrosius 61, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 77, 87, 88, 124, 193
Ambrosius, St. 15, 16, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 89, 140, 175, 299
Amerika Birleşik Devletleri 251
Amerikan Devrimi 39
Ammonios Sakkas 48
Anaksimenes 100
Anastasios 178
anlık 266
Anselmus, Laonlu 231
Anselmus, St. 15, 199, 201, 230, 234, 279, 280
Antiokhos, Kral IV. 29, 30, 31, 32
anti-Semitizm 42, 47, 69
Antonius, Marcus 39, 40

Aquinas, Thomas 7, 11, 200, 201, 214, 239, 255, 256, 257, 258, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 280, 281, 283, 290, 292, 295, 299
araf 185, 250
Araplar 13, 204, 206, 208, 209, 220, 259, 279
aristokrasi 8, 10, 11, 12, 29, 151, 152, 166, 167, 183, 193, 305
Aristoteles 11, 43, 84, 91, 100, 120, 180, 201, 202, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 229, 233, 237, 238, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 264, 266, 267, 272, 273, 274, 277, 278, 279, 280, 282, 289, 290, 296, 299, 300, 309
Ariusçuluk 59, 60, 119, 139, 146
Arkadia 76
Arnold, Brescialı 223, 224, 238
Artemis 118
asal nedenler 179, 180
astroloji 43, 84, 99, 211, 217, 268, 278, 279
astronomi 36, 85, 86, 209, 211, 216, 278
Asurlar 21, 22
Asya 55, 60, 171, 248, 298
ateş 23, 100, 107, 122, 123, 140, 190, 213, 244
Athanasios 130
Atina 76, 125, 173, 177
atomculuk 231
Attila 115, 118, 127, 173
Augustinus, St. 7, 9, 11, 15, 35, 45, 52, 60, 61, 62, 64, 65, 71, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 130, 147, 176, 182, 195, 201, 220, 237, 258, 266, 269, 270, 279, 280, 281, 289, 290, 292, 294, 299, 313
Avignon 12, 284, 285, 303, 305, 306, 307, 308
ayrılmazların özdeşliği 282

Babil 21, 22, 24, 25, 40, 52, 108, 184, 297
Bacon, Roger 255, 275, 278, 279
Bağımsızlar 287
Ball, John 312
barbarlar 10, 13, 19, 50, 61, 76, 77, 113, 126, 128, 147, 152, 169, 203, 205
Basileios, St. 130
basiret 176
Batı Avrupa 10, 13, 167, 169, 170, 171
Batı Kilisesinin Doktorları 61
bellek 93
Benedictus, Papa IX. 135, 191
Benedictus, St. 119, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 147
Benediktenler 132, 133, 162
Berengar, Tourslu 199

Bernard, St. 190, 223, 232, 234, 235, 236, 237
Bevan, Edwyn 28
bilgelik 45, 122, 133, 259, 277
Bizans 10, 13, 127, 139, 140, 142, 146, 152, 153, 155, 164, 171, 183, 205, 216, 243, 300, 313
Boccaccio 227
Boethius 10, 15, 65, 119, 120, 121, 124, 125, 202, 235
Bogomiller 249, 250
Bonaventura, St. 275, 279, 280
Bonifatius, Papa VIII. 301, 302, 304
Bonifatius, St. 161, 162
Bradley, F. H. 179, 200
Burns, C. Delisle 156, 283
büyü 52, 268, 297
Büyük Ana 55
Büyük Bölünme 12, 286, 306, 311
Büyük İskender 28, 296
Byron, Lord 306

cadılık 251
Calixtus, Papa II. 222
Calvin, John 62, 112
Cato, Yaşlı 29, 98
cebir 210
cehennem 14, 35, 36, 37, 55, 57, 83, 101, 107, 110, 111, 126, 140, 185, 213, 242, 270, 294, 298
Celsus 50
cennet 35, 36, 54, 57, 102, 104, 108, 110, 111, 112, 181, 185, 270, 298
Cenova 226, 242, 306
ceza 23, 24, 27, 29, 31, 35, 36, 54, 57, 58, 68, 69, 80, 97, 101, 102, 103, 106, 107, 110, 117, 121, 122, 136, 176, 182, 246, 268, 270, 273, 276, 286, 308
Charlemagne 16, 127, 140, 152, 158, 159, 160, 162, 163, 207, 219, 239
Charles, R. H. 32, 34, 38, 39
Charles Martel 154, 161
Cicero 74, 75, 84, 277, 278
cinsel ilişki 103, 147, 268, 269
Cisimlenme 49, 59, 89, 100, 116, 119, 204, 259, 270
Clairvaux 235
Clemens, İskenderiyeli 35
Clemens, Papa V. 285, 303
Clemens, Papa VI. 305
Clemens, Papa VII. 306
Clermont Konsili (1905) 221
Clovis 146, 154
Cluny Manastırı 189, 190, 221, 232
Columban, St. 146
Constance, İmparatoriçe 240, 242, 308
Constance Konsili (1414) 307, 308, 312
Constantinus, İmparator 10, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 65, 99, 156, 219
Constantinus'un Bağışı 155, 156, 311, 313
Copernicus, Nicolaus 295, 313
coşku 94, 103, 110, 221, 227, 236, 252, 305

Cyril, St. 116, 117, 118, 125

çıkarım 88
çilecilik 130, 132, 189, 314
Çin 118, 170, 171, 208, 228

Damasus, Papa 65, 72
Dante, Alighieri 9, 120, 227, 285, 286
David, Dinantlı 262
della Vigna 246
demokrasi 226, 305
deneyim 194, 236, 261, 281
Descartes, René 94, 95, 200, 289
Diocletianus, İmparator 115
Diogenes 103
Dionysios, sahte 177, 178, 181, 182, 202, 280
diyalektik 199, 202, 232
diyalektik materyalizm 109
doğruluk 80, 87, 179, 283
Doğu Kilisesi 152, 155, 187
Doğu Roma İmparatorluğu 13, 60, 115, 127, 154, 167, 203, 204, 241
Domingo, St. 252, 254, 255
Dominiken Tarikatı 251, 255, 257, 275, 304
Duns Scotus, John 255, 275, 280, 281, 282, 283, 290
duyumlar 294
düalizm 9, 10, 11, 297, 298
düşünce 8, 9, 10, 14, 15, 16, 23, 24, 39, 40, 42, 43, 76, 77, 83, 91, 94, 96, 145, 171, 182, 200, 201, 206, 209, 211, 212, 215, 216, 220, 227, 231, 254, 257, 265, 269, 272, 286, 297, 313

edimsellik 10
Edward, III. (İngiltere Kralı) 285, 288
Edward, I. (İngiltere Kralı) 302
Edward, IV. (İngiltere Kralı) 313
Efes Konsili 119
efsane 21, 33, 41, 56, 108, 115, 155, 168, 207, 210
eğitim 13, 27, 46, 63, 77, 81, 82, 83, 138, 161, 162, 163, 173, 183, 205, 216, 222, 227, 231, 256, 257, 268, 273
el-Belhi 278
el-Mansur, Yakup 213
Emevi hanedanı 206
Empedokles 14
Engizisyon 251, 254, 255
Epikuros 100, 156
Epikurosçu(lar) 121
Erastusçuluk 108
erdem 20, 21, 29, 31, 36, 37, 47, 49, 50, 57, 64, 78, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 106, 110, 111, 121, 131, 135, 160, 194, 222, 249, 250, 265, 267, 271
eskatoloji 109, 110
Eski Ahit 21, 25, 26, 41, 45, 49, 56, 71, 73, 91, 105, 109, 110, 219, 249, 299
etik 15, 38, 39, 57, 100, 208, 249, 267, 269, 296

Eugenius, Papa IV. 66, 309
Eukleides 235, 276
Eustochium 73, 74
Evagrius 126
evlilik 25, 26, 46, 73, 84, 103, 164, 184, 187, 188, 249, 266, 268, 288
evren 44, 101, 112, 122, 157, 168, 253, 259, 265, 275, 285
evrim 48
Ezra 22, 25, 28, 40

Farabi 278
feodalizm 65, 219
Firdevsi 210
Floransa 306
Francesco, Assisili St. 239, 244, 252, 253, 254, 255, 301
Franklar 60, 115, 127, 142, 143, 146, 152, 154, 158, 162
Fransa 12, 13, 111, 114, 115, 139, 144, 154, 163, 167, 170, 172, 175, 177, 183, 220, 221, 235, 238, 239, 241, 247, 248, 249, 251, 285, 288, 300, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 311, 313
Fransisken(ler) 215, 251, 253, 254, 255, 275, 279, 280, 281, 283, 289, 304
Friedrich Barbarossa, İmparator 222, 223, 224, 225, 226, 242
Friedrich, II. (İmparator) 217, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 257

Galenos 211, 216
Galileo 85
Gandhi 79
Gassendi, Pierre 95
Gazali 215
gerçeklik 230, 231
Ghibelline 243, 285, 299
Gibbon 54, 56, 57, 116, 117, 120, 125, 132
Gilbert 235
Girit 48
gnostikler 45, 46, 249, 298
gnostisizm 45, 47
Gotlar 60, 61, 71, 75, 77, 95, 96, 97, 99, 115, 119, 126, 127, 146, 169, 173
Gottschalk 176
Gratianus, İmparator 64, 65
Gregorius, Papa I. (Büyük) 10, 61, 119, 128, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 161, 166, 175, 195, 299
Gregorius, Papa II. 161
Gregorius, Papa III. 154
Gregorius, Papa IX. 244, 246, 251, 252, 253, 301
Gregorius, Papa VI. 191, 195
Gregorius, Papa VII. (Hildebrand) 16, 185, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 220, 299
Gregorius, Papa XI. 306, 311
Grosseteste 278
Guelf 243, 254, 299
Guy de Foulques 276

günah 22, 24, 35, 36, 37, 38, 49, 57, 70, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 87, 94, 97, 99, 101, 102, 103, 111, 112, 113, 122, 131, 136, 142, 143, 145, 156, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 248, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 284, 301, 303, 310
Günahsız Doğum 280
güneş 24, 36, 49, 85, 86, 122, 124, 195, 253, 295
güzellik 14

Haçlı Seferleri 43, 218, 219, 227, 228, 248
Hadrianus, Papa IV. 158, 223, 224, 225, 237
hakikat 39, 78, 99, 100, 176, 213, 215, 217, 233, 236, 258, 259, 260, 264, 270, 274, 280
Hanok'un Kitabı 34, 39
hareket etmeyen hareket ettirici 181, 261
Hasidim 29, 32, 35
Haşmonayim hanedanı 31, 35, 37
Havva 45, 103, 111
haz 103, 121, 131, 134, 267, 314
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 200, 256
Heinrich, III. (Kutsal Roma İmparatoru) 191, 192, 222, 226
Heinrich, IV. (Kutsal Roma İmparatoru) 192, 194, 197, 198, 221
Heinrich, VI. (Kutsal Roma İmparatoru) 240, 242
Heinrich, V. (Kutsal Roma İmparatoru) 221, 222
Héloïse 231, 232
Henry Aristippus, Catanialı 238
Henry, III. (İngiltere Kralı) 302
Henry, VIII. (İngiltere Kralı) 164
heretiklik 58, 59, 60, 78, 80, 89, 118, 153, 181, 199, 214, 227, 230, 234, 235, 238, 248, 249, 250, 251, 254, 284, 302, 307
Hezekiel 23, 24
Hıristiyan Babalar 35, 42
Hıristiyanlık 12, 19, 20, 32, 42, 44, 45, 47, 50, 71, 89, 91, 96, 165, 177, 250, 298
Hieronymus, St. 35, 41, 42, 50, 60, 61, 62, 64, 71, 72, 73, 75, 77, 104, 105, 130, 131, 142, 277
Hilduin 177
Hindistan 118, 170, 171, 204, 209
Hippo 61, 78
Hirodes, Kral 31, 39, 40
Hobbes, Thomas 62
Hollanda 227
Homeros 56, 210
Honorius, Papa III. 153, 182, 243, 244
hukuk 63, 119, 147, 158, 199, 219, 222, 226, 242, 245, 278, 301
Hunlar 76, 77, 115, 116

hurafe 13, 63, 66, 113, 122, 124, 128, 164, 224, 247
Husçular 250
Huss 308, 313
Hutton, W. H. 137
Hypatia 117

Innocentius, Papa III. 240, 241, 242, 243, 247, 251, 252, 255, 299, 301
Innocentius, Papa IV. 246
Ioannes, Papa XI. 168
Ioannes, Papa XII. 168
Ioannes, Papa XXII. 254, 283, 284, 304
Ioannes, Papa XXIII. 307, 308
Iona manastırı 130
ıstırap 24, 99, 106
Iustinius, İmparator 119

İbn Meymun 43, 217
İbn Rüşd 211, 212, 213, 214, 215, 216, 258, 266, 277, 278, 292, 294
İbn Sina 211, 212, 214, 216, 277, 278, 280, 290, 292
içgüdü 148
idealar 178, 180, 201, 202, 234, 279, 280
İgnatios, İstanbul patriği 163, 164, 165
ilahi anlık 263
İlahi Takdir 56, 264, 267, 268
ilerleme 94, 169, 173, 183, 226
ilk günah 110, 113, 266
İlk Neden 261
inanç 8, 19, 21, 44, 46, 51, 60, 66, 69, 109, 120, 151, 185, 195, 201, 216, 217, 229, 237, 274, 277, 296, 299
İncil 20, 38, 39, 48, 50, 51, 233
İngiltere 12, 13, 114, 146, 147, 161, 164, 170, 173, 174, 177, 183, 220, 221, 227, 230, 237, 240, 251, 276, 285, 300, 301, 302, 307, 308, 310, 311, 312, 313
intihar 97, 246, 249
intikam 11, 21, 36, 38, 40, 47, 69
İran 125, 184, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 297, 298
İrene, İmparatoriçe 153, 158, 207
İrlanda 15, 75, 114, 130, 137, 146, 161, 162, 172, 173, 174, 175, 176, 181
İsa 20, 26, 31, 32, 34, 37, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 69, 73, 74, 75, 76, 87, 89, 101, 102, 105, 106, 110, 116, 117, 118, 119, 132, 135, 144, 156, 234, 236, 243, 250, 251, 254, 255, 270, 271, 286, 294, 310
İskenderiye 30, 32, 34, 40, 41, 48, 59, 116, 117, 155, 157
İslam 32, 47, 170, 203, 205, 206, 208, 213, 215, 216, 219

İspanya 12, 13, 43, 61, 114, 139, 170, 203, 204, 207, 208, 209, 211, 213, 216, 235, 251
İstanbul 60, 72, 75, 116, 117, 118, 138, 139, 145, 152, 154, 155, 157, 158, 163, 164, 204, 228, 238, 240, 241, 299, 300, 313
İştar 23
İtalya 8, 11, 13, 61, 64, 67, 106, 115, 119, 120, 126, 127, 139, 142, 152, 153, 154, 157, 158, 163, 167, 170, 189, 191, 192, 195, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 235, 244, 245, 248, 249, 257, 300, 303, 313, 314
İustinianos, İmparator 119, 125, 126, 127, 138, 236
İznik Amentüsü 53, 156

James, Montague 173
James, Venedikli 238
James, William 51
Jansenciler 62, 78
Japonya 170, 171
Joachim, Floralı 236
John, Gauntlu 304, 311
John, İngiltere Kralı 240
John, Salisburyli 232, 236
John Scotus (Johannes Scotus) 15, 163, 172, 175, 181, 199, 201, 202, 263
Jordan, Saksonyalı 255
Judah Makabi 31
Justina, İmparatoriçe 64, 67

kader 53, 98, 99, 109, 176, 200, 245, 248, 268, 269, 270
kadınlar 23, 24, 29, 30, 35, 70, 73, 97, 99, 102, 255, 269, 273
Kant, Immanuel 94, 200, 256, 289
karanlık çağ 10, 11, 62, 113, 151, 163, 170, 216
Karneades 99
Karolenj 152, 163, 183
karşı-papalar 235
Kartaca 78, 83, 86, 204
Katolik felsefe 7, 10, 11, 14, 178
Katolik Kilisesi 42, 61, 78, 132, 154, 257, 280, 306
kehanet 26, 51
Khalkedon Konsili 59, 119, 126
Kindi 209, 278
Kitabı Mukaddes 25, 26, 36, 62, 71, 72, 84
kölelik 296
kötülük 16, 38, 77, 79, 82, 106, 107, 121, 125, 126, 139, 180, 186, 264, 267, 277, 279
Kudüs 14, 22, 28, 29, 30, 31, 34, 36, 40, 42, 69, 111, 155, 157, 240, 244
Kuran 205, 214, 215
kurban 25, 26, 30, 97, 136, 168, 197, 271
kuşkuculuk 42, 87

Kutsal Roma İmparatorluğu 16, 152, 158
Kutsal Ruh 49, 145, 179, 180, 231, 234, 271
kültür 43, 48, 59, 62, 65, 110, 119, 128, 162, 163, 170, 171, 172, 173, 175, 203, 209, 220, 226, 227, 241, 243, 247, 313
Kynikler 103
Kyros, Perslerin kralı 22

Lanfranc 199
Lea, Henry C. 188, 303
Leibniz, Gottfried Wilhelm 200, 282
Leo, İmparator İsaurialı 153
Leo, Papa III. 158
Leo, Papa IX. (Toul'lu Bruno) 191
Leo, Papa XIII. 256
Logos 20, 48, 89, 179, 180, 233
Lollardlar 312
Lombardlar 13, 60, 127, 133, 134, 139, 142, 151, 152, 153, 154, 158, 169
Lorenzo 156
Lothar, Lorraine Kralı II. 163, 164
Louis, Fransa Kralı XI. 313
Louis, İmparator II. 164
Louis, İmparator IX. 246
Loyola, Ignatius 254
Lucretia 97
Ludwig, İmparator IV. 177, 284
Luther, Martin 62, 287, 312
Lyonlu Yoksullar 250, 252

Makabiler 30, 32, 34, 36, 110
Makedonya 75
Malebranche, Nicolas 257
manastırcılık 129, 130, 131, 147
Maniheizm 45, 85
mantıksal çözümleme 290
Marcion 250
Marsiglio, Padovalı 284, 286, 287, 304, 311
Martin, Tours'lu St. 130, 163
Martinus, Papa I. 153
Martinus, Papa V. 308
Marx, Karl 109, 110
matematik 199, 209, 210, 213, 216, 273, 276
Matthew, Aquaspartalı 275, 280
Maximus 64, 67
melekler 35, 36, 99, 100, 101, 179, 260, 266, 268
Menandros, Kral 48
Merovenj 154
Mesih 20, 26, 35, 36, 51, 71, 109, 110, 135, 246
metafizik 21, 48, 89, 121, 210, 213, 216, 290, 291, 293
meziyet 36, 63, 77, 86, 107, 113, 124, 144, 194, 234, 247, 273
Mezopotamya 130
Mısır 23, 24, 30, 52, 59, 60, 119, 129, 130, 132, 184, 204, 208, 297
Michael, Cesenalı 283, 284
Michael Scott 215

Milano 62, 63, 67, 69, 70, 77, 83, 87, 88, 187, 193, 194, 196, 221, 223, 224, 225, 226
milliyetçilik 304
mistisizm 73, 236, 270
mit 55, 243
monarşi 12, 109, 155, 159, 220, 299, 300, 304, 308
Monica, St. 82
Monofizitler 118, 119, 130, 131, 204
Moody, Ernest E. 289
mucizeler 51, 56, 70, 71, 133, 136, 268
Muhammed 46, 148, 203, 206, 243
mutlak 39, 47, 49, 207, 247, 287, 292, 308
mutlak monarşi 206, 208
mülkiyet 129, 310
münzevi keşişler 129, 130, 134

Napoleon 159
Napoli 167, 245, 257
nefret 38, 81, 83, 106, 122, 131, 242, 244, 265
Nestorios 116, 117, 118
Nesturi 204, 209, 210, 234
Newton, Sir Isaac 122
Nicholaus, Papa I. 152, 163, 164, 165, 166, 168, 175, 178, 299
Nicholaus, Papa II. 192, 193, 194
Nicholaus, Papa V. 156
nitelikler 57, 140, 201, 234, 283
Normanlar 13, 163, 167, 169, 170, 183, 192, 195, 198, 224, 242
nous 49

Ockham'ın usturası 289
Ockhamlı William 255, 275, 283, 284, 286, 289, 290, 292, 295, 304
olası dünyalar 309
olasılık 26, 28, 32, 55, 63, 120, 124, 175, 185, 217, 283, 293, 302
Origenes 7, 41, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 72, 91, 101, 107, 182, 298
Orpheusçuluk 19, 20, 55, 89, 296, 297
orta sınıf 313
Otto, İmparator 241, 242, 243
Oxford Üniversitesi 311, 312

ölümsüzlük 31, 47, 51, 55, 98, 214, 215, 257, 259, 302
Ömer Hayyam 210
öncesiz-sonrasız 21, 35, 49, 92, 101, 102, 107, 180, 182, 261, 262, 267
özel yargı 287
özgür irade 51, 99, 110, 111, 176, 265, 267, 281
özgürlük 12, 81, 86, 175, 176, 180, 224, 225, 226, 254, 257, 287, 311, 314
öznelcilik 94

pagan 10, 11, 15, 20, 26, 35, 55, 56, 57, 60, 64, 65,

95, 96, 98, 106, 120, 125, 136, 139, 246, 268, 279, 296, 297, 298, 313, 314
Pakhomios 129
panteizm 92, 121, 181
papalık 12, 53, 108, 138, 139, 147, 151, 152, 153, 155, 156, 160, 162, 166, 167, 191, 194, 195, 196, 219, 221, 222, 223, 225, 240, 247, 250, 276, 284, 285, 287, 300, 301, 304, 306, 309
Patarine'ler 194
Patrick, St. 114, 130, 146, 172
Paulus, St. 10, 34, 38, 44, 45, 48, 72, 89, 107, 109, 112, 113, 118, 132, 155, 157, 169, 177, 181, 188, 189, 250
Pelagius 72, 110, 175, 176
Pelagiusçuluk 72, 89, 90, 110, 111, 172, 234, 281
Pelagius, Papa II. 138
Pepin 154, 155, 158, 160, 161
Persler 22, 174
Peter Damian, St. 187, 190, 193, 199
Petrarca 305, 306
Petrus, St. 44, 72, 105, 143, 148, 155, 157, 195, 236, 246
Philip, Fransa Kralı IV. 221, 302, 303, 304
Philon 42, 48
Phokas, İmparator 145, 146
Photios, Patrik 164, 165
Pietro della Vigna 245, 246
pişmanlık 74
Platon 10, 11, 19, 49, 88, 91, 98, 99, 100, 120, 122, 178, 180, 201, 202, 209, 212, 219, 229, 234, 235, 237, 256, 257, 258, 263, 264, 274, 278, 280, 292, 293, 296, 297, 299, 300, 313
Platonculuk 20, 42, 45, 48, 55, 88, 89, 91, 100, 102, 120, 121, 180, 201, 202, 230, 234, 258, 279, 280, 282, 299, 300, 309
Plotinos 45, 48, 49, 100, 122, 177, 181, 201, 202, 209, 220, 297
Pontius Pilatus 40
Porphyrios 102, 279, 290, 297
Pön Savaşları 170
Presbiteryenler 287
Proklos 202
Protagoras 94
Protestan 57, 62, 78, 80, 108, 109, 287, 313
psikoloji 21, 24, 80, 103, 109, 211
Ptolemaios 105
Ptolemaioslar 28
Püritenler 70
Pythagoras 296
Pythagorasçılık 121, 297

Quaker 109

Reformasyon 12, 62, 81, 108, 159, 171, 190, 227, 248, 285, 313

rekabet 56, 57, 132, 275, 298
Rienzi, Cola di 305
Roma 8, 13, 15, 31, 39, 40, 42, 59, 61, 63, 64, 65, 68, 72, 73, 76, 86, 87, 95, 96, 97, 98, 99, 115, 116, 118, 119, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 138, 139, 140, 145, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 175, 178, 184, 185, 186, 189, 193, 194, 195, 196, 198, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 239, 245, 296, 298, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 309, 313
Roma İmparatorluğu 10, 13, 15, 19, 52, 54, 60, 61, 62, 64, 75, 76, 109, 114, 115, 126, 146, 158, 161, 169, 171, 183, 203, 208, 219, 246, 299, 300
Romuald 190, 194
Roscellinus 199, 202, 229, 230, 233, 237
Rostovtseff, Michael 58
Rousseau, Jean-Jacques 78
Rönesans 7, 12, 14, 51, 156, 170, 171, 183, 202, 216, 257, 295
Rusya 42, 142, 171

Savonarola 314
Scipion 98
Seeliger, Dr. Gerhard 159
Seleukos 29
Seleukoslar 28
Seneca 85, 121, 277
Septuagint 41, 71, 104, 105
Sergius, Papa II. 168
sezgi 270, 293
Sicilya 13, 163, 167, 170, 183, 225, 240, 242, 243, 245
Simeon Stylites, St. 130
Simon de Montfort 241
simya 43, 211, 216, 275, 277
Sistersiyen tarikatı 190
skolastik felsefe 15, 16, 218, 228, 238, 239, 281, 289
Sokrates 94, 120, 122, 274, 291, 292
sosyalizm 109
Spinoza, Benedictus de 43, 92, 180, 217, 243
Stephanus, Papa III. 154
Stephanus, Papa IX. 192
Stoacılık 33
Suriye 60, 72, 118, 119, 129, 130, 132, 153, 203, 204, 209, 297
süreklilik 237
Syrakousai 142, 165

şaşkınlık 243

tarım 40, 129, 190, 209
tekiller 264, 265
tektanrıcılık 32, 204, 297
teleoloji 273
teoloji 47, 48, 50, 52, 55, 58, 59, 60, 62, 70, 80, 81,

90, 96, 110, 120, 138, 175, 176, 179, 194, 197, 199, 204, 209, 217, 231, 238, 258, 290, 292, 293, 294, 296, 298, 300, 309
Tertullianus 35
Thales 99
Theaitetos 293, 294
Theodora, İmparatoriçe 125, 126
Theodore, Canterbury başpiskoposu 173
Theodoric, İtalya Kralı 65, 115, 119, 120, 124, 125, 143, 146
Theodosius, İmparator 58, 60, 66, 68, 69, 70, 99
Theophylact, Senatör 167
Thomas, Celano'lu 253
Thukydides 76
tıp 211, 213, 216
tikeller 178, 274
Timaios 121, 202, 217
tin 46, 49, 55, 102, 134, 182, 297
Tin 10, 51
töz 59, 87, 89, 92, 121, 179, 180, 181, 231, 262, 266, 278, 282, 283, 290
töz-dönüşümü 184, 185, 199, 284, 311
Trakya 75, 250
tutku 29, 33, 78, 89, 100, 116, 123, 164, 185, 211, 275
tümeller 178, 212, 229, 230, 231, 233, 234, 237, 264, 267, 274, 279, 291, 292
Türkler 204, 207, 309, 313
Tyler, Wat 312
Ueberweg 214, 230
Ulphilas 146
Urbanus, Papa II. 219, 220, 221
Urbanus, Papa V. 306
Urbanus, Papa VI. 306
uygarlık 62, 128, 162, 170, 173, 203, 216, 245
uzay 21, 101, 178, 268, 282, 283

Üçleme 59, 120, 180, 181, 201, 204, 230, 231, 232, 234, 250, 259, 270

vaftiz 20, 46, 55, 77, 81, 89, 109, 111, 112, 113, 157, 184, 191, 227, 250, 270, 296
Valentinianus, İmparator II. 64, 65
Valla, Lorenzo 156
Vandallar 60, 61, 76, 77, 114, 115, 127, 146, 173
Venedik 127, 226, 228, 240, 241
Vergilius 75
Vizigotlar 115, 139, 143, 146, 204
Vogelweide, Walther von der 242
Vulgata 41, 71, 104, 311

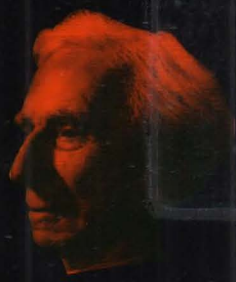
Waldo, Peter 250
Waldocular 250
William, Aquitaine Dükü Dindar 189
William, Champeaux'lu 231
William, Fatih 154, 195, 199

William, Malmesbury'li 176
William, Moerbeke'li 258
Worms Konkordatosu (1122) 196, 222
Wycliffe 304, 308, 309, 310, 311, 312

Yahudiler 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 54, 55, 56, 58, 68, 69, 71, 79, 80, 99, 104, 105, 143, 170, 204, 205, 216, 217, 227, 228, 251, 298, 303
Yahveh 22, 23
yaratılış 19, 35, 56, 91, 92, 94, 101, 180, 181, 215, 234, 278, 281, 292
yargı 10, 107, 166, 197, 228, 311
Yeni Ahit 9, 34, 35, 46, 184, 249
yeni-Platonculuk 48, 177, 214, 299
Yeşaya 26, 27
Yeşaya Kitabı 26
yoksulluk 132, 248, 252, 253, 283
Yunan Babalar 181
Yunanistan 42, 55, 184, 220, 274, 297, 313
yurttaşlık 66

Zacharias, Papa 162
Zealot'lar 40
Zenon 210
Zerdüşt 45
Zeus 30
zorunluluk 81, 91, 108, 257, 261

Bertrand Russell

2 KATOLİK FELSEFESİ

Aziz Augustinus, Aziz Benedictus, Büyük Gregorius, Skolastikler, Johannes Scotus, St. Thomas Aquinas, Fransiskenler, Papalık

Bu kitap baştan sona meziyetlerle dolu. Russell'ın büyük ustası olduğu güzel ve ışıltılı üslupla yazılmış. Açıklamaları ve akıl yürütüşü klasiklere yaraşır şekilde açık olduğu kadar müthiş dürüst de.
-Isaiah Berlin

Russell'ın bu harika kitabı, Batı felsefesini toplumsal ve ekonomik bağlamında ele alan ilk kitaptır. Okumasını bilen herkes okumalı.
-Sir Julian Huxley

ALFA
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap

ISBN 978-605-171-300-7